

ნ.დ. ერიაშვილი, მ.გ. სულხანიშვილი

კულტუროლოგია (მუიოზლიური კულტურა)

სასწავლო-მეთოდური ცენტრის
„პროფესიული სახელმძღვანელო“-ს მიერ რეკომენდებულია, როგორც
დამხმარე სახელმძღვანელო მოსწავლე ახალგაზრდობისათვის.

განათლებისა და მეცნიერების სასწავლო-კვლევითი ინსტიტუტის
მიერ რეკომენდებულია, როგორც დამხმარე სახელმძღვანელო.

საერთაშორისო ელექტრონული ბიბლიოთეკის
„განათლება. მეცნიერება. სამეცნიერო კადრები“
წიგნების ელექტრონული ვერსიები საიტზე
www.niion.org

სამართლიანი საქართველო
თბილისი 2019

კულტუროლოგია (მშობლიური კულტურა):

დამხმარე სახელმძღვანელო [ნ.დ. ერიაშვილი, მ.გ. სულხანიშვილი] –
თბილისი, სამართლიანი საქართველო, 2019 წ. – 160 გვერდი.

CULTUROLOGY (History of Georgian culture)

N.D. ERIASHVILI, M.G. SULKHANISHVILI – Georgia, 2019, 160 p.

**Культурология (История Грузинской культуры): Учебное пособие для
среднего профессионального и высшего образования [Н.Д. Эриашвили,
М.Г. Сулханишвили]. — Тбилиси: Справедливая Грузия, 2019. — 160 с.**

დამხმარე სახელმძღვანელოში წარმოდგენილია მრავალსაუკუნოვანი ქართული კულტურის მიმოხილვა უძველესი ხანიდან დღევანდლამდე, რომელმაც ისტორიული ქარტეზილების მიუხედავად შეინარჩუნა თვითმყოფადობა და მსოფლიო კულტურის ისტორიაში გამორჩეული ადგილი დაიკავა.

ქართული კულტუროლოგია წარმოდგენილია ეპოქალური ქრონოლოგიის თანმიმდევრობით.

წიგნში საუბარია კულტუროლოგიის, როგორც მეცნიერების მეთოდოლოგიის, კულტურის ფენომენის სტრუქტურისა და ფუნქციების შესახებ.

სახელმძღვანელო განკუთვნილია ჰუმანიტარული და შემოქმედებითი პროფილის უმაღლესი სასწავლებლების სტუდენტებისა და მაგისტრანტებისთვის, კოლეგების, ლიცეუმებისა და გიმნაზიათა მოსწავლეებისა და მასწავლებლებისთვის, ასევე მკითხველთა ფართო წრისათვის.

ISBN 978-9941-9553-6-5

© სამართლიანი საქართველო, 2019 წელი

ყველა უფლება დაცულია.

ამ გამოცემის არცერთი ნაწილი არანაირი ფორმითა და საშუალებით – იქნება ეს ელექტრონული თუ მექანიკური, მათ შორის ფოტოფირის გადაღება და მაგნიტურ მოწყობილობაზე ჩაწერა, არ შეიძლება გამოყენებულ ან გადაცემულ იქნეს საავტორო უფლების მფლობელის წერილობითი ნებართვის გარეშე.

ზ მკითხველისადმი ღ

საკაცობრიო კულტურის განვითარებაში თავისი ენით, სარწმუნოებით, ზნეობით, ხელოვნებით, მეცნიერებით, სამართლითა და პოლიტიკით ქართველ ერს ღირსეული ადგილი უკავია. დედამიწაზე ამჟამად არსებულ 14 დამწერლობას შორის ერთ-ერთი ქართულია.

ქართველი ხალხის არსებობა ათასეულობით (≈ 3500) წლებს მოიცავს, რომლის სამეურნეო საქმიანობაც, ძირითადად, მიწათმოქმედება იყო და ამიტომაც, ძველმა ბერძნებმა მას „გეორგია“ — „მიწათმოქმედთა ქვეყანა“ უწოდეს და მსოფლიოში ცნობილია სახელწოდებით „GEORGIA“.

ქართველი ხალხი ჩამოყალიბდა უძთავრესად სამი ქართველური გვარტომისაგან — სვანების, მეგრელების, ქართველებისგან, მათი ენები ცოცხალია და აერთიანებს სრულიად სახელმწიფო ენა — ქართული ენა.

უძველეს დროში, როგორც ფესვები, არსებობდა ქართული სახელმწიფოები — ღიაოზი და კოლხა, იგივე ტაო და კლარჯერთი, შემდგომ წოდებული იბერიად (ქართლი) და ეგრისად (კოლხეთი), რომელთაც მღიღარი კულტურა გააჩნდათ, რაზეც მეტყველებს არქეოლოგიური გათხრები და მითოლოგიური ძეგლები.

ქართული მწიგნობრობის აღმოცენება დაკავშირებულია იბერია-ქართლის სამეფოს მეფე ფარნავაზთან (ძვ. წ. IV-III საუკ.), თუმცა გაუთავებელი ომებისა და რელიგიური შეუთავსებლობის გამო იმ პერიოდის დამწერლობის რაიმე ნიმუშმა ჩვენამდე ვერ მოაღწია.

საქართველო ქრისტიანულ სახელმწიფოთა შორის ერთ-ერთი უპირველესია, ის ღვთისმშობლის წილხვედრ ქვეყნად ითვლება და აქ არის დასვენებული ღვთისმშობლისა და იესო ქრისტეს კვართები — ზობის ღვთისმშობლის მიძინების ტაძარსა და მცხეთის სვეტიცხოველში.

ქართული ენის სრულყოფილებაზე მეტყველებს ის, რომ ჰაგიოგრაფიული ნაწარმოებები, დაწყებული „შუშანიკის წამებით“,

დღესაც აბსოლუტურად გასაგებად იკითხება და ქართულ ენას, განსხვავებით სხვა უძველესი ენებისგან, განვითარებასთან ერთად შენარჩუნებული აქვს ლექსიკური პირველყოფილება.

საქართველოს თავისი გეოპოლიტიკური მდებარეობის, ულამაზესი რელიეფისა და მდიდარი მიწის გამო მუდამ უხდებოდა თავდაცვა მომხდურ მტერთაგან. მშვიდობიანი პერიოდი მას იშვიათად ედგა, ამიტომ მის კულტურას აყვავებასთან ერთად დაცემის ზანებიც გააჩნდა, მაგრამ მიუხედავად ყველაფრისა, მან შეინარჩუნა თავისი თვითმყოფადობა და მსოფლიო კულტურის ისტორიაში მისეული სიტყვა თქვა.

გაერთიანებული ერების განათლების, მეცნიერებისა და კულტურის ორგანიზაციის (UNESCO) მემკვიდრეობის ნუსხაში შესულია ოთხი ქართული არამატერიალური კულტურის ძეგლი: ქართული მრავალზმიანობა, ქვევრის ღვინის დაყენების უძველესი ქართული ტრადიციული მეთოდი, ქართული ანბანის 3 სახეობის ცოცხალი კულტურა და ქართული ჭიდაობა.

ავტორები

ზღ რედაქტორისგან ზღ

ძვირფასო ახალგაზრდებო,

შენ ღმერთმა და მისმა მადლმა გარგუნა ღედამიწის გამორჩეულ კუთხის – ღვთისმშობლის მამულის მოვლა-პატრონობა. ამ მამულს საქართველო ჰქვია და ის თავისი გეოგრაფიითა და ისტორიით უდავოდ გამორჩეულია, მას გააჩნია უნიკალური რელიეფი სწორუპოვარი სამკურნალო-მინერალური წყლებითა და ჰაერით; წინაპრების მიერ ოფლითა და სისხლით ნაწერი ისტორიით, ანუ ერთად აღებული მშობლიური კულტურით, რაც სიამაყისა და პასუხისმგებლობის გრძნობით უნდა გმართავდეს. ამას ყველაფერს კი ადამიანური ღირსება ეწოდება და შენც დაგელოცოს სამომავლო გზა მისი შენარჩუნებისა და განვითარებისათვის.

კულტუროლოგია:
საბანი, არსი,
პირითადი ფუნქციები

კულტურა არის სამყაროს შეცნობა.
კულტურა არის კაცობრიობის სიყვარული.
კულტურა არის სიცოცხლისა და სილამაზის შერწყმა.
კულტურა არის ამაღლებულისა და სინატიფის
მიღწევის სინთეზი.
კულტურა არის სამყაროს გარსი... გადარჩენა...
მამოძრავებელი ძალა... გული

ნ. კ. რერიხი

ჯ ლ

კულტუროლოგია — ესაა მეცნიერება კულტურის შესახებ და მისი კვლევის საგანია ზოგადსაკაცობრიო და ეროვნული კულტურული პროცესების ობიექტური კანონზომიერებანი, ადამიანთა მატერიალური და სულიერი ცხოვრების ძეგლები, მოვლენები და გამოვლინებები.

კულტუროლოგია არა მარტო შეისწავლის წინაპირობებსა და ფაქტორებს, რომელთა მეშვეობითაც აღმოცენდება, ფორმირდება და ვითარდება ადამიანთა კულტურული ინტერესები და მოთხოვნები, არამედ იკვლევს მათ მონაწილეობას კულტურულ ფასეულობათა შექმნაში, გამრავლებაში, შენახვასა და გადაცემაში. კულტუროლოგია შეისწავლის სხვადასხვა საზოგადოებათა კულტურულ ცხოვრებას, ცდილობს გამოკვეთოს ძირითად კულტურულ-ისტორიულ ტიპთა თავისებურებები და მიღწევები.

კულტუროლოგების უმთავრესი ამოცანაა თანამედროვე სოციოკულტურული გარემოს პროცესებისა და ტენდენციების ანალიზი.

კულტუროლოგიური მეცნიერების ერთ-ერთი ძირითადი პრობლემა — მსოფლიო კულტურის თეორიისა და ისტორიის საკითხები.

კულტურა ერთ-ერთი ყველაზე გავრცელებული სიტყვაა როგორც სამეცნიერო ლიტერატურაში, ისე ყოფით მეტყველებაში. მას მრავალი მნიშვნელობა აქვს, რაც განპირობებულია თვით კულტურის ფენომენის სირთულით და მრავალფეროვნებით.

ტერმინი კულტურა XVII საუკუნიდან იხმარება. იგი მეცნიერული თვალსაზრისით პირველად გამოიყენა გერმანელმა იურისტმა და ისტორიკოსმა *სამუელ ჰუდენდორფმა* (1632-1694), რომელიც კულტურას ადამიანის ბუნებრივ მდგომარეობას უპირისპირებდა. კულტურის ცნების უამრავი განსაზღვრება არსებობს. იგი სხვადასხვა მეცნიერების შესწავლის ობიექტია და განიხილება მრავალ ასპექტში.

ტერმინი „კულტურა“ აღმოცენდა ლათინური სიტყვიდან *cultura*, რაც ნიშნავდა ნიადაგის დამუშავებას, მის კულტივირებას, ე.ი. აღნიშნავს ბუნებრივ ობიექტში ადამიანის ზემოქმედებით გამოწვეულ ცვლილებებს, განსხვავებით იმ ცვლილებებისაგან, რაც გამოწვეულია ბუნებრივი მიზეზებით. კულტურის სამყარო, მისი ნებისმიერი საგანი

ან მოვლენა აღიქმება არა როგორც ბუნებრივი ძალების შედეგი, არამედ როგორც შედეგი ადამიანთა ძალისხმევისა, რომელიც მიმართულია უშუალოდ ბუნებისაგან ბოძებულის სრულყოფისაკენ, დამუშავებისა და გარდასახვისაკენ.

ამჟამად *კულტურის* ცნება აღნიშნავს საზოგადოების, შემოქმედებითი ძალებისა და ადამიანური შესაძლებლობების ისტორიულად განსაზღვრულ ღონეს, რაც გამოხატულია ცხოვრების ორგანიზაციისა და ადამიანთა მოქმედების ტიპებსა და ფორმებში, აგრეთვე მათ მიერ შექმნილ მატერიალურ და სულიერ ფასეულობებში.

კულტურა ადამიანის გარეშე არ არსებობს იგი დასაბამიდან დაკავშირებულია ადამიანთან და აღმოცენებულია იმ მიზნით, რომ ის მუდმივად მიისწრაფის თავისი ცხოვრების და მოქმედების მიზნის ძიებისკენ, საკუთარი თავის და იმ სამყაროს სრულყოფისაკენ, სადაც ცხოვრობს.

ადამიანი არ იბადება სოციალურ არსებად, ის ასეთად ყალიბდება მხოლოდ მოქმედების პროცესში. განათლება, აღზრდა სხვა არაფერია, თუ არა კულტურის დაუფლება, ერთი თაობიდან მეორეზე მისი გადაცემის პროცესი. აქედან გამომდინარე, კულტურა ნიშნავს ადამიანის შეგუებას სოციუმთან, საზოგადოებასთან.

სოციალიზაციის პროცესი — ესაა კულტურის ათვისების და მასთან ერთად პიროვნების ინდივიდუალიზაციის უწყვეტი პროცესი, რამდენადაც კულტურული ფასეულობები ილექება კონკრეტულ ინდივიდუალურ ადამიანში, მის ხასიათზე, ფსიქიკურ წყობაზე. ტემპერამენტზე, *ბენტალიტეტზე*.

კულტურა ერთობ რთული, მრავალმხრივი სისტემაა. სრულიად მართებულია, გამოვყოთ მსოფლიო და ნაციონალური კულტურები.

მსოფლიო კულტურა — ესაა ჩვენს პლანეტაზე მცხოვრები სხვადასხვა ხალხების ყველა ნაციონალურ კულტურათა საუკეთესო მიღწევების სინთეზი.

ნაციონალური კულტურა თავის მხრივ არის საზოგადოების სხვადასხვა სოციალური ფენის, კლასისა და ჯგუფის კულტურათა სინთეზი. ნაციონალური კულტურის თვითმყოფადობა, მისი განუმეორებლობა და ორიგინალობა გამოხატულია ცხოვრებისა და შემოქმედების როგორც სულიერ (ენა, ლიტერატურა, მუსიკა, ფერწერა, რელიგია), ასევე მატერიალურ (ეკონომიკური წყობის თავისებურებები, მეურნეობის წარმოება, შრომითი და საწარმოო ტრადიციები) სფეროებში.

გამოარჩევენ მატერიალურ და სულიერ კულტურას. მატერიალური კულტურა — ესაა შრომისა და მატერიალური წარმოების კულტურა, ყოფითი კულტურა, ტოპოსის ე.ი. საცხოვრებელი ადგილის (საცხოვრებლის, სახლის, სოფლის, ქალაქის) კულტურა, საკუთარ სხეულთან დამოკიდებულების კულტურა, ფიზიკური კულტურა.

სულიერი კულტურა — მრავალფეროვანი წარმონაქმნია და თავისთავში შეიცავს შემეცნებით და ინტელექტუალურ, ფილოსოფიურ, ზნეობრივ, მხატვრულ, სამართლებრივ, ეკოლოგიურ, რელიგიურ კულტურას.

ისტორიულად კულტურას აკავშირებენ *ჰუმანიზმთან*. კულტურას საფუძვლად უდევს ადამიანის განვითარების დონე. ვერც ტექნიკის მიღწევები, ვერც მეცნიერული აღმოჩენები თავისთავად ვერ განსაზღვრებენ საზოგადოების კულტურის დონეს, თუკი მასში არ იქნება ადამიანურობა, თუ კულტურა არ იქნება მიმართული ადამიანის სრულყოფისაკენ. ამრიგად, კულტურის კრიტერიუმია საზოგადოების ჰუმანიზაცია. *კულტურის მიზანია — ადამიანის ყოველმხრივი განვითარება.*

კულტურის სტრუქტურა რთულია და მრავალწახნაგოვანი. იგი მოიცავს განათლების სისტემას, მეცნიერებას, ხელოვნებას, ლიტერატურას, მითოლოგიას, ზნეობას, პოლიტიკას, სამართალს, რელიგიას. ამასთან, ყველა ეს ელემენტი ურთიერთქმედებაშია ერთმანეთთან და

ქმნის ისეთ უნიკალური მოვლენის მთლიან სისტემას, როგორიცაა კულტურა.

კულტურა – მრავალფუნქციური სისტემაა. კულტურის ფენომენის მთავარი ფუნქცია – ესაა *ადამიანურ-შემოქმედებითი*, ანუ *ჰუმანისტური ფუნქცია* ყველა დანარჩენი, ასე თუ ისე, დაკავშირებულია მასთან ან მისგან მომდინარეობს.

სოციალური გამოცდილების ტრანსლაციის (გადაცემის) ფუნქცია. მას ხშირად უწოდებენ ისტორიული მემკვიდრეობითობის, ან ინფორმაციულ ფუნქციას. კულტურა, წარმოადგენს რა ნიშანთა რთულ სისტემას, იგი თაობიდან თაობაზე, ეპოქიდან ეპოქაზე, ერთი ქვეყნიდან მეორეზე სოციალური გამოცდილების გადაცემის ერთადერთი მექანიზმია. მას თვლიან კაცობრიობის სოციალურ მეხსიერებად.

შემეცნებითი (გნოსეოლოგიური) ფუნქცია - კულტურა, აზღენს რა ადამიანთა მრავალი თაობის საუკეთესო სოციალური გამოცდილების კონცენტრირებას, იმანენტურად იძენს სამყაროს შესახებ უმდიდრესი ცოდნის დაგროვების და ამით მისი შემეცნებისა და ათვისებისათვის ხელსაყრელი საშუალებების შექმნის უნარს.

საზოგადოება ინტელექტუალურია იმდენად, რამდენადაც იყენებს კაცობრიობის კულტურის გენოფონდში დაგროვილ მდიდარ ცოდნას. კულტურის სიმწიფე უმეტესწილად განისაზღვრება წარსულის კულტურულ ფასეულობათა ათვისების დონით.

კულტურის *რეგულირებადი (ნორმატიული) ფუნქცია* დაკავშირებულია ადამიანის პირადი და საზოგადოებრივი შემოქმედების განსხვავებული მხარეებისა და სახეების განსაზღვრასთან და ეყრდნობა ისეთ ნორმატიულ სისტემებს, როგორიცაა მორალი და სამართალი.

ფასეულობითი ანუ *აქსიოლოგიური* (ბერძ. *axia* – ფასეულობა) ფუნქცია - კულტურა, როგორც ფასეულობათა სისტემა, აყალიბებს ადამიანის სრულიად გარკვეულ ფასეულობრივ მოთხოვნილებებს და ორიენტაციებს.

ქართული კულტურა უკველესი დროიდან ქრისტიანობის სანამდე

საქართველოს ისტორია არ უნდა იყოს
გაყალბებული და იგი უძველესი კოლხეთის
ისტორიით უნდა იწყებოდეს

ივანე ჯავახიშვილი

ადამიანები საქართველოს ტერიტორიაზე დაახლოებით
მილიონ რეასი ათასი წლის წინ ცხოვრობდნენ...
არქეოლოგებმა დმანისელ ადამიანებს „პირველი
ევროპელები“ უწოდეს და პირობითად „მზია“ და „ზეზვა“
(„რე-ვაზი“) დაარქვეს.

პირველი ევროპელები. საქართველოს ტერიტორია უხსოვარი დროიდან ყოფილა დასახლებული. არქეოლოგებმა ჩვენი ქვეყნის ერთ-ერთი უძველესი ნაქალაქარის *დმანისის* გათხრებისას აღმოჩენილი ადამიანთა ძვლების შესწავლით დაადგინეს, რომ ადამიანები საქართველოს ტერიტორიაზე დაახლოებით მილიონ რვაასი ათასი წლის წინ ცხოვრობდნენ და შემდგომში აქედან მოხდა მათი განსახლება ევროპასა და აზიაში. ევროპაში ასეთი ძველი ადამიანების ნაშთები აღმოჩენილი არ არის, ამიტომ არქეოლოგებმა დმანისელ ადამიანებს „პირველი ევროპელები“ უწოდეს. უძველესი მამაკაცისა და ქალის თავის ქალების საფუძველზე ფრანგმა მოქანდაკემ *ელიზაბეტ დენიმ* მათი სკულპტურული პორტრეტები შექმნა და ამ უძველეს წყვილს პირობითად „*მზა*“ და „*ზეზა*“ („*რე-ვა-ზი*“) დაარქვეს.

საქართველოში აღმოჩენილია კაცობრიობის განვითარების ყველა ეტაპის ამსახველი არქეოლოგიური ძეგლი. აქ წარმოდგენილია კულტურის განვითარების უწყვეტი ჯაჭვი, რაც იმაზე მიგვანიშნებს, რომ ცივილიზაციის შემქმნელი ხალხი ერთი ეთნიკური ჯგუფია და ადგილი არ ჰქონია კულტურათა მონაცვლეობას.

საქართველოს ტერიტორიაზე აღმოჩენილი ხელოვნების პირველი ნიმუშები ჯერ კიდევ ქვის ხანას მიეკუთვნება. მიუხედავად იმისა, რომ უძველესი დროის ადამიანს მძიმე ბრძოლა უხდებოდა ბუნებასთან ყოველდღიური სარჩოს მოსაპოვებლად და ამ ბრძოლას უთმობდა თავისი დროისა და ძალ-ღონის უდიდეს ნაწილს, მას სხვა მოთხოვნილებაც უჩნდება. იგი აკეთებს სამკაულებს (სამაჯურები, სამკაულად გამოყენებული ლოკოკინის გახვრეტილი ნიჟარები, ცხოველის გახვრეტილი კბილები და სხვა), ხატავს, ძერწავს, აქანდაკებს. ერთი სიტყვით, იწყება ხელოვნება, რომელიც ჯერ-ჯერობით პრიმიტიული ნიმუშებითაა წარმოდგენილი. უკვე *ჰალოლითში* (ძვ. ქვის ხანა — დასრულდა 50 ათასი წლის წინ) მოიპოვება ორნამენტით შემკული ნივთები. ნეოლითური (ახალი ქვის ხანა, გაგრძელდა ძვ.წ. აღ. III ათასწლეულამდე) თიხის ჭურჭელი ზოგჯერ შემკულია გარკვეული (მაგ., თავთავისებრი) ორნამენტით. ჩვენამდე მოაღწია *ენეოლითის* (სპილენძ-ქვის ხანის) სპილენძისა და მეტად მრავალფეროვანმა კერამიკულმა ნაწარმმა.

მომდევნო პერიოდში, განსაკუთრებით ბრინჯაოს ხანის აყვავების დროს, ხელოვნება საქართველოს ტერიტორიაზე მცხოვრებ ტომებში საგრძნობ განვითარებას აღწევს.

საქართველო სამართლიანად ითვლება ლითონის დამუშავების ერთ-ერთ უძველეს სამშობლოდ მსოფლიოში. საქართველოს მიწის წიაღი მდიდარია მადნეული რესურსებით, ხოლო არქეოლოგიური მასალები მოწმობენ, რომ აქ სპილენძს პირველად ჯერ კიდევ ძვ.წ. III ათასწლეულში ამუშავებდნენ და უკვე იცოდნენ ბრინჯაოს დამზადება. საქართველოს ტერიტორიაზე იმ პერიოდში უკვე ამუშავებენ სხვა ლითონებსაც: ტყვიას, სტიბიუმს, ვერცხლსა და ოქროს.

ბევრ ადგილზეა აღმოჩენილი ოქროს სადნობი კერები: სოფელ ჭუბურხინჯში, სოფელ ვანში, სვანეთში, სადაც ოქროს სამკაულებთან ერთად ნაპოვნია ოქროს ზოდები. ბათუმთან – კახაბერის დაბლობზე და სოფელ კაზრეთში აღმოჩენილია მსოფლიოში უძველესი ოქროს მომპოვებელი საბადოები. საყდრისის ოქროს მომპოვებელი და გადამამუშავებელი წარმოება მსოფლიო კულტურის ერთ-ერთი საუკეთესო ნიმუშია.

ადრეული ბრინჯაოს ხანას განეკუთვნება მტკვარ-არაქსის კულტურა (ქრისტეშობამდე IV ათასწლეულის II ნახევარი – III ათასწლეული), რომელიც გავრცელებული იყო სამხრეთ კავკასიაში, აღმოსავლეთ ანატოლიასა და ჩრდილო-დასავლეთ ირანში. საქართველოს ტერიტორიაზე ის შიდა ქართლში ჩამოყალიბდა და შემდეგ ფართოდ გავრცელდა თორ-ალაზნის აუზში, თრიალეთისა და მესხეთ-ჯავახეთის მაღალმთიან ზოლში, ახალციხის ქვაბულში და დასავლეთ საქართველოში – მდინარე ყვირილას აუზში, დღევანდელი სამტრედიის და საჩხერის რაიონებში.

ქვემო ქართლში თავმოყრილია ამ კულტურის ადრინდელი ძეგლები. მტკვარ-არაქსისეულ კერამიკას, ქვისა თუ მეტალის ფიგურებს საკუთარი სტილი გააჩნია, რითაც ადვილია მათი ამოცნობა. ამ პერიოდის კერამიკისთვის დამახასიათებელია მხრიდან

ყელზე მკვეთრი გადასვლა, ფართო ცილინდრული ყელი, ოდნავ გადაშლილი პირი, ნახევარსფეროს ფორმის ყურები, რომლებიც მხართანაა გამოძერწილი. ჭურჭელს უმეტესად კვერცხისებური მიყვანილობა და გაპრიალებული ზედაპირი აქვს, რომელიც რუხ-მოყავისფროა. შემკულია რელიეფური სპირალით და გრაფიკული სახეებით, რაც შემდგომ პერიოდში კიდევ უფრო მეტი დახვეწილობით გამოირჩევა.

შიდა ქართლში გათხრილია ამ დროის რამდენიმე ნამოსახლარი (ქვაცხელები, ხიზანთ გორა, ამირანის გორა, გუდაბერტყა და სხვა). ამ შორეულ წარსულში იღებს სათავეს ქართული ოქრომჭედლობა მტკვარ-არაქსის კულტურას განეკუთვნება *ლომის ოქროს* ფიგურა (სიმაღლე 2.8 სმ, სიგანე – 5.3 სმ) რომელიც 1974 წ. იპოვეს კახეთში, წნორთან აღმოჩენილ მდიდრულ ყორღანულ სამარხში. ის ძვ.წ. III ათასწლეულის II ნახევრით თარიღდება და ადრე ბრინჯაოს ხანის მცირე პლასტიკის ერთ-ერთი გამორჩეული ნიმუშია. როგორც მეცნიერები მიიჩნევენ, ის დასაკრძალავი ეტლის შემკულობაა. ლომის გამოსახულება არარეალისტურია, სტილიზებული ფაფრით და სახით. შესრულებულია მარცვლოვანი ტექნიკით. ლომის ფიგურას ანალოგი არ მოეპოვება საქართველოს ფარგლებს გარეთ. რადგან საქართველოში ლომი არ ბინადრობდა, მისი მოტივი, ისევე როგორც დასაკრძალავი ეტლის ფენომენი წინა აზიიდან უნდა იყოს შემოსული.

ადრეული ბრინჯაოს ხანის *მტკვარ-არაქსის* კულტურა გამოირჩევა ხელით ნაძერწი თავისებური ჭურჭლით (ქრისტეშობამდე IV ათასწლ. II ნახევარი – III ათასწლ.).

დავით გარეჯის უდაბნოში აღმოაჩინეს ერთ-ერთ უძველესი ცივილიზაცია, რომელსაც *უდაბნოს ცივილიზაცია* უწოდეს. იგი თარიღდება ქრისტეშობამდე II ათასწლეულით. არქეოლოგიური გათხრების შედეგად მოპოვებული მასალების შესწავლამ და ანალიზმა დაადასტურა, რომ აქ შორეულ წარსულში განვითარების უმაღლეს დონეზე იდგა მეტალურგია და სამოქალაქო კულტურა.

უდაბნოს ცივილიზაცია აღმოსავლეთით გავრცელდა. მან სხვა ცივილიზაციებთან ერთად საფუძველი დაუდო კაცობრიობის განვითარებას. საქართველო სამართლიანად ითვლება მეტალურგიის სამშობლოდ.

ბრინჯაოს ხანის კულტურას, რომელიც გამოვლენილი და შესწავლილია ძირითად თრიალეთის ტერიტორიაზე და მეზობელ რაიონებში, უწოდეს *თრიალეთის კულტურა* ის მოიცავს ძვ.წ. III ათასწლეულის ბოლოს (აღრე ბრინჯაოს ხანა) და ძვ.წ. II ათასწლეულის I ნახევარს – (შუა ბრინჯაოს ხანა). თრიალეთის კულტურის ძეგლებად ითვლება უმთავრესად ყორღანული სამარხების (გორასამარხების) კულტურა.

თრიალეთის კულტურა მტკვარ-არაქსის კულტურის მემკვიდრეა, მაგრამ იგი ძირითადად დამოუკიდებელ ხასიათს ატარებს ხელოვნური ნაწარმის თავისებური ფორმებით, მხატვრული სტილით, დამზადების ტექნიკით, დაკრძალვის წესითა და იდეოლოგიური მონაცემებით.

საქართველოს ტერიტორიაზე ჩვენამდე მოაღწია იმდროინდელი ხელოვნების ბევრმა შესანიშნავმა ქმნილებამ. ასეთია, მაგალითად, *თრიალეთში* (წალკის რაიონი) შუა ბრინჯაოს ხანის ყორღანულ სამარხებში ნაპოვნი ოქროს თასი, ვერცხლის სასმისი, ვერცხლის სარწყული (ძვ.წ. II ათასწლ. შუახანები), აგრეთვე მაღალი მხატვრული გემოვნებით შესრულებული ლითონისა და რთული ფერადი სახეებით მოხატული თიხის ჭურჭელი.

თრიალეთის ხელოვნებისთვის უკვე ცნობილი იყო ოქროს ნივთების დამუშავების სხვადასხვა ხერხები: *გაკარსი* – ანუ *გრანულაცია*, ე.ი. ნივთის შემკობა ზედ დარჩილული ოქროს წვრილი ბურთილებით, *გრეხილი* – ანუ *ფილიგრანი* – ნივთის შემკობა ოქროს მავთულებით. ამ დროს უკვე იქმნებოდა მაღალი მხატვრული, რთული და ფაქიზად დახვეწილი გემოვნებით შესრულებული ოქრომჭედური ნაკეთობანი. ქართველ ოსტატებს უკვე ცოდნით გაწნევიტ დამუშავება და ჰქონიათ საჭირო ჩარხი და იარაღები.

შუა ბრინჯაოს ხანის ოქრომჭედლობის ნიმუშია თრიალეთში ნაპოვნი სარდიონებით შემკული ოქროს თასი (ძვ.წ. II ათასწლეულის I ნახევარი). იგი *ჰოლიქრომული* სტილის მსოფლიო მნიშვნელობის შედეგია. ოქროს თასი აღმოაჩინეს XX საუკუნის 30-40-იან წლებში წალკის წყალსაცავის მშენებლობასთან დაკავშირებული არქეოლოგიური გათხრების დროს. თასი დამზადებულია სახარატე ჩარხზე ოქროს ორმაგი მთლიანი ფურცლისაგან. მისი ორმაგი კედელი თანდათან ვიწროვდება ძირისკენ და დაბალ ქუსლში გადადის. გარეთა კედელი შემკულია წვრილი, გრეხილი მავთულებით-საგან გაკეთებული სპირალებით, რომელშიც ჩასმულია სარდიონის, ფირუზისა და კერამიკული მასის მრგვალი თვლები. ასეთივე თვლების ერთი რიგი მიუყვება სასმისის პირს, ორი კი – ქუსლს. თასი მორთულია ოქროს აპლიკაციებით, მის შესამკობად გამოყენებულია გავარსის ტექნიკა. თასი ძირზე თვალბუდეებში ჩასმული ფირუზისთვლებიანი ოთხფურცლიანი ჯვრისებური გამოსახულებათა დატანილი.

გვიანი ბრინჯაოს ხანას მიეკუთვნება *ვერცხლის თასი* (ქრისტეშობამდე II ათასწლეულის I ნახევარი), რომელიც 1937 წელს თრიალეთში, წალკის პლატოზე ჰიდროელექტროსადგურის მშენებლობასთან დაკავშირებულ არქეოლოგიური გათხრების დროს აღმოაჩინეს ბევრ სხვა უნიკალურ ნივთთან ერთად.

ვერცხლის თასი არის ცილინდრული, ძირმომრგვალებული ჭურჭელი (იწონის 250 გრ-ს, სიმაღლე – 11 სმ, დიამეტრი – 9 სმ). თასზე ჭედური წესით შესრულებულია სარიტუალო მსვლელობის სცენა. მის ზედა ნაწილზე გამოხატულია საკულტო ცერემონია: კომპოზიციის ცენტრში ტახტზე პროფილში ღვთაებაა გამოსახული, რომელსაც მარჯვენა ხელში უჭირავს სასმისი. მის წინ საკურთხეველი დგას, რომლის ორივე მხარეს თითო ცხოველი ზის. ღვთაების უკან დგას სიცოცხლის ზე, რომლის ძირთან წყლის ორი ნაკადი გამოდის. ღვთაებისაკენ მიემართება 22 ფიგურა ხელში სასმისებით, რომელთაც ცენტრალური ფიგურის მსგავსად სახეზე ცხოველის

გამოსახულებიანი ნიღბები უკეთიათ და ნადირის კუდები აქვთ. თასის ქვედა მხარეს ფურ-ირმების მსვლელობაა გამოსახული.

2008 წელს მეტროპოლიტენის მუზეუმის საეტაპო გამოფენაზე: „ბაბილონს მიღმა: ხელოვნება, ვაჭრობა და დიპლომატია ძვ.წ. II ათასწლეულში“ მსოფლიო წამყვანი მუზეუმების მიერ წარმოდგენილ ნიმუშებთან ერთად წარმოდგენილი იყო საქართველოს ეროვნული მუზეუმის უნიკალური ექსპონატი – თრიალეთის ვერცხლის თასი, რომელმაც უდიდესი აღტაცება და დიდი მეცნიერული ინტერესი გამოიწვია როგორც უმაღლესი მხატვრული დონით, ასევე მასზე ასახული მრავალკომპოზიციანი სიუჟეტით.

თრიალეთის ყორღანებში აღმოჩენილია ასევე *ვერცხლის სარწყული*, რომელმაც ჩვენამდე ფრაგმენტული სახით მოაღწია. ვერცხლის ერთიან ფირფიტაზე წარმოდგენილია ცხოველთა გამოსახულებები, მათ შორის ისეთივე ირმები, როგორც თრიალეთის ვერცხლის თასზეა. სარწყულში ვერცხლის გარდა გამოყენებულია ოქროც.

ყორღანებში აღმოჩენილი ნივთების ტექნიკური თავისებურებები და მხატვრული ხერხების მრავალფეროვნება მიუთითებს ამ პერიოდში საქართველოს ტერიტორიაზე ლითონის დამუშავების განვითარების უმაღლეს დონეზე.

ასეთივე რთული ტექნიკითაა დამზადებული საკინძეები, ოქროსთა-ვები, მსხვილი ბირთვისებური მძივები *ბედენისა და ალაზნის კელის გორასამარხებში* (ძვ.წ. 2300-2000 წ.) აღმოჩენილი ოქროს ნაკეთობები, რომელთა შორის აღსანიშნავია *პოლიქრომული ყელსაბა-ძი*. ამ ნაკეთობებისთვის დამახასიათებელია ფერების განსაკუთრებული შერჩევა-შეხამება. თრიალეთის ნაწარმში უკვე შეიმჩნევა ქართული ოქრომჭედლობისათვის დამახასიათებელი ეროვნული განმასხვავებელი თავისებურება. ესაა ფერების თავშეკავებული გამოყენება და შერჩევა-შეხამება. ქართველი ხელოვანი ყოველთვის გაურბოდა ცივ, კაშკაშა ტონებს და ერთ ნივთში იშვიათად ხმარობდა ორზე მეტ ტონს.

იმ ხანაში თრიალეთის მოსახლეობა განვითარების მაღალ დონეზე მდგარა. აქაური კულტურა ადგილობრივ ნიადაგზეა განვითარებული,

მაგრამ ზოგი საერთო რამ მოეპოვება *ხეთურ* და *მითანურ* კულტურასთან, რადგან ცხოველი ურთიერთობა ჰქონდა ამ სახელმწიფოებთან.

გვიანი ბრინჯაოს ხანის როგორც ლითონის, ისე თიხის ქართული ნაწარმი ხშირად შემკულია მეტად რთული და მაღალმხატვრული ორნამენტით. ზოგ ნივთზე ზღაპრული ცხოველებიცაა გამოსახული. იმდროინდელია სხვადასხვა გამოსახულებებით დამშვენებული სარტყელები და აბზინდები (უმათავრესად აღმ. საქართველოს ტერიტორიაზე), რომლებზედაც ნადირობის სცენებია გამოსახული. ცხოველებს ტანზე ზოგჯერ მზე ან სხვა მნათობი ახატია, რაც ამ გამოსახულებების რელიგიურ ხასიათზე მიუთითებს.

ამ პერიოდიდან ჩვენამდე მოაღწია ბრინჯაოსაგან გაკეთებულმა ცალკეულმა, საკმაოდ მაღალი ხელოვნებით შესრულებულმა ქანდაკებებაც. ამ დროის მონუმენტური ხელოვნების ნიმუშებს წარმოადგენს ზოგიერთი ის ციკლოპური ციხე-ქალაქი, რომლის ნაშთებსაც ვხვდებით საქართველოს ცალკეულ უმეტეს წილად, სამხრეთის რაიონებში.

მეგალითები – უზარმაზარი ლოდებით ნაშენები საოცარი ციკლოპური ნაგებობები მრავლადაა საქართველოს ტერიტორიაზეც და ყველგან, სადაც პროტოქართველები სახლობდნენ – სამხრეთ კავკასიის უდიდესი ნაწილი, ისტორიული ტაო-კლარჯეთი (დიოხი), ლაზეთი და მცირე აზიის დიდი ტერიტორიები. აქ ჩვენმა წინაპრებმა დაიწყეს ციკლოპური ნაგებობების მშენებლობა ძვ.წ. III ათასწლეულში, დაახლოებით ძვ.წ. 30-ე საუკუნიდან და გააგრძელეს მათი აგება დაახლოებით ძვ.წ. მე-15 საუკუნემდე.

საქართველოს მეგალითები ნაშენებია დაუმუშავებელი ლოდებით, მშრალად, დულაბის გარეშე. ეს არის სიმაგრეები, საცხოვრებელი კომპლექსები, საკულტო ნაგებობები, სამარხები, ობსერვატორიები და სხვა.

საქართველოს მეგალითები ძალიან ჰგავს სარდინიისა და ესპანეთში გავრცელებულ მეგალითებს.

ცნობილია თრიალეთის, ჯავახეთის, ბაკურიან-თორის და სხვა მეგალითები.

უძველესი რელიგიური წარმოდგენები. უძველესი ადამიანის ფსიქიკაში თანდათანობით აღმოცენდა რელიგიური წარმოდგენები. მისი შეხედულებით, სამყარო სავსეა კეთილი და ბოროტი ძალებით, ანუ სულებით. სულთა თაყვანისცემა (ანიმიზმი) იყო რელიგიის ერთ-ერთი უძველესი საფეხური. თაყვანისცემის საგანი იყო ესა თუ ის ცხოველიც (ტოტემიზმი). მატრიარქატის ხანაში, კერძოდ მის განვითარებულ საფეხურზე, კულტის საგანი ზდება ქალი, რომლის ქანდაკებებსაც ხშირად პოულობენ იმ დროის ნაშთებს შორის.

უფრო მოგვიანებით წამყვანი ადგილი დაიკავა ბუნების ძალების გაღმერთებამ. თაყვანისცემის საგანი შეიქნენ მანათობები — მზე, მთვარე, ვარსკვლავები.

ყველა ტომს საკუთარი მფარველი ღვთაება ჰყავდა, მაგრამ ყალიბდება აგრეთვე ღვთაებათა საერთო პანთეონი. რთულდება სარწმუნოებრივი წეს-ჩვეულებებიც. საინტერესო სარწმუნოებრივი ცერემონიაა გამოსახული თრიალეთში აღმოჩენილ შუა ბრინჯაოს ხანის ვერცხლის სასმისზე.

ამ ძველ დროს ქართველ ტომებს უკვე ჰქონდა მრავალი სხვადასხვა მითიური და ეპიკური თქმულება.

მითოლოგია. ქართული მითოლოგია უძველესი მრავალფეროვანი ქართული ხალხური შემოქმედების, რწმენისა და ფილოსოფიური აზროვნების ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი სფეროა, რომელიც საინტერესოა არა მარტო თავისი სიძველით, არამედ უშუალო ესთეტიკური ღირებულებითა და საძირკვლის თვალსაზრისითაც.

ქართველთა მითოლოგიურ წინაპრად მიჩნეულია *ქართლოსი* — ბიბლიური „ნოეს ძის იაფეთისაგან“, თარგამოსის ძე, მცხეთის აშშენებელ მცხეთოსის მამა.

ქართველებს ჰყავდათ საერთო დიდი ღმერთებიცა და სატომო ან სატომთაშორისო ღვთაებებიც.

იმ დროის ქართულ ასტრალურ პანთეონს სამეული მეთაურობდა: უზენაესი ღმერთი (ან მორიგე ღმერთი), ქალღმერთი მზე ან მზექალი, და კვირია. უზენაესი ღმერთი — მთვარე ღმერთია.

იერარქიის მომდევნო საფეხურზე იდგნენ: ჯვარი ან ხატი, ღვთისშვილები.

იმ დროისათვის ქართველთა ყველა ღვთაება ანთროპომორფულ არსებებად არის წარმოდგენილი.

ამირანი – უძველესი წარმართული ეპოსის „ამირანიანის“ მთავარი გმირი, კოლხური მითოლოგიის ცენტრალური ფიგურაა. ბერძნულ პრომეთეს წინამორბედი, დაახლოებით 3500 წლის წინ შექმნილი საკაცობრიო მშვირალის ტიპი და სიკეთის სიმბოლოა.

ამირანის ეპოსი მრავალმხრივ აისახა ლიტერატურასა და ხელოვნებაში, მაგ., გვიანი ბრინჯაოს ხანის მცხეთის სარტყელზე, სტეფანწმინდის განძის ფიგურებზე.

კოპალა – ქართული მითოლოგიის ერთ-ერთი ცენტრალური ფიგურაა, ღვთისშვილი, დეცთა და ქაჯთა რისხვა. მათთან ბრძოლებში თან ახლავს მისი თანამებრძოლი – იახსარი.

კოპალას სახელთან მრავალი ადგილი, ქვა და სალოცავია დაკავშირებული.

კოპალას ქვა (ფშავეში, არაგვზე, მაღაროსკართან) – ძლიერების სიმბოლიკის ნიმუშია.

გიორგი (სვანურ მითოლოგიაში ჯგირაგი) – შშვენიერი ღვთისშვილი, ხახმატის სათემო სახეა. არის სხვა გიორგიც – *ლაშარის ჯვრისა*. *თეთრი გიორგიც* წარმართული სახეა – მთვარის კულტის სახე. თითოეული მათგანი ებრძვის ბოროტ ძალებს. გიორგი მოკლეს და მისი სხეულის ნაწილები ღმერთმა მიმოაბნია. სადაც წმინდა ნაწილი მოხვდა, ყველგან ტაძრები აღმართეს. გიორგისადმი მიძღვნილი დღესასწაულები საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში სხვადასხვა სახელწოდებით ეწყობოდა: უსანეთობა, გერისთობა, ატოცობა (ქართლში), ილორობა (ილორის ხატზე, სამეგრელოში), ლიგერგი გიორგობა (სვანეთში), ალავერდობა (კახეთში).

ბარბარე – ერთ-ერთი უძველესი წარმართული ქალღმერთი, ქართულ (ძირითადად სვანურ) მითოლოგიაში, მზის მოქცევის ადგილობრივი ღვთაება, დედობისა და ფურობის ასტრალური სახეა.

ზოგაის მინდი – ქართული მითოლოგიის ერთ-ერთი უნათლესი სახეა, ვაჟა-ფშაველას მინდიას პროტოტიპი, ნახევრად ღმერთი. მას აქვს მაგიური ძალა, ჯადოქრობის ნიჭი, ბუნების ენის გაგებისა და განკურნების უნარი. ეს მოტივი საკაცობრიო მნიშვნელობამდე აამაღლა ვაჟა-ფშაველამ. მხატვრულად გადამუშავებული სახე შექმნა კ. გამსახურდიამ ნოველაში „ზოგაის მინდი“.

ღალი – კლდის ტურფა ქალი, ნადირობის მაცდური ქალღმერთი სევანურ მითოლოგიაში, ნადირთა და მთაში ასულ მონადირეთა ბედის გამგებელია.

ადგილის დედა – პატივით გარემოსილი მფარველი დედა. ფშაველის წარმოდგენით ყველა ადგილს, მთას, გორას, ხევს ჰყავს ადგილის დედა. მას მცირე კომკს უშენებდნენ, კვერცხებს მიართმევდნენ ბავშვების ხელით. მასზე მითები არ შექმნილა, მაგრამ საკულტო წესებში თვალსაჩინო ადგილი უჭირავს.

ადამიანის ბედის გამრიგენი – ბედის მწერლები. ეს სახე საყურადღებოა იმ თვალსაზრისითაც, რომ უძველეს წარმართულ ლექსებში აღნუსხულია წერის, წიგნის, დავთრის არსებობის ფაქტი („დაუძახეს ბედის მწერლებს, დიდ დავთრებში ჩასწერეს“).

მეზირის კულტი. მეზირი – წმიდა სალოცავი ნივთი (ქვა, კერპი, სიმბოლო), ოჯახის მფარველი, რომლის ხილვის ნებაც მხოლოდ ოჯახის წევრებს ან უფროსს ჰქონდა. იგი მუდმივად ოჯახში უნდა ყოფილიყო. უძველეს წარსულში – ოჯახის მფარველი იყო თეთრი გველი.

ფშავში ღღესაც მრავალი საკულტო ცენტრი და მითოლოგიური ამავეი, ფრაგმენტი, ლექსი და ტერმინია შემორჩენილი: ლაშარის ჯვარი (ხატი) იახსარი, კოპალა, გიორგი წყაროსთაული, კარატე, მიგრიულთა, გოგოლაურთის მთავარმოწამე, საკვირაო, დამასტური, თამარ-ღელე, ჭიჩოს და თამარის სალოცავები.

სამღვდელთა სასანთლე, სადროშე, საპურე, საჯარე, სადასტურო, საქვაბე, სალუდეები მოწმობენ თუ რა ცხოვლად სუფევდა საქართვე-

ლოს მთაში წარმართული და მერე აქედან საქრისტიანოში გადაზრდილი ძველი სარწმუნეობა, მითი და სინამდვილე.

კოლხური კულტურა. ძვ.წ. II ათასწლეულის დასასრულს ადგილი ჰქონდა დიდი ტერიტორიის მომცველი ერთგვაროვანი კულტურის არეების ჩამოყალიბებას, რასაც ხელს უწყობდა ტომთა დიდი კავშირების შექმნა. ერთ-ერთი ასეთი კავშირი იყო *ღაოხი* – (რომლის სახელი შემდეგ საქართველოს ერთ-ერთ მხარეს – ტაოს – შემორჩა) – საზოგადოებრივი და კულტურული განვითარების თვალსაზრისით იმ დროს საქართველოში ერთ-ერთი ყველაზე დაწინაურებულ რაიონს. მეორე იყო *კოლხური ტომების გაერთიანება* (ურარტულად „*ჟულხა*“, „*კოლხა*“), რომელმაც თავისი გაკლენა ფართო ტერიტორიაზე განავრცო სამხრეთ-აღმოსავლეთ და აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში.

ბერძნები ამ ადგილებს პირველად სწორედ II-I ათასწლეულების მიჯნაზე კოლხური ტომების დიდი გაერთიანების ძლიერების ხანაში გაეცნენ.

ძველი ბერძნული ეპოსის ერთ-ერთ შესანიშნავ ქმნილებაში – თქმულებაში არგონავტების შესახებ აირეკლა კოლხეთის დიდება და ბრწყინვალება. თქმულებაში საუბარია კოლხეთში დიდი ძლიერი სამეფოს, ბრწყინვალე სამეფო კარის, მონებისა და სხვათა არსებობის შესახებ. ბერძენთა წარმოდგენაში კოლხეთი იყო ოქროს, მედიცინის, მხედრული ძლიერების ქვეყანა. ამას ადასტურებს არქეოლოგთა მიერ აღმოჩენილი საუნჯე, მიწის ღრმა შრეებში ნაპოვნი მატერიალური კულტურის ძეგლები. ასეთია მაგ., ვანში აღმოჩენილი ძვ.წ. V ს. კოლხი ქალიშვილის სამარხი, ნიკეს ქანდაკება, სატირი, მოხუცი პანი და სხვა, მელუზა გორგონას თავი, უზარმაზარი შენობის ნაშესრევი.

კოლხეთში განვითარების მაღალ დონეს მიაღწია ხელოსნობის მრავალმა დარგმა, მაგ., ლითონების, ძვირფასი ლითონების დამუშავება, თიხისა და სელის წარმოება. იმდროინდელ სამარხებში აღმოჩენილია მდიდრული ნივთები, მაღალი მხატვრული გემოვნებით ნაკეთები უაღრესად ძვირფასი სამკაულები, ლითონის ჭურჭელი და

სხვა. პროფესიონალი ხელოსნების არსებობას მოწმობს დაბალგოშში (სამტრედიის რ-ნი) აღმოჩენილი კერამიკული ნაწარმი.

ჭიათურის მიწის წიაღში ნახეს ლითონის სადნობი ღუმელები და ყალიბები, რაც მოწმობს რომ საქართველოს მიწა-წყალზე 2400 წლის წინ უკვე ჰქონიათ უმაღლესი ხარისხის ლითონის სადნობი მოწყობილობა, მანგანუმის შენადნობის გამოყენებით.

გვიანდელი ბრინჯაოსა და რკინის ხანის (ძვ.წ. XV-VI ს) კოლხური კულტურის ერთ-ერთი ძირითადი განმსაზღვრელია ბრინჯაოს იარაღი - კოლხური ცული. მას ექვსწახნაგა ტარი და წვეტიან-ოვალური სატარე ხერელი აქვს და უნიკალური იარაღი იყო, იყენებდნენ როგორც სამეურნეო ცხოვრებაში, ისე საომარი და საკულტო დანიშნულება ჰქონდა. ძვ.წ. IX საუკუნის II ნახევრიდან ჩნდება გრაფიკული დეკორით შემკული საომარი საკულტო კოლხური ცულებიც. დეკორი პლასტიკურ ფორმასთან ორგანულადაა შერწყმული. სხვადასხვა ზომის წახნაგზე დეკორი სიმეტრიულადაა განაწილებული და ერთ მთლიან კომპოზიციად აღიქმება. მასზე გამოსახულია ირემი, ცხენი, ძაღლი, გველი, თევზი, ბაყაყი, ფრინველი, სვასტიკა, ჯვარი, ვარსკვლავი და სხვა. ყუის თავზე ზოგჯერ მოთავსებულია სკულპტურული გამოსახულებები. კოლხური ცულის გრაფიკულ დეკორში აისახა უძველესი ქართული რელიგიური და მითოლოგიური წარმოდგენები. კოლხური ცულის ჩამომსხმელი ყალიბები მხოლოდ საქართველოს ტერიტორიაზეა აღმოჩენილი. დაადგინეს, რომ ამ ცულების სამშობლო კოლხეთია.

ბერძნები ძვ.წ. VIII საუკუნეში ეწვივნენ ამ ქვეყანას სააღმშენებლო ნიშნებით ვაჭრობისათვის. VII-VI სს. კოლხეთის სანაპიროზე გაჩნდა ტრაპეზუნი, კერასუნტი, ფაზისი (ახლანდელი ფოთი), დიოსკურია (ახლანდელი სოხუმი), ცოტა მოგვიანებით - პიტიუნტი (ახლანდელი ბიჭვინთა) და სხვა დასახლებები.

დასავლეთ საქართველოში ძვ.წ. VII საუკუნეში ძლიერი კოლხეთის სახელმწიფოს არსებობას ადასტურებს „კოლხური თეთრი“, რომლის ერთ მხარეზე გამოსახულია ადამიანის თავი, მეორე მხარეზე

კი ცხოველის – თავიდან ხარის, შემდგომ კი – ლომის გამოსახულება. კოლხეთის შესახებ საინტერესო ცნობები დაგვიტოვა ძველმა ბერძნებმა ისტორიკოსმა ქსენოფონტემ, რომელმაც ძვ.წ. 401 წ. გაიარა ამ ადგილზე.

კოლხეთისა და აქ მცხოვრებ ქართველურ ტომებს აღწერდნენ იმდროინდელი ბერძენი მოგზაურები და ლოგოგრაფოსები. კოლხეთის ძლიერებაზე მეტყველებდნენ პეროდოტე, ესქილე, აპ. როდოსელი და სხვები.

ბერძნულ წყაროებში არის ცნობები აქ მდინარე ფაზისის (რიონის) აუზში ხიდების, დაბლობის მასივზე, განსაკუთრებით ზღვისპირას, იპოდრომებისა და თეატრონების მშენებლობის ტექნიკის შესახებ და მრავალი სხვა ნაგებობის არსებობის თაობაზე. წერილობითი წყაროებით დადასტურებულია აგრეთვე ძველ ციხე-სიმაგრეებში სამსაფეხურიანი წყალსადენის, საყოფაცხოვრებო ნაგებობათა არსებობა, რაც თვალნათლივ დასტურდება ნოქალაქევის (ციხე-გოჯის) არქეოლოგიური გათხრებისა და მეცნიერული შესწავლის შედეგად.

კოლხეთის სატახტო ქალაქი იყო მდ. ფასიდზე (ფაზისზე, რიონზე) მდებარე აია, სადაც აღმართული იყო ამ ქალაქის „მფარველი“ ქალღმერთის ქანდაკება. ერთი აღწერით (ახ.წ. 134 წ.) ქალღმერთი იჯდა ტახტზე, ხელთ ეპყრა კიშბალი (საკრავი), ხოლო ტახტს გამომერწილი ლომები „დარაჯობდნენ“. ქანდაკების აღმწერელი მას აღარებს სახელოვანი ბერძენი მოქანდაკე ფიდიასის ერთ-ერთ ნაწარმოებს.

აღმოსავლეთ საქართველოს კულტურა. აღნიშნულ პერიოდში კულტურული და ეკონომიკური განვითარების მაღალ საფეხურს აღწევს აღმოსავლეთ საქართველოს მოსახლეობაც. ქსნის ხეობაში, ახლანდელი ახალგორის სოფ. სამეგურთან, აღმოჩენილია მრავალი ძვირფასი ნივთი (ძვ.წ. VI-IV სს), რომელიც წარჩინებული ქალის სამარხს უნდა ეკუთვნოდეს. აქ ნაპოვნია ოქრომჭედლობის მრავალი შესანიშნავი ქმნილება: სამკაული (ოქროს წყვილი სამაჯური, ყელსაბამები, ბეჭდები, საფეთქლის სამკაულები, საყურეები და სხვა), ჭურჭელი, ცხენის აკაზმულობის ნაწილები, სარდიონის, მთის ბროლის, გიშრისა და ქვის მძივები.

სოფელ საძეგურის მდიდრული სამარხის მსგავსი და იმაგდროულ სამარხები აღმოჩენილია აღმოსავლეთ საქართველოს სხვა ადგილებშიც მაგ., სოფ. წინწყაროსთან (თეთრიწყაროს რ-ნი), აგრეთვე ყაზბეგის რაიონში.

ჯერ კიდევ შუა და გვიანი ბრინჯაოს ხანაში დაწყებული ქართველი ტომების კონსოლიდაციის და ერთგვაროვანი კულტურის არეების ჩამოყალიბების პროცესი დიდად გაცხოველდა ძვ.წ. III საუკუნიდან, როდესაც საქართველოს ტერიტორიაზე შეიქმნა *ქართლის სამეფო*, რომლის ფარგლებში აღმოსავლეთ საქართველოს გარდა, დასავლეთ საქართველოს მნიშვნელოვანი ნაწილიც მოექცა.

ამ დროიდან მოყოლებული, საქართველოს აღმოსავლეთ და დასავლეთ ნაწილების ნიუთიერი კულტურა საოცარ ერთგვაროვნებას იჩენს არა მარტო არსებითად, არამედ დეტალებშიც კი.

ზუროთმომდერება. იბერიის ერმრავლობას, მისი ქალაქების სიმრავლესა და სიკეთეს ახასიათებს ძველი ბერძენი ისტორიკოსი და გეოგრაფი სტრაბონი (ქრისტეშობამდე 64 წ. — ქრისტეშობიდან 24 წ.): „ქ გვხვდება კრამიტის სახურავებიც, საზუროთმომდერებო ხელოვნების წესების თანახმად ნაგები შენობები, საბაზრო ადგილები და სხვა საზოგადოებრივი ნაგებობანი“.

უკვე ამ დროს იწყებენ იბერიის ხელისუფლები უზარმაზარი თავდაცვითი და სხვა ნაგებობების შენებას. მცხეთას სამეფო ქალაქად გახდომამდე უკვე კულტურული ცხოვრების ათასწლეული ისტორია ჰქონდა. ქალაქს იცავდა ოთხი ციხე, რომელთა შორის მთავარი სიმაგრე („თავადი ციხე“) იყო *არმაზციხე*.

არმაზციხის ტერიტორიაზე მდგარა ქვის სასახლე: გამოირჩეოდა თლილი ქვის ერთი შენობა ქვის თავ-ძირიანი სვეტებით, ჩუქურთმიანი ლავგარდნებით, ფერადი ნახატებით დამშვენებული. იქ აღმართული ყოფილა ქალაქის მფარველის, ომის ღვთაების — *არმაზის ქანდაკება* — ბრინჯაოსაგან ჩამოსხმული, ზურმუხტისთვლიანი, ხელმახვილიანი.

იბერიის ქალაქთაგან გამორჩეული იყო: *წიწაბური, სარკინე ქალაქი, აგრეთვე კასპი, უფლისციხე, ურბნისი, სურამი, ოძრხე* და სხვა.

უფლისციხე – კლდეში ნაკვეთი ქალაქი. ქრისტეშობამდე I ათასწლეულის პირველი ნახევრიდან ვიდრე XIII საუკუნებდე. გადმოცემით უფლისციხე ააშენა *მცხეთოსის შვილმა უფლოსმა*. აქ მოსახლეობა უკვე ძვ.წ. VII-VI სს.-ში ყოფილა. უფლისციხე მდებარეობს საქართველოს ცენტრში გამავალ სატრანზიტო გზაზე. ჩრდილოეთის მთავარი გზა კლდეში იყო გაყვანილი. ნაგებობები იარუსებადაა განლაგებული. ქალაქში გამოყოფილია ორი დიდი კომპლექსი, საზოგადოებრივი დანიშნულების ნაგებობებით, მეფის და ღიღებულების მისაღები დარბაზით. უფლისციხე წყლით მტკვრიდან მარაგდებოდა განიერი და მაღალი გვირაბით.

ჯერ კიდევ წინა ელინისტურ ხანაში ჩასახული ქალაქი უფლისციხე შუა საუკუნეებშიც აგრძელებს ცხოვრებას. უფლისციხის ეკლესიათა შორის აღსანიშნავია VI საუკუნის II ნახევარში ქალაქის ცენტრალურ ნაწილში გამოკვეთილი დიდი ზომის სამნავიანი ბაზილიკა.¹

საცხოვრებელ ნაგებობათა მსგავსად შენდებოდა ქვის სამარხებიც, მეტადრე მდიდართა აკლდამები (I-III ს. ახ.წ.). არქიტექტურითა და დეკორატიული მორთულობით გამოირჩევა მავზოლეუმის ტიპის აკლდამა არმაზის ქედის ძირში.

მცხეთას ჰყოლია „მხატვართუხუცესი და ხუროთმოძღვარი“.

მცხეთაში და საქართველოს სხვა ადგილებში მრავლადაა მოპოვებული *ოქრომჭედლების* ნახელავი სამკაულები: ოქროს ბეჭდები, საყურეები, სამაჯურეები, აბზინდები, დიადემები, გვირგვინები, გულსაკიდები და სუფრის „სამსახურებელნი“ – ვერცხლის ჯამჭურჭელი, დანადგარები, თასები, ფიალები, სურები;

ოქრომჭედლობის ნიმუშები დიდი რაოდენობით აღმოაჩინეს ბორის, კლდეეთის (ზემო იმერეთი), ურეკის (გურია) და სხვაგან არსებულ სამარხებში. სამკაულებში გამოირჩევა ისეთი თვლები, ე.წ. გემები,

¹ კლდეში გამოკვეთილი ეს სამნავიანი ბაზილიკა ერთადერთია საქართველოში. ცალნავიანი თუ გუმბათიანი ეკლესია კი მრავლადაა კლდეში ნაკვეთი.

რომლებზედაც ამოკვეთილ-ამოკაწრულია ადამიანთა პორტრეტები, მაგალითად პიტიახშ ასპავრუკისა ან სხვათა გამოსახულებანი.

II საუკუნიდან საქართველოში უნიკალური ოქროს სამკაულების გარდა ტიხრული მინანქრის ნივთებიც მზადდებოდა. მინანქრის მასის – ჭიქურის ოქროს ფუძეზე მოთავსების მიხედვით განასხვავებენ ორი სახეობის მინანქარს: ტიხრულსა და ფერწერულს. საქართველოში ძირითადად მზადდებოდა ტიხრული მინანქარი, რომლის შექმნა გამორჩეულ ოსტატობასა და სიფაქიზესთან ერთად განსაკუთრებულ მხატვრულ გემოვნებასაც მოითხოვს. ოქროს ტიხრების საშუალებით ყოველი ცალკეული ფერისთვის მზადდებოდა ბუდეები. დიდ სირთულეს შეადგენდა ტიხრების დამზადება, რომელიც როგორც დიდი ქართველი მენციერი, ხელოვნებათმცოდნე შალვა ამირანაშვილი მიიჩნევს, ხდებოდა ცეცხლის გამოყენების გარეშე – განსაკუთრებული სახეობის მირჩივლით, რომლის საშუალებითაც ოქროს ნაკეთობას ამკობდნენ *კვარათი და გრეხილით*.

ოქროს ტიხრების დამზადებისას ოქროს გასახსნელად იყენებდნენ ვერცხლისწყალს: ტიხრების წიბოებს ვერცხლისწყალში ავლებდნენ და ისე ათავსებდნენ ფუძის ზედაპირზე, ამ მეთოდით ტიხრების წიბოები მტკიცედ უკავშირდებოდა ფუძეს.

მწიგნობრობა და განათლება. იბერიაში ფართოდ იყო გამოყენებული არამეული დამწერლობის თავისებური სახე – ე.წ. არმაზული დამწერლობა. ამ დამწერლობის ძეგლთა შორის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესია არმაზისხევთან ნაპოვნი სერაფიტის წარწერა (II ს. ახ.წ.). ის ამოჭრილია ქვის სვეტზე, რომელიც თავის დროზე აღმართული ყოფილა მაღალი წრის ქალის სამარხზე. წარწერა ორენოვანია: ბერძნული და არამეული. იგი ასე იწყება: „მე ვარ სერაფიტი, ფარსმან მეფის პიტიახშის ზევახის ასული“.

აღმოჩენილია აგრეთვე სხვა იმდროინდელი წარწერები, მაგ., ბორში აღმოჩენილ ვერცხლის ლანგარზე, ასპავრუკის აკლდამაში ნაპოვნ სარტყლის თვალზე, ოქროს ბეჭდის თავზე და ა.შ.

იბერიასა და კოლხეთში გავრცელებულ ცოდნის დარგთა შორის აღსანიშნავია გეოგრაფია – კარტოგრაფია. კოლხებს ჰქონდათ მამა-პაპათაგან ნაანდერძევი გეოგრაფიული „დაფები“, რომლებზეც „ჩამოთვლილი იყო ყველა არსებული გზა, წყლისა და ხმელის საზღვრები, – მოგზაურთათვის სახმარად“. ქართველ სწავლულებს ძველთაგანვე უფიქრიათ იმ საისტორიო თხზულებათა შექმნაზე, რომელნიც შემდეგ შევიდნენ უძველეს ქართულ მატთანში.

კოლხეთის კულტურას, ბუნებრივია, აღმოსავლეთ საქართველოს კულტურასთან დიდი სიახლოვე ახასიათებდა.

I-III საუკუნეებში პოლიტიკურმა დასუსტებამ კოლხთა კულტურული ცხოვრება შეანელა, მაგრამ კოლხეთს შეელოდა დიდი შემოქმედებითი ტრადიციები. არქეოლოგიური გათხრები მოწმობენ, რომ კოლხეთში ისევ მაღალ დონეზე იდგა სამეურნეო კულტურა, ხელოსნობის დარგები, ხუროთმოძღვრება, ხელოვნება. ზემო იმერეთის ფარგლებში, მდ. სუფსის ხეობაში ნიადაგს შემოუნახავს ბევრი სათანადო ძეგლი. კლდეეთის სამარხებიდან, აგრეთვე ბორშიც ამოკრეფილია უამრავი ნივთი: ფაქიზად ნაჭედი ვერცხლის თასები, ლანგრები, სამკაულებიდან: ოქროს სამაჯურები, გემიანი ბეჭდები, საყურეები შემკული პატიოსანი თელებით, წინწკლებიანი ნაჭედობით, ამოკაწრული პორტრეტებით.

საქალაქო მშენებლობა ხასიათდებოდა უმთავრესად აღდგენითი მუშაობით. განუახლებიათ ქუთაისის, ციხე-გოჯის, შორაპნისა და სხვა ციხე-გალავნები. ძველი დიოსკურიის ახლოს აშენდა სებასტოპოლისი, აღდგენილი ჩანს ფაზისიც (ფოთი).

მოწინავე ქვეყნებთან კოლხეთის სააღმშენებლო ურთიერთობა მკაფიოდაა ასახული იმდროინდელ მონეტებში: პართულ, რომაულ, კოლხურ ოქრო-ვერცხლის ფულებში.

კოლხეთში არსებობდა ელინისტური გიმნასიონები („გიმნაზიები“), სადაც იწრთვნებოდნენ ტანვარჯიშში, ფილოსოფიაში. კონსტანტინე-პოლელ ფილოსოფოსსა და რიტორ თემისტოისს (IV ს.), მისივე მოწმობით, ფაზისის „ახლოს“ ჰქონდა შეთვისებული რიტორიკა. იმ

დროს ფაზისში არსებობდა რიტორიკული სკოლა, რომლის წარმოქმნა უფრო ადრეულ ხანას ეკუთვნის – არა უგვიანეს III საუკუნისა. ფაზისის აკადემია აშკარა მოწმობაა დასავლეთ საქართველოში იმ დროის ფილოსოფიური აზროვნებისა და რიტორიკული ხელოვნების მაღალი კულტურისა. ეგრისში იმ დროს გავრცელებული იყო ბერძნული მწიგნობრობა.

წარმართული სარწმუნოება.

ძვ. წელთაღრიცხვის

I ათასწლეულის შუა ხანებისთვის, საქალაქო ცხოვრების შემდგომმა აღმავლობამ, მონათესავე ქართველ ტომთა ერთი ტაღლის – მუშქების (მესხების) ჩრდილო-აღმოსავლეთისკენ გადმონაცვლებამ გამოიწვია სიახლე რწმენის სფეროში. ეს სიახლე უზენაესი ღმერთის – მთვარე ღმერთის ახალი სახელის არმა-არმაზის ქართლში შემოჭრაში გამოიხატა. ტრადიცია არმაზის კულტს ფარნავაზ მეფის მოღვაწეობას უკავშირებს. მას შემდეგ მცხეთასა და სხვა ქალაქებში თაყვანს სცემდნენ წარმართ კერპთა: არმაზის, ზადენის, გაცის, გაეს, აინინას და დანანას, ბოჩის და ბადაგონის კერპებს. ღვთაებათა ქანდაკებებს სხვადასხვა მასალისაგან (სპილენძი, ოქრო, ვერცხლი და ძვირფასი თვლები) ამზადებდნენ. დამზადების ასეთი წესი დამახასიათებელია ურარტული და, საერთოდ, ძველი აღმოსავლეთის ხელოვნებისათვის.

ქართულ მითოლოგიურ სახეთა და სალოცავთა სიმრავლე, მრავალღმერთიანობა, ღვთიშვილთა და კერპთა კულტები დროთა განმავლობაში შეცვალა მონოთეიზმმა. მაგრამ მთის ხალხი დიდი ხნის განმავლობაში ისევ იცავდა თავის ძველ, ძეგლსა და რბილში გამგჯდარ რწმენას. წარმართული სახეები ხალხის წარმოსახვიდან ბოლომდე არ ამოიშალა. ბევრი წარმართული სახე შეერია ქრისტიანულს და ხშირად მათი გარჩევაც ჭირს (წმ. გიორგი, ბარბაღე, მარიამი, წვერის ანგელოზი და სხვა). დღესაც რთულ კომპოზიციას წარმოადგენს სვანეთში მურყვამობის (კოშკობის) სადღესასწაულო დრამატული მოქმედება, რომელიც იწყება ფერხულით და ორპირად ჩაბმული რვა-რვა კაცი დასძახებს საგალობელს. ჩვენს დრომდე

გადარჩა არა ერთი ამისთანა ნიმუში ხალხური შემოქმედებისა
ვოკალური თუ ქორეოგრაფიული კულტურის დარგში.

მუსიკა. ქართველთა სამუსიკო კულტურის ისტორია 3
ათასწლეულზე მეტი ხნის პერიოდს ითვლის. არქეოლოგიური
გათხრების შედეგად მცხეთაში აღმოჩენილია ქრისტესშობამდე XV-
XIV სს-ების მუსიკალური საკრავი. ესაა 12 სმ სიგრძის გელის
ძვლისაგან დამზადებული სამთვლიანი სალამური.

უძველესი ქართული საკრავებია ასევე გუდასტირი, საყვირი,
ჭიბონი, სტვირი, სოინარი, ნესტვი, ნაიბუკი, ჩანგი, ქნარი, ებანი,
ფანდური, ჩონგური, წინწილი, ჭუნირი, ჭიანური, დაბდაბი, დოლი,
დაირა, დიპლიპიტი, ტაბლაკი და მრავალი სხვა.

ქართული სასიმღერო შემოქმედების შესახებ ცნობებს შეიცავს
უძველესი წერილობითი წყაროები. ასურეთის მეფის სარგონ II-ის
(ძვ.წ. VIII ს) ლაშქრობის დროინდელი ლურსმული წარწერა მოგვი-
თხრობს იმის შესახებ, რომ მეფე აღტაცებული იყო ქართველთა
კულტურით, სიმდიდრით, შრომისმოყვარეობით, ხალხი მუშაობის
დროს ასრულებდა „მხიარულ სიმღერებს“ - შრომის სიმღერებს.

ბერძენ ისტორიკოს და მხედართმთავარ ქსენოფონტეს (ძვ.წ. V ს)
მიხედვით, ქართველებს ჰქონდათ საომარი სიმღერები და ცეკვები,
რომლითაც იწყებდნენ ომს.

ქართველი ხალხის ცხოვრებაში დიდი ადგილი ეჭირა ასევე
სამკურნალო სიმღერებს - „იაენანა“, „ბატონებო“, „საბოდიშო“.

მიცვალებულის კულტთან იყო დაკავშირებული „ზარი“, „ტორი-
ლი“ და „ზრუნი“. აღმოსავლეთ საქართველოში „ზარს“ ამბობდნენ
ქალები, დასავლეთში კი - კაცები. „ზარი“ სრულდებოდა გაბმული
ბანის ფონზე ორ და სამხმიანი გუნდით, ხოლო „ტირილი“ კი
ერთხმიანია. სამხმიანია აგრეთვე „ზრუნი“.

უძველესი სიმღერებია: „ლაზარე“ (ამინდის ღვთაება), „ლილე“
(მზის სადიდებელი), „ფერხული“, „როკვა“, „მზე შინა და მზე
გარეთა“ და სხვა.

ჩვენამდე მოღწეულ ნიმუშებში აშკარად იგრძნობა შორეული საუკუნეების კვალი. წინაქრისტიანულ ეპოქას განეკუთვნება აგრეთვე ქართული ტრადიციული ცეკვა. უზენაესი ღვთაების პატივსაცემად სრულდებოდა მონადირეთა მასობრივი ცეკვა, მიწათმოქმედებასთან დაკავშირებული ცეკვები იყო „მელია – ტელეფელია“, „თვერსული“, „ბერიკაობა“. არსებობდა აგრეთვე ნაყოფიერების კულტთან დაკავშირებული წყვილთა ცეკვებიც.

უძველესი დროიდან იღებს სათავეს რომანტიკული წყვილთა ცეკვა „ქართული“, მეომართა ცეკვა „ხორუმი“, ცეკვა „სამაია“. ქალთა ეს თეატრალიზებული ცეკვა გამოსახულია სვეტიცხოვლის ერთ-ერთ ფრესკაზე. ამ უძველესი ცეკვების მრავალი ელემენტი შევიდა თანამედროვე ქართულ ცეკვებში.

ქართული ცეკვის ხელოვნება, რომელიც სათავეს იღებს უხსოვარი დროიდან, დღემდე აღაფრთოვანებს მსოფლიოს.

უნიკალური ქართული საგალობლების ავტორები არიან გრ. ხანძთელი, იოანე-ზოსიმე, იოანე მინჩხი, იოანე მტბეპარი, მიქაელ მოდრეკილი, ეზრა, კურდანა, ექვთიმე და გიორგი მთაწმინდელები, ბასილი, ზოსიმე, არსენ იყალთოელი, იოანე პეტრიწი, არსენ ბერი და სხვები. ჩვენს დროში შესანიშნავი ქართული საგალობლები შექმნა კათოლიკოს პატრიარქმა ილია II-მ.

საქართველო ვაზისა და ღვინის სამშობლო. საქართველო აღიარებულია ღვინის სამშობლოდ, რომელსაც ღვინის დაყენების 8 ათასი (ზოგიერთი მეცნიერების აზრით 9 ათასი) წლის უწყვეტი ტრადიცია გააჩნია, მინიმუმ ძვ.წ. მე-60 საუკუნიდან დღემდე.

არქეოლოგიური მონაცემების მიხედვით ევროპაში აღმოჩენილი ველური ვაზის უძველესი წიპწები თარიღდება ქრისტეშობამდე IV-III ათასწლეულებში. ადიგენის რაიონში კი აღმოაჩინეს მოყვითალო ფერის გაქვავებული ვაზის შტამპი, რომლის სიგრძე 30 სმ-ზე მეტია და ასაკი დაახლოებით 15 მლნ წელია.

ახალციხის რაიონში დიატომიტის საბადოში აღმოჩენილია ველური ლერწისა და ფოთლების ანაბეჭდი, რომლის ასაკი 10 მლნ წელია.

საქართველოში არქეოლოგიური გათხრების შედეგად აღმოჩენილი ყურძნის წიაწები მიეკუთვნება მსოფლიოში ყველაზე ადრეულ (მინიმუმ 8 ათასი წლის წინანდელი) კულტურული ვაზის სახეობას, რომელიც იმ დროს ველური ვაზის კულტივირების შედეგად გამოიყვანეს.

კულტურული მგვენახეობისა და მელვინეობის უძველესი ცენტრია ქვემო ქართლი. ბოლნისის რაიონის სოფელ შულავერის ძვ.წ. VII ათასწლეულის საცხოვრისის გათხრებით აღმოჩნდა, რომ აქ მიწათმოქმედებისა და მესაქონლეობის დიდი კერა იყო. შულავერის ორ ძეგლზე სხვა მნიშვნელოვან ნიმუშებთან ერთად აღმოჩენილია ყურძნის წიაწები. პენსილვანიის უნივერსიტეტის არქეოლოგიისა და ანთროპოლოგიის მუზეუმის ლაბორატორიაში (აშშ) ამერიკელმა მეცნიერმა პ. მაკ-გოვერნიმ დაადასტურა შულავერში ნაპოვნი ჭურჭლის ნატეხზე რეინის დანალექი.

ვაზის ჯიშების რაოდენობით საქართველო ერთ-ერთი უმდიდრესი ქვეყანაა. მსოფლიოში ცნობილი 4000 ვაზის ჯიშიდან 525 ქართულია.

საქართველო ერთადერთი ქვეყანაა, სადაც ქვევრში ღვინის უძველესი დროიდან დღემდე ყოველთვის აყენებდნენ. საქართველოში აღმოჩენილი ქვევრის ტიპის ჭურჭელი განეკუთვნება ძვ.წ. VI ათასწლეულის დასაწყისს. დღეს არსებული ქართული ქვევრის ფორმა ძვ.წ. III-II ათასწლეულში ჩამოყალიბდა, დაახლოებით ძვ.წ. 30-დან 25-ე საუკუნემდე. მანამდე ძირითადად პატარა ქვევრები იყო გავრცელებული (სიმაღლე 1.5 ან 1 მ), ჰქონდა ბრტყელი ძირი და განიერი მუცელი. დღეს კი გავრცელებულია კვერცხისებრი ფორმის ქვევრები.

იუნესკოს არამატერიალური კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის მთავრობათაშორისმა კომიტეტმა ქვევრის ღვინის დაყენების უძველესი წესი აღიარა, როგორც უნიკალური მოვლენა და 2014 წელს ის იუნესკოს მსოფლიო არამატერიალური კულტურული მემკვიდრეობის ნუსხაში შეიტანეს.

იუნესკოს მოთხოვნით შეიქმნა ათწუთიანი დოკუმენტური ფილმიც - „ქვევრის ღვინის დაყენების უძველესი ქართული ტრადიციული მეთოდი“ (რეჟისორი მერაბ კოკოჩაშვილი).

IV-X საუკუნეების ქრისტიანული ქართული კულტურა

წმინდა ნინო

წმინდა გიორგი

ბოლნისის სიონი (478-493 წწ.)
— სამნავიანი ბაზილიკა.

მცხეთის ჯვარი (586-604 წწ.) —
ტეტრაკონქი

IV საუკუნე საქართველოს სოციალურ-ეკონომიკურ ცხოვრებასა და კულტურაში ღიბნიშენელოვანი ძვრებისა და გარდაქმნების საუკუნეა. ამ დროს ადგილი ჰქონდა საქართველოს ისტორიაში უდიდეს მოვლენას – 337 წელს *მირიანის* მეფობის დროს იბერიაში ქრისტიანობა სახელმწიფო რელიგიად გამოცხადდა. V საუკუნემდე ქართული მართლმადიდებელი ეკლესია ანტიოქიის პატრიარქს ექვემდებარებოდა. *ვახტანგ გორგასლის* საეკლესიო რეფორმების (466-468 წწ.) შედეგად ქართულმა ეკლესიამ ავტოკეფალია მოიპოვა. ამ დროს მსოფლიოში მოქმედებდა ექვსი დამოუკიდებელი ეკლესია: *რომის, კონსტანტინეპოლის, ანტიოქიის, ალექსანდრიის, იერუსალიმის* და *ქართული*. ქართულმა ეკლესიამ დიდი როლი ითამაშა ერთიანი ქართული ენის, სულიერი კულტურის, ფსიქიკისა და სახელმწიფოებრივი ერთიანობის იდეის ჩამოყალიბებაში.

მკვეთრად იჩინა თავი ეროვნული თვითშეგნების ზრდამ. ქართველები ამ დროს არა მარტო ბერძნების თანასწორუფლებიანად თვლიან თავს, ქართული კულტურა არა მარტო მხარს უსწორებს მსოფლიო ცივილიზაციის მესვეურს – ბიზანტიას, არამედ გარკვეულ მეტოქეობასაც უწევს მას.

სინას მთის ერთ-ერთი გამოჩენილი ქართველი მოღვაწე იოანე-ზოსიმე (X ს) აყენებს ქართული ენის მესიანური დანიშნულების იდეას. ქართული ენის სადიდებლად დაწერილ ჰიმნში „ქებად და დიდებად ქართულისა ენისად“ ავითარებს აზრს, რომ ქართულ ენას აქვს უფლება და შესაძლებლობა არა მხოლოდ ორიგინალური, ადგილობრივი მნიშვნელობის კულტურის შექმნისა, არამედ შეუძლია მსოფლიო ენად გადაიქცეს, მსოფლიო კულტურის მესაჭეობა იკისროს.

უკვე IX ს. როგორც ქართლში, ისე ტაო-კლარჯეთში, კახეთში, პერეთსა და აფხაზეთის სამეფოში ქართული ენა იყო მწერლობის, სახელმწიფო მართვა-გამგებლობის, სამოქალაქო ურთიერთობებისა და ეკლესიის ერთადერთი ენა. ქრისტიანობის საშუალებით ქართული ენა გადავიდა ჩრდილო კავკასიაშიც, უპირველეს ყოვლისა, – ჩერქეზებსა და ალანებში.

ქართული დამწერლობა და მწერლობა.

ქართული

დამწერლობა გაცილებით ადრე ჩამოყალიბდა, მაგრამ მისი ინტენსიური გამოყენება უკავშირდება ქრისტიანობის გავრცელების ხანას.

XI ს. ქართველი ისტორიკოსი *ლეონტი მროველი* ქართული ანბანის შემოღებას *ფარნავაზ მეფეს* (ქრისტეშობამდე IV-III სს. მიჯნა) მიაწერს, XX ს. დიდი ქართველი ისტორიკოსის *ივანე ჯავახიშვილის* აზრით კი იგი ქრისტეშობამდე VII საუკუნეშია შექმნილი.

საუკუნეთა მანძილზე ქართულმა ანბანმა თავისი განვითარების სამი ძირითადი საფეხური განვლო:

1. ასომთავრულ-ხუცური, რომელიც ჩვენთვის ცნობილია დაწყებული V საუკუნიდან – IX საუკუნემდე.

2. ნუსხა-ხუცური დამწერლობა (IX ს-დან – XI ს-მდე).

3. მხედრული-ცნობილია XI საუკუნიდან და ხმარებაშია დღემდე.

ნუსხა-ხუცური წარმოადგენს ასომთავრულ-ხუცურის ისტორიულ განვითარებას, ხოლო მხედრული კი მომდინარეობს ნუსხა-ხუცურისაგან.

2017 წელს ქართული ანბანი შევიდა თენესკოს მსოფლიოს არამატერიალური კულტურული მემკვიდრეობის ნუსხაში. მსოფლიოში არსებული 14 ანბანიდან პირველია ქართული ანბანი, რომელიც მოხდა ამ ნუსხაში, ანბანის სამი ცოცხალი სახეობა (ასომთავრული, ნუსხური, მხედრული).

დღეისათვის მეცნიერებისთვის ცნობილია ქართული დამწერლობის შემდეგი უძველესი ძეგლები: პალესტინის ქართული წარწერები V საუკუნის 30-იანი წლებისა, *ბოლნისის ტაძრის* წარწერები (492-493 წ.), *მცხეთის წარწერები* (VI-VII ს. მიჯნა), ე.წ. *ხანშეტი ტექსტები* (VI-VIII სს. სახარების ტექსტები), ე.წ. *ხანშეტი ლექციონარი* (VI-VII სს.).

ისევე როგორც სხვაგან, საქართველოშიც მწერლობა თავდაპირველად საეკლესიო-რელიგიურ ხასიათს ატარებდა. მის განვითარებას საფუძვლად დაედო საეკლესიო ისტორიული ლიტერატურა, ანუ *ჰაგიოგრაფიული მწერლობა*, რომელიც ქართული ეკლესიის ჩამოყა-

ლიბებისთანავე აღმოცენდა IV საუკუნეში. ეს ლიტერატურა პირველად ნათარგმნი იყო ბერძნული, ასურული, სომხური და არამეული ენებიდან, მაგრამ პარალელურად მაღალხარისხოვანი ორიგინალური თხზულებებიც იწერებოდა.

ქართული ორიგინალური ლიტერატურის უძველეს ნაწარმოებად ჯერჯერობით „*შუშანიკის მარტვილობა*“ ითვლება. თხზულება დაწერილია V ს. (476-483 წ.წ.), ავტორია *იაკობ ცურტაველი*, პიტიახშის კარის ხუცესი, შუშანიკის პირადი მოძღვარი. ნაწარმოების მხატვრულ-ლიტერატურულ ღირებულებაზე ნათლად მეტყველებს მისი ენა და სტილი. ძეგლი დაწერილია ნათელი, მოქნილი და მდიდარი მხატვრული ენით. ამბის თხრობა წარმოებს განსაზღვრული გეგმის მიხედვით, გვხვდება ბუნების სურათების აღწერა, ავტორი ხშირად მიმართავს მხატვრულ მეთოდებს, ჭარბად ხმარობს ეპითეტებს, შედარებებსა და მეტაფორებს.

ავტორი აღწერილი ამბების თანამონაწილეა. ამიტომ ნაწარმოებში უტყუარი ცნობებია მოცემული V ს. მიწურულის ქართული პოლიტიკური, კულტურული და ყოფაცხოვრებითი საკითხების შესახებ და სამართლიანად ითვლება უძველეს დიდმნიშვნელოვან საისტორიო თხზულებად.

ეჭვგარეშეა, რომ ამ ნაწარმოებების დაწერამდე ქართულ მწერლობას გავლილი ჰქონდა ინტენსიური განვითარების გზა. ქართულ ენაზე უკვე არსებობდა ბიბლიური წიგნები ძველი და ახალი აღთქმისა.

ქართული ორიგინალური ჰაგიოგრაფიის ბრწყინვალე ნიმუშებია, აგრეთვე: *ანონიძე ავტორის „ეესტათი მცხეთელის მარტვილობა“* (VI ს), *იოანე საბანისძის „აბოს მარტვილობა“* (VIII ს), *ბასილ ზარზმელის „სერაპიონ ზარზმელის ცხოვრება“* (X ს), *გიორგი მერჩულეს „გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრება“* (X ს) და სხვა.

„*გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრება*“ წარმოადგენს ეპოქის ერთ-ერთ უდიდეს მხატვრულ და ბელეტრისტულ ნაწარმოებს. მისთვის დამახასიათებელია სადა, მარტივი ენა, სტილის ვირტუოზობა, ფართო ისტორიული პერსპექტივები, სიუჟეტის რეალისტური და დრამატუ-

ლი განვითარება, მოვლენების სიმართლითა და დეტალურად აღწერა. ავტორი ღრმად წვდება მოქმედ პირთა ფსიქოლოგიურ განცდებს და რელიეფურად გადმოსცემს მათ.

ორიგინალურ მწერლობასთან ერთად აღნიშნულ ხანაში შემუშავდა ეროვნული *ეორტალოგია*. ეროვნული მოღვაწეებისა და სხვადასხვა მოვლენათა აღსანიშნავად და სადიდებლად დაწესებულ იქნა წმინდა ქართული დღესასწაულები, რომელიც შეტანილია იმ დროს შედგენილ ქართულ კალენდრებში.

VII-VIII სს-დან სათავეს იღებს ქართული *ჰიმნოგრაფია*, ანუ *სასულიერო პოეზია*, რომელმაც განვითარების კულმინაციას X ს. მიაღწია. ცნობილი ქართველი ჰიმნოგრაფები იყვნენ: *იოანე-ზოსიმე*, *იოანე მინჩხი*, *იოანე მტბევარი*, *მიქელ მოდრეკილი*, *ეზრა*, *იოანე ქონჯოზის ძე*, *კურდანი*, *ფილიპე*, *სტეფანე ჭყონდიდელი* და სხვები. მათი შემოქმედება სარწმუნოებრივთან ერთად ეროვნულ მოტივებსაც შეიცავს. ჩვენამდე მოაღწია *მიქელ მოდრეკილის* (X ს.) საგალობელთა კრებულმა ძველი ქართული სანოტო ნიშნებით ე.წ. „*აღგარი*“

VI-X სს. განვითარების მაღალ საფეხურს მიაღწია *ისტორიოგრაფია*. ამ პერიოდის ფეოდალური ისტორიოგრაფია უმთავრესად საეკლესიო-რელიგიურ ხასიათს ატარებს და ძირითადად წმინდანთა „*მარტვილობებითა*“ და „*ცხოვრებებითა*“ წარმოდგენილი. წმინდანთა ცხოვრება-წამებები თავისი შინაარსითა და ხასიათით რამდენიმე ძირითად ჯგუფად შეიძლება დაიყოს. ერთი ჯგუფი უკავშირდება საქართველოში ირანელთა ბატონობის ხანას: „*მარტვილობა ევსტათი მცხეთელისა*“ (VI ს), „*მარტვილობა აბიბოს ნეკრესელისა*“ (IX-X სს), მეორე — არაბთა მფლობელობის ხანას: *იოანე საბანისძის „მარტვილობა აბო თბილელისა“* (VIII ს), „*კონსტანტინე — კახას მარტვილობა*“ (IX ს) უცნობი ავტორისა, *სტეფანე მტბევარის* (X ს) „*გობრონის მარტვილობა*“, მესამე — წარმართობასთან ბრძოლისა და ქრისტიანული სარწმუნოების შემოსვლა — დამკვიდრების ხანას: „*ეზრა ძმა კოლაელთა მარტვილობა*“ (IX ს) და „*წმინდა ნინოს ცხოვრება*“ (IX ს); მეოთხე — ამ ხანის დიდ საეკლესიო მოღვაწეთა

ცხოვრების აღწერას: ბასილ ზარზმელის „სერაპიონ ზარზმელის ცხოვრება“ (X ს), გიორგი მერჩულეს „გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრება“ (X ს), „ილარიონ ქართველის ცხოვრება“ (X ს).

თავისი ხასიათითა და დანიშნულებით ცალკე დგას სომხურ-ქართულ საეკლესიო პოლემიკასთან დაკავშირებით აღმოცენებული არსენ კათალიკოსის „სომხური და ქართული ეკლესიების გაყოფის ისტორია“ (IX ს) და ისეთი საერო-საისტორიო თხზულება, როგორიცაა „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“ (IX ს).

„მოქცევაჲ ქართლისაჲ“-ს ავტორი უცნობია. მასში მოთხრობილია ქართლში ქრისტიანობის გავრცელების ისტორია. ნაწარმოები ორი ნაწილისაგან შედგება: პირველი წარმოადგენს ძვ.წ. IV ს – ახ. წ. IX ს. ისტორიულ ქრონიკას, მეორე კი – ნინო კაბადოკიელის ცხოვრების აღწერას.

VI–X სს. ქართული ისტორიოგრაფიის ნამდვილ გვირგვინს წარმოადგენს გიორგი მერჩულეს „გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრება“ (X ს), სადაც ისტორიული სიზუსტითაა ნაჩვენები VIII–IX სს. სამხრეთ საქართველოში, ტაო-კლარჯეთში სამონასტრო მშენებლობის ამბები, ამ მხარის პოლიტიკური და სოციალურ-ეკონომიკური ცხოვრება. სხვა მნიშვნელოვან საკითხებთან ერთად ნაწარმოებში წამოყენებულია ისეთი დიდმნიშვნელოვანი საკითხი, როგორიცაა საერო და სასულიერო ხელისუფლების ურთიერთობა.

საზოგადოებრივი და ფილოსოფიური აზროვნება. ძველი ქართული კულტურის დარგებს შორის საზოგადოებრივი და ფილოსოფიური აზროვნების ისტორიას ერთ-ერთი საპატიო ადგილი უჭირავს.

IV საუკუნეში ეგრისელებს მჭერმეტყველებით თურმე არაერთგზის უსახელებიათ თავი ბერძნების საღღესასწაულო კრებებზე. IV საუკუნის II ნახევარში აღმოსავლეთ რომის იმპერიაში კარგად ყოფილა ცნობილი თავისი ჭკუითა და განათლებით ქართველი სეფეწული ბაკური.

ძველ იბერიასა და კოლხეთში გავრცელებული იყო ძველი ბერძნული განათლება, ძველი ბერძნული ფილოსოფიისა და პოეზიის ცოდნა. IV საუკუნეში კოლხეთში კ. ფაზისის (ფოთის) მახლობლად

არსებობდა ფილოსოფიური სკოლა,¹ სადაც სათანადო განათლების მისაღებად ახალგაზრდებს გზავნიდნენ აღმოსავლეთ რომის იმპერიის სხვა შორეული ადგილებიდანაც. ფაზისის აკადემიაში უსწავლიათ იმდროინდელ გამოჩენილ კონსტანტინეპოლელ რიტორს *ევგენისა* და მის შვილს *თემისტოსს*.

ფაზისის აკადემია აშკარა მოწმობაა დასავლეთ საქართველოში ამ დროის ფილოსოფიური აზროვნებისა და რიტორიკული ხელოვნების მაღალი კულტურისა.

V საუკუნეში მოღვაწეობდა უდიდესი ქართველი ფილოსოფოსი და ღვთისმეტყველი *პეტრე იბერი* (411-491 წწ.) – იბერიის მეფის *ბუზმარის* ვაჟი – *ბურგანი*, რომელიც კონსტანტინეპოლში საიმპერატორო კარზე გაიზარდა. პეტრე იბერიისა და მისი აღმზრდელის *ოვანე ლაზის* სახელთანაა დაკავშირებული იერუსალიმის მონასტრის აგება. იქვე მათ ააშენეს *ქსენორიკ* (საავადმყოფო) თანამემამულე მორწმუნეთათვის, დააარსეს სკოლა, სადაც სწავლობდნენ ასურელი მამები, რომლებმაც უდიდესი სამონასტრო მოღვაწეობა გააჩაღეს საქართველოში. პეტრე იბერიის სახელთანაა დაკავშირებული გრანდიოზული სატაძრო მშენებლობა *ჰალესტინაში*, *სირიასა* და *ევკიპტეში*. იგი იყო *ბიუზის* (ჰალესტინა) ეპისკოპოსი. მისი მეცნიერული მემკვიდრეობა დაედო საფუძვლად შემდგომში ისეთ დიდ კულტურულ ეპოქას, რომელიც *რენესანსის* ანუ აღორძინების სახელით არის ცნობილი.

იდეოლოგია. იმ დროის ქრისტიანობა ამიერკავკასიაში უპირატესად ორი მიმართულებისა იყო – *მონოფიზიტური* და *დიოფიზიტური* ანუ *ქალკედონისტური*. მათ შორის ბრძოლის შედეგი იყო ის, რომ 607 წელს ქართული და სომხური ეკლესიები ერთი მეორეს გაეთიშნენ. სომხეთისაგან განსხვავებით ქართული ეკლესია ქალკედონისტობას მიემხრო.

სულიერი კულტურის დარგში აღნიშნულ ეპოქაში დიდმნიშვნელოვანი მოვლენა იყო ქართლისა და ეგრისის დაახლოება. ეგრისში აქტიურად ვრცელდებოდა ქართული სამწერლო ენა, ქართულმა მწიგნობრობამ

¹ ამ სკოლის დაარსება უფრო ადრეულ ხანას ეკუთვნის, მაგრამ ცნობები IV საუკუნიდან.

აქ მალე დაიჭირა ბერძნულის ადგილი. ქართული კულტურის ყველაზე მნიშვნელოვანი ცენტრი ამ დროის დასავლეთ საქართველოში იყო *ქუთაისი*.

VI-X სს. საქართველოს იდეოლოგიის სფეროში ორი მიმართულება არსებობდა — საერო და საეკლესიო, რომლებიც ძველი ქართული კულტურის ძირითად მიმდინარეობებს შეადგენდნენ. საეკლესიო მსოფლმხედველობისთვის ჭეშმარიტი რეალობა სულიერი და იდეალურია, ხოლო საერო მსოფლმხედველობა რეალობას ამქვეყნიურ, მატერიალურ სამყაროში ხედავს. ქართულ ჰაგიოგრაფიულ თხზულებებში, როგორც წესი, პირველი შეხედულებაა გაბატონებული. მაგრამ საყურადღებოა ის გარემოება, რომ გიორგი მერჩულეს გაგებით საერო ფილოსოფია ორი, პრინციპულად განსხვავებული ნაწილისაგან შედგება. გრიგოლ ხანძთელი თითოეული მათგანისადმი არსებითად განსხვავებულ დამოკიდებულებას იჩენს: საერო ფილოსოფია გამორჩევით შეუსწავლია და ის, რაც საეკლესიო თვალსაზრისით მისაღები ყოფილა — „შეუწყნარებია“, ხოლო „ჯერკუალი“ — განუგდია.

აღნიშნული პერიოდის საერო აზროვნების წარმომადგენლები იყვნენ VI ს. მოღვაწენი *აეტი* და *ფარტაძი*. ჩვენამდე მოღწეულია ბერძნულ წყაროში დაცული VI ს. პოლიტიკური და სასამართლო მჭერმეტყველების შესანიშნავი ძეგლები.

სამართლებრივი კულტურა.

VI-X სს. ქართულ საკანონმ-

დებლო ძეგლებს ჩვენამდე არ მოუღწევია, მაგრამ სხვადასხვა წყაროები მიუთითებენ იმდროინდელ საქართველოში იურიდიული კულტურის მაღალ დონეზე.

ამ პერიოდში ქართულ სამართალს შეთვისებული და შემუშავებული ჰქონდა სისხლის სამართლის ისეთი რთული ცნება, როგორიცაა „ბრალი“. ამ ცნების დამუშავება ქართველი ხალხის მაღალი კულტურის მაჩვენებელია.

საყურადღებო ცნობებია დაცული წყაროებში ამ ხანის ქართული საოჯახო სამართლის შესახებაც.

განათლება და სკოლები. მწერლობის დაწყებასთან ერთად ჩვენში სკოლებიც გაჩენილა, სადაც ამზადებდნენ ეკლესიის მსახურთ. IX-X სს. საღმრთო წერილთან, გალობასთან და საეკლესიო – სამოძღვრო სწავლებასთან ერთად სწავლობდნენ უცხო ენებსა და ფილოსოფიას.

სკოლების გარდა კულტურის განვითარებისათვის მტკიცე ნიადაგს ქმნიდნენ მონასტრები.

მონასტრები, ამ სიტყვის ნამდვილი მნიშვნელობით, ჩვენში VI ს-ში ჩნდება, როდესაც აქ სამოღვაწეოდ მოდის ცამეტი ასურელი მამა. *იოანე ზედაზნელმა, დავით გარეჯელმა, შიო მღვიმელმა, აბიბოს ნეკრესელმა, იოსებ ალავერდელმა, ზენონ იყალთოელმა, ანტონ მარტყოფელმა, პიროს ბრეთელმა, ისე წილკნელმა, სტეფანე ქიზიყელმა ანუ ზირსელმა, ისიდორე სამთავენელმა, მიქაელ ულუმბოელმა, ელია დიაკონმა* დიდად შეუწყვეს ხელი ქართული ქრისტიანული ეკლესიის გაძლიერებას და სამონასტრო ცხოვრებისა და მისი ორგანიზაციის დამყარება-ჩამოყალიბებას. მათ მიერ საქართველოში დაარსებული მონასტრები წარმოადგენდნენ განათლებისა და კულტურული შემოქმედების მნიშვნელოვან კერებს.

დავით გარეჯელის სახელს უკავშირდება დავით გარეჯას სამონასტრო ლავრის დაარსება, სადაც მასთან ერთად მოღვაწეობდნენ მისი მოწაფეები *ლუკიანე* და *დოდო*.

კომპლექსი მოიცავს 22 მცირე მონასტერ-კომპლექსს. VI საუკუნეს მიეკუთვნება დავითის ლავრა, დოდოს რქა და ნათლისმცემელი.

ქართული კულტურის ძეგლები საზღვარგარეთ. აღნიშნულ ეპოქაში ქართველებს თავიანთი საკუთარი კულტურული ცენტრები ჰქონდათ საზღვარგარეთაც: *პალესტინაში, სინას მთაზე, შვეიცარიაში, ანტოქიის მთებში*; ეგვიპტის უდაბნოში. X ს-ში დაარსდა განთქმული მონასტერი *ათონის მთაზე*, საბერძნეთში.

ქართული კულტურის ისტორიაში განსაკუთრებული როლი შეასრულა პალესტინაში არსებულმა *საბაწმინდის ლავრამ*. უმეტესი ნაწილი იმდროინდელი ხელნაწერებისა სწორედ აქ არის შესრულებული.

ბული, მაგალითად, საბაწმინდურად ცნობილი საღმრთო წერილის რედაქცია. ამ დროს შემუშავდა ის ხელი, რომელსაც ძველი ძეგლები *საბაწმინდურს უწოდებენ*.

პალესტინაში ქართველებს ჰქონიათ მეორე ცენტრიც — *ბარიტონის ლავრა*. სინას მთაზე ქართველთა სამონასტრო კოლონია X ს-ის შუაწლებში ჩნდება.

IX-X სს. არაბებმა ძალზე შეავიწროვეს პალესტინის მონასტრები, განსაკუთრებით კი *საბას ლავრა*. ქართველები ნაწილობრივ აყრილან აქედან და სინას მთაზე გადასახლებულან. სწორედ აქ შენახულა ჩვენი უძველესი ხელნაწერებიც. აქ შემუშავებულა საგანგებო ხელი, რომელსაც *სინას მთის ხელი ეწოდება*.

X ს-ის სინას მთის მოღვაწეთა შორის ცნობილია: *იოანე-ზოსიძე, კვირიკე მიძნაძორელი, იოანე კუმურდოელი, ეზრა მღვდელმონაზონი* და სხვა.

ამ პერიოდში სამონასტრო ცენტრი ქართველებს ბიზანტიაშიც ჰქონდათ. ამ მხრივ მნიშვნელოვანი როლი შეუსრულებია *ილარიონ ქართველს*, რომელმაც დააარსა *ულუმბოს მონასტერი მცირე აზიის ბითინიაში*, სადაც იგი 864 წელს მოსულა.

კულტურული ძეგლები საქართველოში. ამ პერიოდში უფრო მნიშვნელოვანი კულტურის ძეგლები იყო თვით საქართველოში, კერძოდ, *ტაო-კლარჯეთში*, სადაც სამონასტრო მოძრაობა განსაკუთრებით მძლავრად VIII ს-ის დამლევებიდან გაიშალა *გრიგოლ ხანძთელის* მეთაურობით. ტაო-კლარჯეთში ამ დროს ჩნდება მნიშვნელოვანი საეკლესიო-კულტურული ცენტრები: *ოპიზა, შატბერდი, იშხანი, წყაროსთავი, ტბეთი, ოშკი, ბერთა, პარხალი, ბანა, ხანძთა* და სხვები. ოპიზაში ქართველები VIII ს-ის 30-იან წლებში დამკვიდრდნენ. გრიგოლ ხანძთელის გარდა აქ მოღვაწეობდნენ *მიქელ პარეხელი, გიორგი მაწყვრელი* და *სერაპიონ ზარზმელი*. 913 წ. აქ არის გადაწერილი *ოპიზის სახარება*.

შატბერდის მონასტერში შეიქმნა ცნობილი შატბერდის კრებული — ≈ 978 წ. გადაწერილი. მასში მოთავსებულია „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“ და „ნინოს ცხოვრება“, აქვეა გადაწერილი აქლდის სახარება (894 წ.), ჯრუჭის სახარება (936 წ.), 973 წ. პარხლის სახარება, უდაბნოს მონასტრის მრავალთავი (X ს) და სხვა.

ამავე პერიოდში არსებობდა მონასტერი ტბა ანუ ტბეთი. აშოტ კუხმა 918 წ. ტბეთი გახადა საეპისკოპოსო კათედრად. აქ მოღვაწეობდა სტეფანე მტკვარი, ავტორი თხზულებისა „გობრონის მარტვილობა“.

ოშკის მონასტერი აშენდა IX ს ბოლოსა და X საუკუნის დამლევს. იგი აუშენებია ადარნასე კურაპალატს (881-923). ოშკშია გადაწერილი ერთადერთი ცალი უძველესი ქართული ბიბლიისა, რომელიც გადაწერილია ორ წიგნად გიორგი, მიქელ და სტეფანეს მიერ 978 წ. აქვეა გადაწერილი იოანე მოსხის სამოთხე ან ლიმონარი (977 წ.).

გრიგოლ ხანძთელის დროს აშენებულ ბერთას მონასტერში, სადაც მოღვაწეობდა გრიგოლის მეგობარი მიქელ მიძნაძორელი, გადაწერილია ბერთას სახარება. X საუკუნეშია აშენებული პარხლის იოანე ნათლისმცემლის მონასტერი, რომლისთვისაც იოანე ბერაის შეუწირავს მის მიერ 973 წ. შატბერდში გადაწერილი სახარება, რომელიც პარხლის სახარების სახელითაა ცნობილი.

ტაო-კლარჯეთის მონასტრებს უდიდესი მნიშვნელობა ჰქონდათ ქართული კულტურის ისტორიაში. აქ ჩამოყალიბდა ტაო-კლარჯეთის ლიტერატურული სკოლა, რომელმაც შეიმუშავა თავისი გრამატიკა, ენა, ხელი და მიმართულება.

ზუროთმოძღვრება. შუა საუკუნეების ქართულ კულტურაში ხელოვნებას მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს. ამ დროს განვითარების განსაკუთრებულ დონეს აღწევს ზუროთმოძღვრებისა და სახვითი ხელოვნების ყველა დარგი.

IV-VII სს. ქართულმა ზუროთმოძღვრებამ განვითარების საინტერესო გზა განვლო. ამ დროის შენობათაგან შედარებით მცირე ნაწილი

გადარჩა. რეალურად დღემდე მოაღწია მხოლოდ ქალაქ-სიმაგრეთა და ცალკეულ ციხეთა ნანგრევებმა. უკეთ ვიცნობთ მაშინდელ საეკლესიო მშენებლობას.

საკულტო არქიტექტურა საქართველოში არსებითად ჩნდება ქრისტიანობის ოფიციალურ სარწმუნოებად აღიარების შემდეგ. ამ გარემოებამ მშენებელთა წინაშე სრულიად ახალი ამოცანები დასახა. საკულტო ნაგებობების ნიმუშად ოფიციალური ეკლესიის მიერ დასახული იქნა პალესტინის უძველესი ბაზილიკები, მაგრამ ქართული ეკლესიები მხოლოდ გარეგნულად იყო მიმსგავსებული ბაზილიკასთან. ქართული მონუმენტური საეკლესიო ხუროთმოძღვრების შემუშავებისათვის არსებითი როლი შეასრულა ქართულმა ტრადიციულმა „დარბაზმა“. ქართული ბაზილიკები, ისევე როგორც სომხური, სირიული და მცირეაზიული, აღმოსავლურ ბაზილიკათა ტიპს მიეკუთვნებიან და თავისებურ, დამოუკიდებელ ჯგუფს ქმნიან. ასეთ ადრინდელ ნიმუშებად შეიძლება დავასახელოთ ნეკრესის მონასტრის უძველესი ეკლესია (IV ს) და ძველი შუამთის მონასტრის ბაზილიკა (V ს) – ორივე კახეთშია.

შუა საუკუნეების დასაწყისის ყველაზე მნიშვნელოვანი ქართული საეკლესიო ნაგებობაა ბოლნისის სიონი (478-493 წ) – სამნავიანი ბაზილიკა, შიგნით სვეტების ხუთი წყვილით. ბოლნისის კედლებმა შემოგვინახა ყველაზე ძველი წარწერები საქართველოს მიწა-წყალზე აღმოჩენილთა შორის. საინტერესოა მორთულობა: აქ არის სასანურის მონათესავე მცენარეული მოტივებიც, ცხოველთა გამოსახულებებიც და ქრისტიანული სიმბოლოც – ჯვარი, ე.წ. „ბოლნური ჯვარი“.

VI ს-ის სხვა მნიშვნელოვანი ქართული ბაზილიკებია: ურბნისი (ქართლში), წყაროსთაი (ჯავახეთში), თბილისის „ანჩისხატი“, კაწარეთის სამება, ვაზისუბანი (კახეთში) და სხვა. აღნიშნულ ეპოქაში ქართლში შემუშავდა ბაზილიკის სპეციალური ტიპი – სამეკლესიანი ბაზილიკა. რომლის ნიმუშებია ქვემო ბოლნისის და ნეკრესის ეკლესიები, ეკლესია ღმანისის ნაქალაქარში. საქართველოში ამ დროს

არსებობდა ერთნაეიანი ეკლესიებიც, მაგ., *ოლთისი* (თრიალეთში VI-VII სს) და *კაცხის სვეტზე აგებული* ორი სამლოცველო (VI ს).

VI საუკუნიდან თანდათან პირველ ადგილს იჭერს *გუმბათოვანი ეკლესიები*, ქრისტიანულ სამყაროში გავრცელებული „*თავისუფალი ჯვრისა*“ და „*ჩაზაზული ჯვრის*“ ტიპები. *გაჩნდა ჯვარ-გუმბათოვანი გეგმის* ვარიანტი, რომელიც *ტეტრაკონქის* სახელითაა ცნობილი, რომლის ნიმუშებია *მოძღუძის მონასტრის* ძველი ეკლესია (50-60-იან წლ.), ძველი *გაეაზის ეკლესია*, *ნინოწმინდის ტაძარი* (VI ს. III მეოთხედი).

მცხეთის ჯვარი (586/87-604/5) – ჩვენი ეროვნული ხელოვნების ერთი ყველაზე შესანიშნავი ნაწარმოებთაგანია. მისი გეგმის საფუძველს *ტეტრაკონქი* შეადგენს. იგი აჯამებს პირველი ქრისტიანული საუკუნეების ქართული ხუროთმოძღვრების შემოქმედებით მიებას, აქ ეპოქის სტილი თავის სრულ ხორცშესხმას ჰპოვებს.

მცხეთის ჯვრის ტიპის ძეგლებია *ატენის სიონი* (გორთან), *ჭყონდიდელთა საეპისკოპოსო ტაძარი მარტვილში* და *ძველი შუამთის დიდი ეკლესია*. სტილით მცხეთის ჯვრის მონათესავეა *წრომის ტაძარი* და მის მახლობლად აღმართული *სამწევრისის პატარა, კოხტა ჯვრისებრი ეკლესია* (VII ს. ქართლი).

ამ ეპოქის ხუროთმოძღვრების სიამაყეა *იშხანი* და *ბანა* – ორი შესანიშნავი საეპისკოპოსო ტაძარი (ორივე VII ს) – *ტეტრაკონქი* მრგვალი გარშემოსაყვლით. ამ ტიპის ეკლესიები მხოლოდ საქართველოსა და სომხეთშია ცნობილი. ადრეული ფეოდალური ხანის სამოქალაქო – სამხედრო არქიტექტურის ყველაზე მნიშვნელოვანი ძეგლია *უჯარმის ციხე*. ჩვენს დრომდე მოადწია მხოლოდ ქალაქის ციხადელის ნანგრევებმა. ამ დროის უმნიშვნელოვანესი ძეგლია *ნოქალაქევი* – *არქეოპოლისი* – *ევრისის* ძეგლი დედაქალაქი, *ციხე-გოჯი*. გვიან ანტიკურ და ადრეფეოდალურ ხანას მიეკუთვნება *ევრისის* ორი სხვა ციხეც – *შორაპანი* და *სკანდა*.

VIII-X საუკუნეებში დიდი სოციალური და პოლიტიკური ძვრების დროს ქართული ხუროთმოძღვრება ახალი სტილის ჩამოყალიბების რთულ, შინაგანი წინააღმდეგობებით სავსე პროცესს განიცდის. ამ

დროისათვის დამახასიათებელია ხუროთმოძღვრული თემებისა და ფორმების დიდი მრავალფეროვნება. იმ პერიოდის ქართლის ძეგლთაგან აღსანიშნავია *სამშვილდის სიონი* ძველ ნაქალაქარში (759-777 წწ), *წირქოლისა* (VIII) და *არმაზის* (864) ეკლესიები ქსნის ხეობაში; კახეთში — *გურჯაანის ყველაწმინდა* — ერთადერთი ორგუმბათიანი ტაძარი საქართველოში და *კანაძიანის ყველაწმინდა* — ე.წ. *კუპელპალეს* („გუმბათიანი დარბაზის“) ტიპი; სამხრეთ საქართველოსა და აფხაზეთში — *ოპიზის მონასტრის ეკლესია*, *ეპექის*, *დოლისყანის* ეკლესიები ტაო-კლარჯეთში (X ს), *ბიჭვინთის დიდი ტაძარი* აფხაზეთში (X ს).

X-XI სს. არსებობდა საეკლესიო ნაგებობების კიდევ ერთი ახალი ტიპი — ექვსაფსიდიანი ეკლესიები: *გოგუბას*, *კიადმისალთის* და *ოლთისის* ეკლესიები სამხრეთ საქართველოში, *ბოჭორმის ციხის ეკლესია* გარე კახეთში, *კაცხის ტაძარი* — ჭიათურის მახლობლად.

X ს. ბოლოსა და XI ს. დასაწყისიდან ქართულ არქიტექტურაში სრულიად ჩამოყალიბდა ახალი სტილი — *განვითარებული შუა საუკუნეების* სტილი. შენდება დიდი საეპისკოპოსო ტაძრები, მეფეთა და დედოფალთა სასახლეები, დიდი ციხე-სიმაგრეები. საკულტო ნაგებობათა შორის წამყვან ადგილს იჭერს გუმბათოვანი ტაძარი, სწორკუთხა გეგმით, მაღალ ყელზე შესმული, ოთხბოძზე დამყარებული გუმბათით. იზრდება შენობის მასშტაბიც. ადრინდელ ძეგლთა მკაცრი სისადავე ადგილს უთმობს მეტ მრავალფეროვნებას, დინამიკურობას, ფასადთა მორთულობას. შენობები შემკულია დეკორატიული თალებით, მოჩუქურთმებული კარნიზებითა და კარ-სარკმელთა საპირეებით, როზეტებით და ჯვრებით. ქვაზე ნაკვეთი ჩუქურთმა მდიდარი და მრავალფეროვანია, შიგნით ტაძრები კედელ-კამარიანად იხატებოდა.

X ს. დასასრულის უმთავრესი ძეგლებია, *კუმურდოს* გარდა, *ოშკისა* და *ხაზულის* საეპისკოპოსო ტაძრები ტაოში.

კუმურდოს ტაძარი — ჯავახეთში 964 წ. აგებული დიდი ქართველი ხუროთმოძღვრის *საკოცარის* მიერ — „გარდამავალი“ ტიპისაა.

იგი არის უმნიშვნელოვანესი ძეგლი როგორც მხატვრული ღირსებით, ისე ტექნიკური შესრულების დონით. მასში გაერთიანებუ-

ლია, ერთი მხრივ, წარსული პერიოდისათვის დამახასიათებელი მრავალ-ფასადიანობა, რომელიც X-XI სს. შემდგომ აღარ გვხვდება ქართულ ტაძრებში და, მეორე მხრივ, მომდევნო ხანის ქართული საეკლესიო არქიტექტურისთვის დამახასიათებელი წაგრძელებული ფორმა – აზიდუ-ლი პროპორციებითა და აღმოსავლეთისა და გვერდის ფასადების სამკუთხა ფორმებით, სარკმელთა მოჩუქურთმებული საპირეებითა და ჩუქურთმიანი ჯგუფებით იგი უკვე ახალი დროის ტაძარია.

ახალი ტენდენციები კიდევ უფრო მკაფიოდ ჩანს *ოშკის მონუმენტურ საეპისკოპოსო ტაძარში*, რომელიც ისტორიულ სამხრეთ საქართველოში - ტაოში მდებარეობს. კედლის წარწერის თანახმად, იგი აუშენებიათ ტაოს მფლობელ ბაგრატიონებს (X საუკუნის II ნახევარი).

ოშკის ტაძრის გეგმა ტრიკონქია – ჯვრის სამი მკლავი – აღმოსავლეთის, სამხრეთისა და ჩრდილოეთის – ნახევრადწრიული აფსიდებით მთავრდება, მეოთხე – დასავლეთისა კი წაგრძელებული და ერთნაევანი – უაფსიდოა. თავისი პროპორციებით ის ახალი ტიპის ნაგებობაა. კედლების სიმაღლე სიგანესთან შედარებით გაიზარდა, გუმბათის ყელი დიდად ამაღლდა. ადრინდელი გეომეტრიული მკაფიო რვაწახნაგა გუმბათის ყელთა ნაცვლად მისი გუმბათი ცილინდრულია, რომელიც გრეხილი ლიდვებითა და დეკორატიული თალებით 24 არედ იყოფა. სარკმელთა რაოდენობაც ადრინდელი 4-ის ნაცვლად, თორმეტია. ტაძრის ფასადები დეკორატიული თალებითა და პილასტრებით არის შემკული. აქ სამგზის არის გამოვლენილი ხუთი დეკორატიული თაღის კომპოზიცია, რომლებშიც ჩართულია ორ-ორი სამკუთხა ნიში. ხუთი თაღისა და ოთხი ნიშის ეს სისტემა XI-XX საუკუნეებში მრავალგუ-მბათიანი ტაძრის აღმოსავლეთ ფასადთა ტიპურ კომპოზიციად გადაიქცა.

X საუკუნის დასასრულის გამორჩეული ძეგლია აგრეთვე *ხაზულის ტაძარი* ტაოში.

ხაზულის ტაძარი (X საუკუნის II ნახ.) – დააარსა დავით III კურაპატალმა. ის მდებარეობს ისტორიულ სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში – ტაოში.

ხაზულის მონასტრის დიდი გუმბათოვანი ეკლესია ჯვრისებრი ფორმით, წაგრძელებული ნაკეთობაა. გუმბათი აფსიდის კუთხეებსა და 2 თავისუფლად მდგომ ბოძს ეყრდნობა. დასავლეთის მკლავი ბოძების ორი წყვილით სიგრძეზე სამ „ნავად“ იყოფა. აღმოსავლეთის მკლავი დასრულებულია ნახევარწრიული აფსიდით, რომლის ორივე მხარეს ასევე მცირე აფსიდებით დაბოლოებული თითო სათავსოა. ტაძარი მდიდრულადაა მორთული ჩუქურთმებით. გუმბათის ყელი შემკულია გრეზილი ლილვებითა და მათზე დაყრდნობილი თაღებით, სამხრეთის სარკმლის თავზე ორი ფერის ქვით გამოყვანილია გაშლილი სხივები, ხოლო მათ ფონზე შეწყვილებული სარკმლის თაღებს შუა ჩასმულია არწივის ჰორელიეფური გამოსახულება. მთელი კომპოზიცია დაგვირგვინებულია ფართოდ გაშლილი დეკორატიული თაღით. ტაძრის ირგვლივ, გალავნის შიგნით, რამდენიმე მცირე სამლოცველოა, რომელთაგან ერთი X საუკუნის დასასრულს განეკუთვნება.

X-XI სს. არსებობდა საეკლესიო ნაგებობების კიდევ ერთი ახალი ტიპი-ექვსაფსიდიანი ეკლესიები: გოგუბას, კიაღმისალთის და ოლთისის ეკლესიები სამხრეთ საქართველოში, ბოჭორმის ციხის ეკლესია გარე კახეთში, კაცხის ტაძარი – ჭიათურის მაზლობლად, ახალი – განვითარებული შუა საუკუნეების სტილის უამრავი ხუროთმოძღვრული ძეგლი ამშვენებს საქართველოს.

VIII-X სს. საერო არქიტექტურის ნიმუშები კახეთშია შემორჩენილი, თუმცა ძლიერ დაზიანებული. ესაა ეპისკოპოსთა სასახლეები *ნეკრესსა* და *ჭერეშში*, ფეოდალთა სასახლეები *გარნაძიანში*, *ვანთასა* და *კვეტე-რის ციხეში*. დაზიანებული სახით შემორჩენილია აგრეთვე *იყალთოს აკადემიის* შენობა (IX-X სს).

სახვითი ხელოვნება. შუა საუკუნეების საქართველოში ქანდაკება და მხატვრობა მთლიანად დაკავშირებული იყო არქიტექტურასთან. ქანდაკების დარგთაგან აქ განვითარდა რელიეფი – ქვის, ხისა და განსაკუთრებით ლითონისაგან ნაჭედი. რელიეფები შენობათა ფასადებს, ცალკეულ ხუროთმოძღვრულ დეტალებს, ხის

კარებს, სტელებს ამკობდა. მხატვრობა და მოზაიკაც კედლებისა და იატაკისთვის იყო განკუთვნილი.

უპირველესი ძეგლი, რომელმაც შემოგვინახა მაშინდელი რელიეფური ქანდაკების ნიმუშები, ბოლნისის სიონია. აქ სვეტის თავებზე მცენარეული მოტივებიც გვხვდება, ჯვრის გამოსახულებაც და ფიგურული რელიეფებიც.

სხვა კელესიებში გვხვდება უფრო რთული სიმბოლური კომპოზიციები. მაგ., ქრისტესა და ღვთისმშობლის ამალღება (ქვემო ბოლნისის სამეკლესიანი ბაზილიკა VI ს), ჯვრის ამალღება (თეთრი წყარო VI ს, მცხეთის ჯვარი), ირმები აუზთან (ატენი) და სხვა; აგრეთვე ერთ-სმთავართა გამოსახულებები მცხეთის ჯვრის აღმოსავლეთ ფასადზე.

ცალკე უნდა აღვნიშნოთ სარწმუნოებრივ-მემორიალური ხასიათის ძეგლები — სტელები, მაგ., დავით გარეჯის მონასტრის სტელა წმ. ესტატეს ნადირობის სცენით, აგრეთვე ბურდაძორისა და ზაბდიის სტელები და სხვა.

ამ ხანის მოზაიკის ძეგლთაგან უპირველეს ყოვლისა აღსანიშნავია ბიჭვინთის ტაძრის იატაკის მოზაიკა (V-VI სს), აგრეთვე ლანჩხუთის მაზლობლად, სოფ. შუხუთში აბანოს იატაკის ფრაგმენტები (V-VI ს), საყურადღებოა მოზაიკა პალესტინაში, ბირ-ელ-კუტში აღმოჩენილი ქართული მონასტრის იატაკისა (V-VI სს) და წრომის კონქის მოზაიკა (VII ს).

აღნიშნულ ეპოქაში ქანდაკებას ფიზიკური სინამდვილის, ფორმების მიმსგავსებული ჩვენება კი არ აინტერესებს, არამედ სურს გადმოგვცეს თვით დასახული იდეა — ზაზი გაუსვას არამატერიალურ მხარეს, ექსპრესიას, მეტყველებას, ემოციას.

X ს. II ნახევრიდან შესამჩნევია გარკვეული ცვლილებები, ისახება ახალი ამოცანები. ამ ევოლუციის რამდენიმე ნიმუშია: წებულის კანკელის ფრაგმენტები (VII-VIII ს), აშოტ კურაპალატის რელიეფი ოპიზიდან (IX ს. I ნახევარი), აშოტ კუხის გამოსახულება ტბეთიდან (X ს. პირველი მესამედი).

ოქრომჭედლობის ძეგლთაგან აღსანიშნავია ზარზმის ფერისცვალების ხატი 886 წ., სადაც თვალს ხვდება ბრტყელი რელიეფის ხაზოვან-ორნამენტული დამუშავება და თვით ხაზთა მეტყველება.

ზარზმის ფერისცვალების ხატი ქართული ჭედური ხელოვნების ადრინდელი გარდამავალი პერიოდის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ნიმუშია (131 სხ X 74 სმ). ხატის მოჭედილობაში ჩანს ეპოქისთვის დამახასიათებელი სტილური თავისებურებები: სიუჟეტური კომპოზიციის გადმოცემა პირობითი გრაფიკული საშუალებებით, შინაარსობრივი მხარის გამოყოფა და მთელი კომპოზიციის დეკორატიულ-მონუმენტური აგება. კომპოზიციის ცენტრში ოვალურ „დიდებაში“ გამოსახულია ფეხზე მდგომი ქრისტეს მთლიანი ფიგურა მაკურთხეველი მარჯვენით. ტრადიციის თანახმად, წინასწარმეტყველები ვედრების პოზაში დგანან. ხატის დაქარაგმებულ ასომთავრულ წარწერაში მოხსენიებულია ლაკლაკთა საგვარეულოს წარმომადგენლები.

ბედიის ბარძიში (999 წ) ქართული ოქრომქანდაკელობის უნიკალური ძეგლია, რომელიც სრულიად განსხვავებულია მსოფლიო ხელოვნებაში, როგორც მხატვრული, ისე ისტორიული მნიშვნელობით.

ბარძიში, ანუ მისი ზედა ნაწილი, ბურთის მსგავსი უძირო თასია, გამოჭედილი ხალასი ოქროს (92%) ერთი მთლიანი მკერძი ზოლისაგან. წონა – 752 გრ, სიმაღლე 12,5 სმ, პირის დიამეტრი – 13,5 – 14 სმ, ძირი – 9,5 – 10 სმ. პირის კიდეებზე გარედან გამოყოფილია გლუვი ოლე (≈ 1 მმ სიგანის), სადაც მთელ სიგრძეზე ასომთავრული წარწერაა, რომელიც გვამცნობს, რომ ეს თასი ბაგრატ აფხაზთა მეფეს და მის დედას გურანდუხტ დედოფალს შეუწირავთ მათ მიერვე აშენებული ბედიის ტაძრისთვის. ბარძიმის ფეხი დამოუკიდებლად ყოფილა დამუშავებული და მერე მიმაგრებული, თავდაპირველი ფეხი დაკარგულია.

ბარძიმის ზედაპირი სვეტებიანი თაღლით 12 არედაა დაყოფილი. თითოეული კაპარის ქვეშ განთავსებულია თითო ფიგურა. ერთ მხარეს ქრისტეა გამოსახული, მეორეზე – ჩვილდი ღვთისმშობელი. მათ შორის მარჯვნივ და მარცხნივ ზუთ-ზუთი მოციქულების ფიგურა

რებია, რომლებიც კომპოზიციურადაა გაერთიანებული მთავარ ფიგურებთან თავების ოდნავ დახრილობით, ფეხთა ტერფების მიმართულებით და ხელების მოძრაობით. გამოსახულებები მაღალ რელიეფშია გამოყვანილი. თავის, პირისახის ნაკვეთები ისეა გადმოცემული, როგორც მრგვალ ქანდაკებაში. განსაკუთრებული დახვეწილი ოსტატობითაა შესრულებული ქრისტე, ღვთისმშობელი და ყრმა. უფალს მედიდური გამომეტყველება აქვს, ღვთისმშობელს – მწუნარე. დანარჩენი ფიგურები კი ინდივიდუალობას მოკლებულია. ბარძიმის რელიეფში აშკარად იგრძნობა მონუმენტური ძიებანი. მაღალი მხატვრული ოსტატობითაა შესრულებული სამოსი. ქრისტეს, ღვთისმშობლისა და ყრმის ჩაცმულობა მტკიცედ დადგენილი წესითაა გადმოცემული. დანარჩენ ფიგურებში ჩანს მოძრაობას მიყოლებული ტანსაცმლის ნაოჭების თავისუფალი დენა. 12 ფიგურა დეკორატულად თაღდითაა გაერთიანებული. კამარები ეყრდნობა ორმაგ გრეხილ სვეტებს. ორნამენტები შესრულებულია ქანდაკოვანი და არა გრავირებული, ან სევადით გამოყვანილი ნახატით. ამრიგად, აქ თავს იჩენს ოქრომქანდაკებლობის ახალი პრინციპები.

X ს. საფასადო სკულპტურის უმნიშვნელოვანესი ნიმუშებია *ოშკისა და ბახულის* ტაძრების რელიეფები.

ოქრომჭედლობასთან ერთად განვითარებულ შუა საუკუნეების ხანაში განსაკუთრებით გავრცელდა *მინანქრის ხელოვნება*, ამზადებდნენ, უმთავრესად, *ტიხროვან მინანქარს* – მედალიონებს, ხატებსა და ჯვრებს, სამკაულებს, მრავალფიგურიან გამოსახულებებს. ქრისტიანულ სიუჟეტებზე აგებული ტიხრული მინანქარი საქართველოსა და ბიზანტიაში (VI ს.) ერთდროულად ჩაისახა. ქართული მინანქრები გვხვბლავს ფერების ულამაზესი შეხამებით, მათი ფერადოვნება თავისებურია, ბიზანტიურ მინანქართაგან განსხვავებული. მინანქრის დამზადებისას საქართველოში ძირითადად იყენებდნენ ადგილობრივ ნედლეულს. ქართული სმალტის (მინისმაგვარი მასა) ღვინისფერი, რითაც ის მკვეთრად განსხვავდება ბიზანტიურისაგან, მიიღებოდა ე.წ. „შავი

ქვის“ - მანგანუმის გამოყენებით. სხვადასხვა ფერის მისაღებად იყენებდნენ ამა თუ იმ ლითონის ჟანგს.

შუა საუკუნეების *ქართული მხატვრობა* ორი სახითაა წარმოდგენილი: ერთია *მონუმენტური მხატვრობა* — ფრესკები და მოზაიკები, მეორე — ხელნაწერ წიგნთა დასურათება ე.წ. *მინიატურები*.

ჩვენში ეკლესიების კედელ-კამარათა მთლიანი მოხატვა ამ დროიდან იწყება, ადრე შენობის მხოლოდ ცალკეული მნიშვნელოვანი ნაწილები — განსაკუთრებით საკურთხეველი — იხატებოდა. კვლავ მოიხატა წინანდელი ეკლესიებიც. კედლის მხატვრობაში უმთავრესი ადგილი ეჭირა სახარების სიუჟეტებს. აქაც, ისევე როგორც მაშინდელ რელიეფებში, ფიგურათა პროპორციები დარღვეულია, ხაზგასმულია ექსპრესიული, ემოციური მხარე (VIII-X სს მხატვრობა *თელოვანში*, ქსნის ხეობის *არმაშში*, სვანეთში — *ნესგუნში* და სხვა).

ადრეული ქართული ხელნაწერები (VI-LX სს) მორთული არ იყო. მხოლოდ სათაურები იწერებოდა უფრო მსხვილად და სხვა ფერით.

მინიატურებით შემკული ჩვენამდე მოღწეული პირველი ხელნაწერებია *ადიშის ოთხთავი* (897 წ) და ე.წ. *ჯრუჭის* პირველი ოთხთავი, რომელსაც 940 წ. დაურთეს მინიატურები.

არქეოლოგიური გათხრების დროს აღმოჩენილი *კერამიკული* ნარჩენები მოწმობს, რომ ხელოვნების ეს დარგი ჩვენში ფართოდ იყო გავრცელებული. განვითარებული იყო მხატვრული ქსოვილიც, ნაქარგობა.

საქართველოში სასულიერო მუსიკა IV საუკუნიდან იღებს სათავეს. მანამდე აქ არსებობდა საღვთო მუსიკა, რომელიც თანდათან შეიცვალა ქრისტიანული გალობით. საბა განმწმენდელის ანდერძიდან ირკვევა, რომ ქართველები VI ს-ის I ნახევრიდან თავიანთ ეკლესიაში ქართულად წარმოთქვამდნენ ჟამნს, ასრულებდნენ სამხრობას, კითხულობდნენ სამოციქულოს და სახარებას. ქართულ ენაზე ასრულებდნენ საკუთარ ღვთის სადიდებელ საგალობლებს.

IX ს-ში ქართული ჰიმნოგრაფიული შემოქმედება განსაკუთრებით განვითარდა, X ს-ში კი მიქაელ მოდრეკილისა და სხვა სასულიერო მოღვაწეების წყალობით უმაღლეს დონეს მიაღწია.

მიქაელ მოდრეკილის მიერ 978-988 წლებში შედგენილი ქართული საგალობლების კრებული „იადგარი“ ძველი ქართული სამუსიკო დამწერლობის უნიკალური ძეგლია. კრებული დაწერილია პერგამენტზე, 1289 გვერდზე, რომელთაგან დღემდე მოაღწია მხოლოდ 544-მა. ქართველებს გააჩნდათ საეკლესიო გალობის დახვეწილი ეროვნული სტილი და სამუსიკო დამწერლობა, რომელსაც საფუძველი ჩაეყარა ჯერ კიდევ VII საუკუნეში. ქართულ სანოტო სისტემას საფუძვლად უდევს სამუსიკო ანაბანი, მასში ძირითადი ნიშანი არის 8, რაც ოქტავის 8 საფეხურს შეესაბამება, დანარჩენი ნიშნები დამატებითია და იშვიათად გვხვდება. ამით განსხვავდება ქართული სანოტო დამწერლობა შუა საუკუნეების სხვა სანოტო სისტემებისგან, რომლებშიც ბევრი ნიშანია და წარმოადგენს არა ალფაბეტს, არამედ იეროგლიკური ტიპის უფრო რთულ დამწერლობას.

ქართული სამუსიკო დამწერლობის ორიგინალობა აღიარებულია და მეცნიერულად დადასტურებულია.

საეკლესიო მუსიკის ცნობილმა რუსმა მკვლევარმა ს. სმოლენსკიმ (XIX ს) დაადგინა, რომ VIII-XI სს-ის ქართული ნოტების მიხედვით სლავებმა სამხმინი საეკლესიო გალობა ქართველებისგან გადაიღეს. ბიზანტიელების გალობა ერთხმინი იყო. ქართული საგალობლები სამხმინია. იოანე ბატონიშვილისა და დ. მაჩაბლის ცნობით, არსებობდა ექვსხმინი საგალობლებიც, რომლებსაც ჩვენამდე არ მოუღწევია. მაგრამ ცნობილია ცალკეული ხმების სახელწოდებები. კრინი, ზილი, თქმა, ბანი, მაღალი ბანი, დვრინი. საერო მუსიკის მსგავსად საგალობლებშიც არის ორი დიდი განშტოება: 1) აღმოსავლეთ-ქართული (ქართლ-კახური) და 2) დასავლურ-ქართული (იმერულ-გურული).

აღრეულ საუკუნეებში შეიქმნა საგალობელთა კრებულის ოთხი ძირითადი ტიპი: 1. „რვა ხმა საგალობელთა კრებული“; 2. „თთვენი“ - წმინდანებისადმი მიძღვნილი საგალობლები; 3. „მარხვანი“; 4. „ზატიკი“ - საზეიმო-სადრესასწაულო დღეთა საგალობლები.

ჰ გამონათქვამები ქართული ანბანის შესახებ ო

„ქართული ანბანი ყველაზე სრულყოფილია არსებულ ალფაბეტებს შორის.“

პეტრე უსლარი

„ქართული ანბანი საესებით სრულყოფილი ინსტრუმენტია ქართული ენის მრავალფეროვან ბგერათა მთელი სიმდიდრის გადმოსაცემად.“

უ.ე. დევიდ აღენი

„ქართული ენა არის თავისი შინაგანი თვისებებით მსოფლიო მნიშვნელობის ენა.“

ნიკო მარი

„ჩვენი ანბანი უსრულესი და უმარტივესი ანბანია ყველა ანბანთა შორის.“

ი. გოგებაშვილი

„ყოველი საიდუმლოდ ამა ენასა შინა დამარხულ არს.“

იოანე ზოსიმე

XI-XII საუკუნეები – საქართველოში კულტურული ცხოვრების აღორძინების ხანა

დავით აღმაშენებელი

თამარ მეფე

შოთა რუსთაველი

დავით აღმაშენებლის
ინიციატივით
საქართველოში შეიქმნა
უმაღლესი სამეცნიერო-
საღვთისმეტყველო დაწე-
სებულება – გელათის
აკადემია

გარძია – უდიდესი ზუროთმო-
ძღვრული ღირებულების კლდეში
ნაკვეთი დიდი სამონასტრო
ანსამბლებლი

განათლება და სამეცნიერო ცოდნა. *XI-XII* საუკუნეებსა და *XIII* საუკუნის დასაწყისში ქვეყნის ეკონომიკურმა და პოლიტიკურმა ძლიერებამ ხელი შეუწყო ქართული კულტურის სწრაფ განვითარებას. საზოგადოებრივ ასპარეზზე გამოჩნდა მთელი პლეადა საზოგადო მოღვაწეების, მეცნიერების, მხატვრების, მწერლებისა და პოეტებისა, რომელთაც ახალ სიმაღლეზე აიყვანეს ქართული კულტურა.

იმდროინდელ საქართველოში განვითარდა და დაწინაურდა მეცნიერული ცოდნის ისეთი დარგები, როგორიცაა იურიპრუდენცია, მათემატიკა, ბუნებისმეტყველება, მედიცინა, გრამატიკა, ასტრონომია. განსაკუთრებით აღორძინდა ისტორიოგრაფია, ფილოსოფია, მხატვრული ლიტერატურა, საზოგადოებრივ-პოლიტიკური აზროვნება, ხუროთმოძღვრება, ფერწერა, ჭედური ხელოვნება, მუსიკა და ხელოვნების სხვა დარგები.

სწავლა-განათლების სისტემა მოიცავდა *საერო* და *სასულიერო* სწავლა-აღზრდის სფეროს. სწავლება, ძირითადად, ეკლესიამონასტრებთან წარმოებდა. ამავე დროს, გავრცელებული იყო *კერძო სახის საშინაო სწავლება*, რაც, უმთავრესად, კარისა და დიდგვაროვანი ოჯახების შვილების აღზრდასთან დაკავშირებით გვხვდება.

ამ პერიოდში ქართველებმა კარგად გაიცნეს *ბიზანტიური სკოლა*. მრავალი ქართველი დიდგვაროვანი ოჯახის შვილი იქ იბეწა ბერძნულ განათლებას. განათლებისა და მეცნიერების ზრდა-განვითარებას ხელს უწყობდა თვით ქართველ მონარქთა (დავით აღმაშენებელი, დემეტრე I, თამარი) მეცენატობა.

დავით აღმაშენებლის ინიციატივით საქართველოში შეიქმნა უმაღლესი სამეცნიერო-საღვთისმეტყველო დაწესებულება — *გელათის აკადემია* — მოძღვართ-მოძღვრის (ე.ი. საღვთისმეტყველო მეცნიერებათა მასწავლებელი) მეთაურობით. დავითმა აკადემიაში მოიწვია ქართული კულტურის სახელგანთქმული წარმომადგენლები, რომლებიც იმ დროს *ათონის*, *პეტრიწონის*, აგრეთვე *კონსტანტინეპოლის* და *ბიზანტიის* სხვა აკადემიებში მოღვაწეობდნენ: *იოანე პეტრიწი*, *თეოფილე ხუცესმონაზონი*, *იოანე ტარიჭისძე* და სხვები.

XII ს. საქართველოში გარდა გელათისა, უმაღლესი სასწავლებელი აკადემიის სახით არსებობდა *იყალთოშიც*, რომელსაც *არსენ იყალთოელი* ხელმძღვანელობდა. არსებობს გადმოცემა, რომლის მიხედვითაც აქ სწავლობდა და მოღვაწეობდა შოთა რუსთაველი ასევე, გადმოცემის თანახმად, უმაღლესი სკოლა არსებობდა *გრემშიც*.

იმდროინდელ ქართულ აკადემიაში შეისწავლებოდა: გეომეტრია, არითმეტიკა, მუსიკა, რიტორიკა, გრამატიკა, ფილოსოფია, ასტრონომია.

ქართული კულტურის ცენტრები საზღვარგარეთ. განათლებისა და, საერთოდ, ქართული კულტურის განვითარების საქმეში დიდი როლი ენიჭებოდა *საზღვარგარეთულ ქართულ საგანებს*. მათ შორის განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია: *ივერიის მონასტერი* – *ათონის მთაზე*, *შავი მთა* (ანტიოქიის მონასტერი, სირიაში), *ჯვრის მონასტერი* (პალესტინაში) და *პეტრიწონის (ბაჩკოვის) მონასტერი* (დღევანდელ ბულგარეთში).

X საუკუნის II ნახევარში დაარსებულმა *ათონის ივერიის მონასტერმა* XI საუკუნეში, *გიორგი ათონელის (მთაწმინდელის, 1009-1065 წ.)* დროს მიაღწია თავისი აყვავების უმაღლეს საფეხურს და გადაიქცა ლავრად, მსხვილი სამეცნიერო-სასწავლო ცენტრით, რომელიც ცნობილია, აგრეთვე, *ათონის აკადემიის სახელით*.

ათონის ივერთა მონასტერში მოღვაწეობდნენ *გიორგი მცირე (ხუცესმონაზონი)*, ცნობილი ქართველი ჰიმნოგრაფები: *ეზრა, ბასილი და ზოსიმე*.

ქართველთა *სამონასტრო კოლონიაში შავ მთაზე*, ისტორიულ სირიაში, ანტიოქიის მახლობლად (ამჟამად თურქეთის ტერიტორიაზე), სამეცნიერო-კულტურული საქმიანობა განსაკუთრებით გაიშალა XI საუკუნის 30-იან წლებში, როდესაც აქ დასახლდა მრავალი ცნობილი მოღვაწე სამხრეთ საქართველოდან (*შატბერდი, ოშკი, ტბეთი და სხვა*). აქ ცხოვრობდნენ და მოღვაწეობდნენ *გიორგი დაყუდებული (გიორგი შავმთელი, XI ს.)*, *გიორგი ათონელი, ცნობილი ჰაგიო-*

გრაფი გიორგი მცირე (XI ს.). არსენ კალიპოსელი, საბა სულაის ძე თუზარელი, ანტონ ტბელი, იოანე მთვარაის ძე და სხვანი.

XI საუკუნის II ნახევარში შავ მთაზე არსებული ქართული საგან-ის ლიტერატურულ სკოლას სათავეში ჩაუდგა მწერალი და მეცნიერი, ფილოლოგი და ფილოსოფოსი *ეფრემ მცირე*. შავი მთის ქართველთა განკარგულებაში იყო წიგნსაცავი, სადაც ეფრემ მცირეს დროს 420 წიგნი ყოფილა.

იერუსალიმის *ჯვრის მონასტერი* XI საუკუნის 40-50-იან წლებში *ექვთიმე მთაწმინდელის* ბრძანებით აუშენებლია ვინმე *პროხორე ქართველს*, რომელსაც მონასტრის შენებაში მატერიალურ დახმარებას უწევდა *მეფე ბაგრატ IV*, განსაკუთრებით კი დედამისი *მარიამი*.

იერუსალიმის *ჯვრის მონასტერს* გაჰქონდა საერთაშორისო ასპარეზზე ქართული კულტურის მონაპოვარი საქართველოს პოლიტიკური პრესტიჟის გაზრდის მიზნით, ამიტომ ქართველი მეფეები, მათ შორის *დავით აღმაშენებელი* და *თამარი*, დიდად ზრუნავდნენ *ჯვრის მონასტრის* კეთილდღეობაზე.

პეტრიწონის მონასტერი (ამჟამად ბულგარეთის ტერიტორიაზე) 1083 წ. აუშენებია ტაოელ ქართველს, ბიზანტიის იმპერიის ცნობილ მოღვაწეს *გრიგოლ ბაკურიანის ძეს*. მონასტერთან დაარსებული იქნა სემინარია, სადაც მთელი ოცი წლის განმავლობაში მოღვაწეობდა ქართველი ფილოსოფოსი *იოანე პეტრიწი* — მისი პირველი რექტორი. აქ ჩამოყალიბდა განსაკუთრებული სალიტერატურო სკოლა — *პეტრიწონის სკოლა*, სადაც უმთავრესი ყურადღება ექცეოდა დოგმატიკური და ფილოსოფიური ხასიათის თხზულებათა დამუშავებას, ამ სკოლამ შექმნა მთელი ეპოქა ქართულ მწერლობაში.

XI საუკუნის ბოლოს ქართველები ნაყოფიერ კულტურულ შემოქმედებით მუშაობას აწარმოებდნენ კონსტანტინეპოლის მონასტრებში, როგორცაა *პრომანა*, *ზორა*, *ტრიანფლიუსი*, *მანგანი*, აგრეთვე *კვიპროსზე* არსებულ ქართულ საგანეში და *სინას მთაზე*.

ფილოსოფიური აზრი.

ქართული ფეოდალური ხანის ფილოსოფიური აზრი განვითარების უმაღლეს მწვერვალს XI-XII საუკუნეებში აღწევს. ყალიბდება ახალი შეხედულება ადამიანსა და მის დანიშნულებაზე. გრძნობებისა და მისწრაფებების უარყოფის ასკეტური იდეალი იცვლება ჰუმანიზმით. „ქართული ნეოპლატონიზმის“ სახელწოდებით ცნობილი ფილოსოფიური მიმართულება (ეფრემ მცირე, იოანე პეტრიწი, შ. რუსთაველი) მთავარ მიმართულებას წარმოადგენს და ქვეყნის იდეურ ცხოვრებაში მომხდარ არსებით ცვლილებებს ასახავს.

ეფრემ მცირეს (გარდაიცვალა XI ს. ბოლოს) შემოქმედებაში განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია მის მიერ *ფსევდოდოქონისე არეოპაგელის*¹ შრომების, ე.წ. *არეოპაგიტული კორპუსის* თარგმნა. იოანე პეტრიწი ქართული ფეოდალური აზრის ყველაზე მნიშვნელოვანი წარმომადგენელია. მისი სულიერი სამყარო უმთავრესად ანტიკური კულტურით, მითოლოგიითა და ფილოსოფიით არის განსაზღვრული.

ფილოსოფიური აზრის ერთ-ერთი წარმომადგენელი იყო *არსენ იყალთოელი* (გარდაიცვალა დაახ. 1125 წ.). მისი მთავარი თხზულებაა კომპენდიუმი „*დოგმატიკონი*“, რომლის ძირითად მიზანს ორთოდოქსული მიმდინარეობის დაცვა წარმოადგენს.

შოთა რუსთაველი — როგორც ჰუმანისტი — დასავლეთის რენესანსის კულტურის დიდ წარმომადგენელთა შორის დგას და მნიშვნელოვნად უსწრებს კიდევ მათ.

ქართული ფილოსოფიური აზრის განვითარების თვალსაზრისით, *რუსთაველის* შემოქმედება საყურადღებოა როგორც სინთეზი კულტურული შემოქმედებისა და მისი ფილოსოფიური საფუძვლებისა. რუსთაველზე, ამ მხრივ, დიდი გავლენა მოახდინა ნეოპლატონიზმმა, არეოპაგიტულმა მოძღვრებამ და პეტრიწმა. რუსთაველის მიერ მიწიერისა და ადამიანურის ღირებულებებისა და მნიშვნელობის გამართლე-

¹ *ფსევდოდოქონისე არეოპაგელი* — იგივე პეტრე იბერი (ნუცუბიძე — ჰონიგმანის თეორიის მიხედვით).

ბის, სიკეთისა და ბოროტების საკითხები ფართო ფილოსოფიურ პლანშია განხილული.

რენესანსული და ჰუმანისტური იდეები იმდროინდელ საქართველოში იმდენად მკაფიოდაა წარმოდგენილი, რომ მეცნიერები XI-XII ს-ის ქართული კულტურის აღმავლობაში *რენესანსს* სედავენენ.

„ქართული აღორძინების მკვლევარებმა დაამტკიცეს, რომ ქართველი მოაზროვნეები ევროპაში ნეოპლატონისტური და არეოპაგიტური რენესანსის წამომწყებნი იყვნენ და რომ მათ აქ რამდენიმე საუკუნით გაუსწრეს დასავლეთ ევროპას“¹.

XI-XII სს საქართველოში უმაღლეს განვითარებას მიაღწია *საისტორიო მწერლობა*. ამ პერიოდის ქართულ ისტორიოგრაფიას ცხოვლად აინტერესებდა საკითხები „ნათესავის“ (ხალხის) რაობის, ხალხთა მონათესაობის, ქართული ენის გაჩენის და ქართული დამწერლობის შემოღების, სახელმწიფოს წარმოშობის, წოდებათა გაჩენისა და მეფე — დიდაზნაურთა ბრძოლისა. ამ და მსგავს საკითხთა შესახებ მსჯელობდნენ იმდროინდელი ქართველი ისტორიკოსები: *გიორგი ათონელი*, *გიორგი მცირე*, *ლეონტი მროველი* და სხვები.

XI საუკუნის II ნახევრიდან ქართული ისტორიოგრაფია განვითარების ახალ გზაზე დგება. ამიერიდან იქმნება უფრო ფართო მოცულობისა და განზოგადებული სასიათის შრომები, სადაც საქართველოს ისტორიული წარსული მოთხრობილია უძველესი დროიდან. ასეთია XI საუკუნის ისტორიკოსის *ლეონტი მროველის* „*ცხოვრება ქართველთა მეფეთა და პირველთაგანთა მამათა და ნათესავთა*“. მას ეკუთვნის აგრეთვე თხზულება „*წამება წმიდისა და დიდებულის მოწამისა არჩილისა*“. ამ თხზულებებში საქართველოს ისტორია აღწერილია უძველესი დროიდან V საუკუნემდე.

X საუკუნის ისტორიკოსის *ჯუანშერის* „*ცხოვრება და მოქალაქეობა ვახტანგ გორგასლისა*“ წარმოადგენს *ლეონტი მროველის* თხზულების გაგრძელებას — მასში მოთხრობილია ქართველი ხალხის ისტორია V საუკუნის შუა წლებიდან VIII საუკუნის 40-50-იან

¹ ა. თ. ლოსვეი. აღორძინების ესთეტიკა. მ. 1978. გვ. 37

წლებამდე. XI საუკუნეშია დაწერილი ბაგრატიონთა საგვარეულოს ისტორიკოსის *სუმბატ დავითის ძის* ისტორიული ქრონიკა „*ცხოვრება და უწყება ბაგრატიონთა*“. მან შეადგინა ბაგრატიონთა დინასტიის ისტორია და გენეალოგია, სადაც ბაგრატიონთა გენეალოგია გაშუქებულია ბიბლიის – დაბადების მიხედვით.

XI საუკუნის საისტორიო ნაშრომი „*მატიანე ქართლისაჲ*“ მოგვითხრობს საქართველოს ისტორიას VIII საუკუნიდან XI საუკუნის 80-იან წლებამდე.

ე.წ. *პოლიტიკურ-რიტორიკული* მიმართულების ისტორიკოსთა რიცხვს მიეკუთვნებოდნენ „*მატიანე ქართლისაჲს*“ ავტორი (XI ს.), დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი (XII ს. სახელი უცნობია), რომელსაც ეკუთვნის თხზულება „*ცხოვრება მეფეთ-მეფისა დავითისი*“ (დაწერილი 1123-1126 წ.), *თამარის ისტორიკოსები*, რომელთაც ეკუთვნით „*ისტორიანი და აზმანი¹ შარავენდელთანი*“ და „*ცხოვრება მეფეთ-მეფისა თამარისი*“ (დაწერილი 1210-1213 წწ.).

XI-XIII საუკუნის ქართული ისტორიოგრაფიის უდიდესი მონაპოვარია „*ქართლის ცხოვრების*“ კრებულის შედგენა. პირველად იგი შეადგინეს XII საუკუნეში. იგი მოგვითხრობს ქართველი ხალხის ისტორიას უძველესი დროიდან VIII საუკუნემდე და შეიცავს *ლეონტი მროველისა და ჯუანშერის* თხზულებებს. შემდეგ, XIII ს. დასაწყისისთვის ამ კრებულს დაუმატეს VIII-XII საუკუნეების ისტორიის შემცველი თხზულებები: უცნობი ავტორის „*მატიანე ქართლისაჲ*“ და დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსის ნაწარმოები, მოგვიანებით – *სუმბატ დავითის ძის* ნაშრომი. „*ქართლის ცხოვრების*“ კრებულის შეესება შემდეგ XVI საუკუნეში გააგრძელეს.

აკადემიკოსი ნ. ბერძენიშვილი აღნიშნავდა, რომ „იდეურ-პოლიტიკურად ფეოდალური საქართველოს ცივილიზაცია სამ სვეტს ემყარებოდა – საზარება, „ვეფხისტყაოსანი“ და „ქართლის ცხოვრება“ იყო გამარჯვებული ფეოდალური ურთიერთობის სამი „წმინდა წიგნი“.

¹ აზმა – ქება, შესხმა, ზოტბა.

ლიტერატურა. XI-XII საუკუნეების ქართული მწერლობა მოიცავდა *სასულიერო* და *საერო-მხატვრულ* სფეროებს. *სასულიერო მწერლობას* ამ დროისათვის უკვე ხანგრძლივი ისტორია ჰქონდა, *საერო* კი ახალი აღმოცენებული იყო და სწრაფად ვითარდებოდა.

ინტენსიური შემოქმედებითი მუშაობა გაჩაღდა როგორც თვით საქართველოში, ისე მის საზღვარგარეთულ კულტურის ცენტრებში: ახდენდნენ წიგნების გადაწერა-გამრავლებას, ქმნიდნენ ორიგინალურ თხზულებებს, თარგმნიდნენ სიტყვაკაზმული ლიტერატურის საუკეთესო ძეგლებს. ამ მოღვაწეობას სათავეში ედგნენ ჩვენი მწერლობის ისეთი გამოჩენილი წარმომადგენლები, როგორიცაა: *გიორგი ათონელი*, *ეფრემ მცირე*, *არსენ იყალთოელი* და სხვა.

მათ ხელი შეუწყვეს კულტურის სხვადასხვა დარგში *საერო მოტივების* დამუშავებას.

XI საუკუნიდან საქართველოს კულტურული ცხოვრება თავისი განვითარების ახალ ფაზაში შევიდა, აღორძინდა ქართული *საერო მხატვრული მწერლობა* და *პოეზია*.

ქართული საერო მწერლობის აღმოცენების თარიღად ითვლება დავით აღმაშენებლის ხანა – XI საუკუნის დასასრული და XII საუკუნის დასაწყისი. ამ დროს საფუძველი ჩაეყარა *ქართულ სალიტერატურო ენას*. ახალი ქართული სალიტერატურო ენა ქართული საერო მხატვრული მწერლობის ენაა. ძველი ქართული კი საეკლესიო მწერლობას შერჩა და კარგა ხანს იარსება, როგორც სამწერლო ენის საეკლესიო სტილმა, XII ს. შეიქნა *საერო მხატვრული პოეზიაც*. ჩვენს დრომდე მოაღწია იმდროინდელი ნაწარმოებების მხოლოდ მცირე ნაწილმა, როგორიცაა: *მოსე ხონელის* საგმირო-საფალავნო თხზულება – „*ამირანდარეჯანიანი*“. „*ვისრამიანი*“ – სატრფიალო-სამიჯნურო რომანი, რომელიც შუასაუკუნეთა სპარსულ მწერლობაში ცნობილი რომანის „*ვის ო რამინის*“ პროზაულ თარგმანს წარმოადგენს. იგი ქართულად გადმოღებულია *სარგის თმოგველის* მიერ.

XI-XII საუკუნეების ქართული ლიტერატურა მდიდარი იყო არა მარტო მონუმენტური ეპიკური ნაწარმოებებით, არამედ *ლირიკული*

პოეზიითაც, რომელშიც მნიშვნელოვანი ადგილი ეჭირა საზოგადოებებს. იმ პერიოდის ათეულობით პოეტ-ლირიკოსის პოეტური შემოქმედება დაკარგულია, ისევე როგორც იმ დროის ხალხური ზეპირსიტყვიერების მრავალი ნაწარმოები.

XII საუკუნის ქართული საზოგადო პოეზიიდან ისტორიამ შემოგვინახა მხოლოდ ორი ძეგლი: ჩაზრუხაძის „თამარიანი“ (დაწერილია 1184-1207წწ.) და იოანე შავთელის „აბდულმესიანი“ (დაახლ. 1206-1207წწ.). შავთელის ლიტერატურული შემოქმედებიდან ჩვენთვის ცნობილია აგრეთვე „გალობანი ვარძიის ღვთისმშობლისანი“ და რამდენიმე საღვთისმეტყველო იამბიკო, დანარჩენი დაკარგულია.

XII საუკუნის შემამკობელი გვირგვინია შოთა რუსთაველის გენიალური ქმნილება „ვეფხისტყაოსანი“, რომელმაც უკვდავი ადგილი დაიმკვიდრა შუა საუკუნეების მსოფლიო ლიტერატურის შედევრებს შორის. რუსთაველის მსოფლმხედველობის საფუძველია ჰუმანიზმი. დიდი ქართველი პოეტი-მოაზროვნის ყურადღების ცენტრშია ადამიანი, ადამიანური ცხოვრების დამამშვენებელი ზნეობრივი იდეალები. „რუსთაველმა გაცილებით ადრე მკაფიოდ გამოხატა ის იდეური მიდრეკილებები, რაც ჩვეულებრივ ევროპული რენესანსის ნიშანდობლივად დამასასიათებელ თვისებად ითვლება“.¹

პოემის უდიდეს მხატვრულ-ლიტერატურულ ღირებულებასთან ერთად უნდა აღინიშნოს ის გარემოება, რომ „ვეფხისტყაოსანი“ იმდროინდელი საქართველოს ისტორიული სინამდვილის მხატვრულ ასახვასა და მკაფიო ანარეკლს წარმოადგენს.

სამართალი. XI-XII სს. საქართველოში განვითარების მაღალ საფეხურზე ავიდა იური სპრუდენტია. განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ექვთიმე ათონელის (955-1028) მოღვაწეობა სამართლის თეორიის დარგში. მან თარგმნა „მცირე სჯულის კანონი“, რომელიც საეკლესიო სამოქალაქო და სისხლის სამართლის კანონმდებლობის ერთგვარ ენციკლოპედიას წარმოადგენს.

¹ კ. კეკელიძე, ა. ბარამიძე, ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორია, 1969. გვ. 281.

იმდროინდელ საქართველოში განვითარების მაღალ საფეხურზეა პროცესუალური სამართალიც, რაზეც თვალსაჩინოდ მიუთითებს ბაგრატ IV-ის (1027-1072) ცნობილ *ოპიზის სიგელში* აღწერილი სასამართლო პროცესი. ქართული სამართლებრივი კულტურის საკითხებზე მსჯელობისას არ შეიძლება გვერდი ავუაროთ ისეთ მნიშვნელოვან მოვლენას, როგორიცაა სიკვდილით დასჯის გაუქმების და დამასახინჩრებელი სასჯელების ამოკვეთის ცდა თამარის ეპოქაში. ამ ეპოქის მართლმსაჯულებასა და კანონმდებლობაში *ექვთიმე მთაწმინდელმა* და შემდეგ *ეფრემ მცირემ* სცადეს გაეტარებინათ *კუმანურობისა* და *გონივრული ღმობიერების პრინციპები*, რაც უდაოდ მოწმობს აღნიშნული ეპოქის ქართული კულტურის განვითარების მაღალ დონეს.

ხუროთმოძღვრება. XI-XIII საუკუნეები ქართული ხელოვნების არნახული აღმავლობის ეპოქაა. ამ დროს შეიქმნა საერო და საეკლესიო არქიტექტურის, კედლის მხატვრობის, ხელნაწერთა მორთულობისა და მინიატურების, ოქრომქანდაკებლობის, დეკორატიული სკულპტურის მრავალი ღირსშესანიშნავი ნაწარმოები.

XI საუკუნის ხუროთმოძღვრებამ შექმნა შუა საუკუნეთა საქართველოს ყველაზე მნიშვნელოვანი და ღიდი ტაძრები, რომლებშიც მკაფიოდ იჩინა თავი ახალმა სტილისტურმა ნიშნებმა.

ბაგრატის ტაძარი — ძველი ქართული ხელოვნების ერთ-ერთი მწვერვალთაგანია. იგი აგებული იქნა გაერთიანებული საქართველოს პირველი მეფის ბაგრატ III-ის დროს (დაამთავრეს 1003 წ.). სამხრეთისა და დასავლეთის მდიდრულად მოჩუქურთმებული კარიბჭეებიც XI ს. პირველი ნახევრისაა. იგი წინათ შიგნით მოზაიკით ყოფილა მორთული. ტაძარი ტრიკონქის ტიპის ჯვარგუმბათოვანი ნაგებობაა. გუმბათი ოთხ მძლავრ ბურჯს ეყრდნობა. ჯვრის შვერილი მკლავები გარედან სწორკუთხა, შიგნით კი — ნახევარწრიული აფსიდებითაა დასრულებული. ტაძარი მონუმენტური და ღიდებულია და, ამავედროულად, — მრავალფეროვანი და ღინამიკური. შვერილი მკლავები,

დასავლეთის კომპიანი ფასადის ასიმეტრულობა, მდიდრულად მოჩუქურთმებული კარიბჭეები, დეკორატიული თალები, ჩუქურთმიანი სამკაული, დახვეწილი პროპორციები, კონსტრუქციების სიმსუბუქე, განსაკუთრებულ სინატიფეს ანიჭებს ტაძარს.

მცხეთის სვეტიცხოველი – ახლანდელი ტაძარი XI ს. პირველი ნახევრის ნაგებობაა (1010-1029წ.). ხუროთმოძღვარი, როგორც ტაძრის ორი წარწერა მოწმობს, *არსუკის ძე* ყოფილა. არაერთგზის დაზიანებათა და შეკეთებათა მიუხედავად, სვეტიცხოველმა შეინარჩუნა თავდაპირველი დიდებულება და ფორმათა დახვეწილობა. სვეტიცხოვლის ტაძარი გეგმით აღმოსავლეთიდან დასავლეთისაკენ ძლიერ წაგრძელებული სწორკუთხედიანია. ჯვრის სახე სივრცეშია შექმნილი გუმბათის ოთხივე მხარეს გაწედილი ოთხი მკლავით. მკლავები სწორკუთხაა, გარდა აღმოსავლეთის მკლავისა, რომელიც საკურთხევლის აბსიდიტაა დაბოლოებული. გუმბათი ოთხ მძლავრ ბოძს ეყრდნობა. გუმბათის ყელში 16 სარკმელია. მისი სიმაღლე 45 მ-ს აღემატება. სვეტიცხოველი ძველი საქართველოს ყველაზე დიდი საეკლესიო ნაგებობაა.

ალავერდის კათედრალი – XI ს. პირველი მეოთხედის ძველი ტრიკონქია. სადაც დასავლეთის მკლავი წაგრძელებულია. აქვს გვერდის ნაეები. ტაძარს გარედან სწორკუთხა მოხაზულობა აქვს. გუმბათი ოთხ ბურჯს ეყრდნობა. ალავერდს ადრე სამი მხრიდან ღია გალერეები ჰქონია, რომელიც XIX საუკუნის დასაწყისში დაუნგრევიათ. შიდა სივრცე გამოირჩევა გრანდიოზულობითა და დახვეწილი პრინციპებით. გუმბათს 16 სარკმელი აქვს. მონუმენტური ფასადები ძუნწადაა მორთული. აღმოსავლეთის ფასადის აგებულობა – ხუთი დეკორატიული თალი და ორი ღრმა სამკუთხა ნიში – აქაც დაცულია. აფსიდები მჭიდროდ ეკერის ერთმანეთს და მძლავრ გუმბათქვეშა ბურჯებს. მთელ ძველ ქართულ ხუროთმოძღვრებაში არ მოიძებნება ისეთი გრანდიოზული შიდა სივრცე, როგორც ალავერდშია. ეს ეკლესია ჩვენს დრომდე ყველაზე მაღალი იყო საქართველოში.

სამთავროს საეპისკოპოსო ტაძარი მცხეთაში (XI საუკუნის I ნახ.) – ჯვარგუმბათოვანი ნაგებობა სამსრეთის, ჩრდილოეთისა და დასავლეთის მინაშენებით. ნაგებია მოყვითალო, მოყავისფრო კარგად გათლილი კვადრებით. იგი წარმოადგენს გეგმით სწორკუთხა ნაგებობას. აღრინდელთაგან განსხვავებით აქ გეგმა დამოკლებულია, გუმბათი ეყრდნობა არა ოთხ თავისუფლად მდგარ ბოძს, არამედ 2 ბოძსა და საკურთხეველის შეერილებს. საკურთხეველის აფსიდის ორივე მხარეს 2 სართულადაა განლაგებული გვერდითი სათავსოები. ტაძარს სამსრეთიდან მიშენებული აქვს ვარსკვლავისებრი კამარებით გადახურული დიდი ეგვტერი – კარიბჭე. მეორე მინაშენი ჩრდილოეთის მხარესაა. განსაკუთრებით აღსანიშნავია ტაძრის დეკორატიული მორთულობა. აღმოსავლეთის ფასადზე გამოყენებულია ზუთთაღიანი კომპოზიცია. უფრო ინტენსიურად და ბრწყინვალეაა დამუშავებული სამსრეთ და ჩრდილოეთ ფასადები.

სამთავისის ტაძარი (1030 წ.) ღირსშესანიშნავია არა მარტო მაღალი მხატვრული ღირსებით, არამედ იმითაც, რომ აქ ჩნდება ბევრი სიახლე, რაც XII ს. ძეგლებისთვისაა დამახასიათებელი. ამ მხრივ სამთავისი ზუროთმოძღვრების განვითარების მთელი საფეხურების წინამორბედია.

აქ ჩანს გამარტივების, დამოკლების ტენდენციები. მართალია, ამ ტაძარშიც ოთხი გუმბათქვეშა ბოძია, მაგრამ აღმოსავლეთის ორი ბოძი ძალიან მიახლოებულია საკურთხეველთან. აღმოსავლეთის ფასადზე კვლავ ზუთთაღოვანი სისტემაა, მაგრამ აქ უფრო რთულ დეკორატიულ კომპოზიციას ვხვდებით. საკურთხეველის მთავარი სარკმლის თავზე გაჩნდა უზარმაზარი მოჩუქურთმებული ჯვარი, სარკმლის ქვეშ – კუთხით დაყენებული და აგრეთვე ჩუქურთმებით შევსებული ორი კვადრატი. ფასადის შუა ღერძზე ასხმული ეს ელემენტები ერთმანეთს უკავშირდება მომჩარჩოებელი ლილეით – ზემოთ ის მთავარ თაღებს ებმის, ქვემოთ კი კედლის ძირამდე ჩადის.

XI ს. ზუროთმოძღვრების უმნიშველოვანესი ძეგლებია აგრეთვე: *იშხანის ტაძარი, მანგლისის ტაძარი, სამთავროს კათედრალი, ნიკორ-*

წმინდის ტაძარი (1010-1014), ერთნავიანი ეკლესიები: ზცისი (1002 წ.), ფოკა, სავანე (1046), ქორეთი, ეხვევი.

ეკლესიების ორგანულ ნაწილს შეადგენდა თაბაშირისა და ქვის მოჩუქურთმებული და რელიეფებით მორთული კანკელები¹. განსაკუთრებული აღნიშვნის ღირსია სპეთის, საფარის, ატენის, ზოვლესა და შიომღვიმის კანკელები.

XII საუკუნის I ნახევრის ქართული ხუროთმოძღვრების ყველაზე გამორჩეული ძეგლია გელათის მონასტრის დიდი ტაძარი. 1106 წელს დავით აღმაშენებლის მიერ დაარსებული მონასტერი XII-XIII სს. მანძილზე იზრდებოდა და დიდ ხუროთმოძღვრულ ანსამბლად გადაიქცა. აქ არის ღვთისმშობლის სახელობის დიდი ტაძარი, წმ. გიორგის ეკლესია, წმ. ნიკოლოზის პატარა ორსართულიანი ეკლესია, სამრეკლო და აკადემიის შენობა. დიდი ტაძრის ასაგებად გამოყენებულია ადგილობრივი კირქვა, კედლებისთვის – რიყის ქვა და ღუღაბი. დამუშავებულია ფილა ქვით. ტაძრის შიდა სივრცე გრანდიოზულია. გუმბათის 16 სარკმლიანი მასიური ყელი ეყრდნობა საკურთხეველის აფსიდის კედლებს და ორ მძლავრ საყრდენს. უდიდეს ღირსშესანიშნაობას წარმოადგენს ტაძრის მოხატულობა, საკურთხეველის მოზაიკა: ღვთისმშობელი ყრმითა და ორი მთავარანგელოზი. კედელ-კამარების მხატვრობა სხვადასხვა დროისაა (XII-XVIII სს.). სამრეკლო XIII საუკუნისაა და ერთ-ერთი უძველესია საქართველოში. დავით აღმაშენებლის საფლავი მთავარი ტაძრის სამხრეთით ორსართულიან გრძელ შენობაშია.

XII საუკუნის ძეგლთაგან განსაკუთრებით აღსანიშნავია თიღვის ყორნისის (ზნაურის რაიონში) გუმბათოვანი ეკლესია და საორბისის პატარა სამლოცველო (თეძამის ხეობაში) მოჩუქურთმებული სარკმლით (ორივე – 1152 წ.).

XII ს. ბოლოსა და XIII საუკუნის I ნახევარს ეკუთვნის აღმოსავლეთ საქართველოს გუმბათოვან ტაძართა დიდი ჯგუფი, რომელთაგან

¹ კანკელი – სვეტებითა და თაღებით აღჭურვილი ტიხარი, რომელიც საკურთხეველს ეკლესიის ნავისაგან ყოფს.

მნიშვნელოვანი ძეგლებია: იკორთა (1172), ბეთანია, ქვათახევი, ფიტარეთი, წულრულაშენი, დმანისის კარიბჭე, კაბენი (ამჟამად აღარ არსებობს), ერთაწმინდა, ახტალა, ტიმოთესუბანი, ყინწვისი, ე.წ. ლამაზი საყდარი ხრამის ხეობაში, მაღალანთ ეკლესია, კაზრეთი, გუდარეხი.

თამარ მეფის დროინდელია თბილისის ლურჯი მონასტერიც (1190-91 წ.). თავიდან გუმბათოვანი იყო, თლილი ქვით მოპირკეთებული და სარკმელთა მოჩუქურთმებული საპირეებით შემკული, მაგრამ დროთა განმავლობაში იმდენად დაზიანდა და XIX ს. კი იმდენად დამაზინჯდა, რომ თავდაპირველი შენობის ფრაგმენტებილა დარჩა.

უდიდესი ზუროთმოძღვრული ღირებულება გააჩნია კლდეში ნაკვეთი დიდ სამონასტრო ანსამბლებს: დავით-გარეჯსა და ვარძიას.

დავით გარეჯის მიერ VI საუკუნეში დაარსებული სამონასტრო ანსამბლი არსებობდა და ვითარდებოდა შუა საუკუნეების მთელ მანძილზე.

ქალაქი-მონასტერი — ვარძია — შვეულ კლდეშია ნაკვეთი. რამდენიმე ასეული სენაკი მრავალ სართულადაა განლაგებული. სართულები და სადგომთა ცალკეული კომპლექსები კლდეშივე, ნაკვეთი გასასვლელებით უკავშირდება ერთმანეთს. მტრისაგან ხანგრძლივი თავდაცვის გათვალისწინებით სამონასტრო კომპლექსი უზრუნველყოფილი იყო სასმელი და სარწყავი წყლით (გამოყვანილი იყო წყალსადენი). წყალსადენი გამოყვანილია სოფ. ზედა ვარძიიდან. 3,5 კმ-ის სიგრძის ტრასის ერთი მესამედი კლდეში გაჭრილ გვირაბებში გამართული კერამიკული მილების სახით. წყლის დებეტი დღე-ღამეში 166 ათასი ლიტრი იყო, სავარაუდოდ 50 ათასი ადამიანის სამყოფი. ვარძიის დასავლეთ ნაწილში ჩატრილი რეზერვუარი 630 ათას ლიტრ წყალს იტევდა. დეთისმშობლის ეკლესიის მახლობლად, კლდის სიღრმეში, ბუნებრივი წყარო მოედინება. მისი აუზი 8 მ³ წყალს შეიცავს, მუდმივი ტემპერატურა 11⁰C-ია.

დღეისთვის ვარძიაში 641 კლდეში ნაკვეთი ოთახია. აღმოსავლეთ ნაწილში 13 სართულია, მთლიანობაში კი — ცხრამეტი. მრავალსართულიანი ანსამბლი განლაგებულია კლდის უბის სიღრმეში ჩასმული

ცენტრის – ტაძრის გარშემო. უფლისციხისგან განსხვავებით, სადაც ფართო დარბაზებში ხის ნაგებობისთვის დამახასიათებელი კონსტრუქციებია გამოყენებული, ვარძიის მშენებლები ძირითად კონსტრუქციად თალებს ირჩევენ, რაც თანაბრად ანაწილებს უზარმაზარი კლდის დატვირთვის ძალას და საუკუნეთა მანძილზე ნგრევისაგან იცავს სართულებად აღმართულ გამოქვაბულებს. სენაკების გარდა აქ იყო სამეურნეო დანიშნულების სადგომებიც. ვარძიაში უმთავრესი მნიშვნელობისაა ერთიანად მოხატული დიდი გამოქვაბული ეკლესია (აქაა გიორგი III-ისა და თამარ მეფის პორტრეტები).

ვარძიის მახლობლად მეორე მთაში გამოკვეთილია კიდევ ერთი იმდროინდელი მონასტერი – *ვანის ქვაბები*. ჯავახეთში არის აგრეთვე კლდეში ნაკვეთი იმდროინდელი სხვა კომპლექსებიც, მაგალითად, *სამსარის* გამოქვაბულები და სხვა.

აღნიშნულ ეპოქაში სახელმწიფოებრივი ზრუნვის საგანს წარმოადგენდა XII საუკუნეში დიდად მოჭარბებული სახელმწიფო საჭურჭლის მოვლა-პატრონობაც. ამ დროს არსებობს მთელი სისტემა *სამლაყ-საზიზარი ქვაბებისა*, რომლებიც დიდად საჭირო ზღებოდა ჯერ *თურქ-სელჩუკების დროს* (XI ს.) და მერე *მონღოლების* პერიოდში.

საზიზარ ქვაბთაგან, უპირველეს ყოვლისა, აღსანიშნავია *ბეჰმლის*, *ბეთლემისა* და *თრეხვის ქვაბები*.

XI-XII საუკუნეების საერო ხუროთმოძღვრების ნაგებობათაგან აღსანიშნავია, უპირველეს ყოვლისა, *გელათის აკადემია*, რომლის ერთსართულიანი შენობა შედგება დიდი საკრებულო დარბაზისა და ორი შესასვლელი კარიბჭისაგან.

აღორძინების ხანის საქართველოს საერო ხუროთმოძღვრების უმნიშველოვანესი ძეგლია გადარჩენილი სასახლე – *გეგუთის ციხე-დარბაზი* ქუთაისის მახლობლად. მისი ზოგი ნაწილი XII საუკუნეს მიეკუთვნება, ზოგი კი უფრო ძველია.

ეპოქის საერო ხუროთმოძღვრების საინტერესო ნიმუშებია *სვეტიც-ხოვლის ძველი კარიბჭე* – შესანიშნავი ნაგებობა – დიდი შესასვლელი

თალით, მეორე სართულის თაღოვანი სარკმლებით, კედლის სვეტებითა და სკულპტურული დეკორით.

საინჟინრო ნაგებობათაგან მნიშვნელოვანია *თამარის ღროის სხალტა* — შიომღვიმის წყალსადენი, XI-XII საუკუნეების ბესლეთისა (სოხუმთან), *დონდალოს* (რაჭაში) და *აწყურის* (მესხეთში) ხიდები.

XI-XII საუკუნეებში განსაკუთრებული ყურადღება ექცეოდა *ციხე-სიმაგრეთა მშენებლობას*. ყოველი მათგანი საინჟინრო ხელოვნების შესანიშნავი ნიმუშია. ასეთია მაგალითად, *სამცხის ციხეები*, *ზერთვისი*, *აწყური*, *ოქროს ციხე*, *ციხე-ქალაქი თმოგვი* და სხვა.

სახვითი ხელოვნება — სკულპტურა.

XI საუკუნის საქართველოს სახვით ხელოვნებაში ჩნდება განსაკუთრებული ინტერესი რეალურად გადმოცემული, სწორი პროპორციებისა და ნამდვილი მოცულობის მქონე ადამიანის ფიგურის მიმართ, ისახება სკულპტურულობა.

საფასადო სკულპტურის ყველაზე განვითარებული და მნიშვნელოვანი ნიმუშია XI საუკუნის დასაწყისის *ნიკორწმინდის სიუჟეტიანი რელიეფები*, რომელიც საღმრთო წერილის სხვადასხვა სცენებსა და ცალკეულ წმინდანებს გვიხატავს.

XI საუკუნის ახალი ტენდენციის საუკეთესო ნიმუშია *საფარიდან ჩამოტანილი ქვის კანკელის ფრაგმენტები „ხარებისა“ და „ელისაბედისა და მარიამის შეხვედრის“* სცენებით — ნამდვილი შედეგრი შუა საუკუნეების ქართული პლასტიკისა.

ოქრომჭედლობა.

XI საუკუნის შემდეგ ცხოველი ინტერესი ქანდაკებისადმი ცხრება. ეკლესიების ფასადებზე რელიეფების რაოდენობა კლებულობს. XII საუკუნეში დეკორატიული ამოცანები პირველ პლანზე *ოქრომჭედლობაში* (ხატებზე, წიგნების ყდებზე, ჯვრებზე) გამოდის.

X-XI საუკუნეების *ოქრომქანდაკელობის* ბრწყინვალე ნიმუშებია 973 წლის *ჯვარი იშხნიდან*, შესანიშნავი ოსტატის „ასათ მოქმედის“

მიერ დავით კურაპალატიშათვის შესრულებული, ბედიის ოქროს ბარძიში (999 წ.), ლომზე მჯდომი წმ. მამამს ადგილ-ადგილ ოქროთი დაფერილი ვერცხლის რელიეფი გელათიდან, ღვთისმშობლის ხატი ცაგერიდან, ლაკლაკიძეთა ხატი. ბევრი მშვენიერი ხატი შემოგვინახა სვანეთმა, რომელიც საერთოდ ძველი ქართული ხელოვნების ნამდვილი საგანძურია.

XII ს. ხატებში ორნამენტის სიმდიდრე მთავარ მხატვრულ საშუალებად იქცევა, ამის საუკეთესო ნიმუშია ხახულის ხატი გელათის ტაძრიდან, რომელიც შუა საუკუნეების მსოფლიო ოქრომჭედლობის ერთი ყველაზე საკვირველი ნაწარმოებია. ხატი უხვადაა შემკული აგრეთვე ძვირფასი ქვებითა და მინანქრებით.

ხახულის კარელი არის მსოფლიოში ყველაზე დიდი მინანქარი. ამჟამად მინანქრის ხატიდან შემორჩენილია მხოლოდ სამი ფრაგმენტი - ღვთისმშობლის 3/4-ით მობრუნებული პირი-სახე და ხელები. სხვა ნაწილები გაბნეულია მსოფლიოს სხვადასხვა კუთხეში. ხახულის კარელი მოჭედილია ძველი ოქრომქანდაკელობის ერთ-ერთ სკოლაში - გელათის მონასტერში. ოსტატებს გამოუყენებიათ სხვადასხვა დროისა (VII-XII ს.) და წარმოშობის (უმეტესად ქართული და ბიზანტიური) მინანქარი. ხატზე განთავსებულია შუა საუკუნეების ტიხრული მინანქრის 115 ნიმუში.

გაშლილი კარელი (ტრიპტიქონი) სიგანეში 2 მ-ია, სიმაღლეში 1,47მ. ფრთების ზომა 1,15X0,52 მ-ია.

კუბო ოქროსია, კარელი მოოქრული ვერცხლითაა მოჭედილი. მისი ორივე ფრთის ქვედა კიდეზე განთავსებული ქართული წარწერა გვაუწყებს, რომ მეფე დემეტრე I-მა (1125-1156) დაამზადებინა დიდი კარელი. მასში ჩადგმული იყო ხახულის მონასტრის X ს-ის მინანქრის ვედრების ღვთისმშობლის ხატი.

ძველ საქართველოში ჭედურობის, ანუ ოქრომქანდაკელობის 3 ძირითადი მხატვრული სკოლა არსებობდა: ოპიზის, ტბეთისა და გელათის.

XII ს. ბოლოს, თამარ მეფის დროს, მოღვაწეობდნენ სახელგანთქ-
მული *ოქროშეკედლები ბექა და ბეშქენ ოპიზარნი*. *ბეშქენ ოპიზრის*
შესრულებულია *ბერთის სახარების ყდა* (ჯვარცმისა და ვედრების
სცენებით).

ბერთის სახარების ყდის მოჭედილობა შესრულებულია ბეშქენ
ოპიზარის მიერ. ბეშქენი მონუმენტალისტი ხელოვანია. მის მიერ
შესრულებულ ბერთის სახარების ყდის ვედრების კომპოზიციაში
ტახტზე მჯდომი ქრისტეს პოზა, მოძრაობა და მისი სკულპტურული
ფორმები დიადი, სადღესასწაულო და ამალღებულია. მარიამის და
იოანეს ოდნავ დაგრძელებული ფიგურები პროპორციული და ბუნებ-
რივია. ბეშქენი ტანსაცმლის ნოჰების მხატვრულად გადმოცემის
დიდი ოსტატია, სადა ფონზე მაღალი რელიეფით ამოყვანილი
ფიგურები პლასტიკურად გააზრებული და მეტყველია. ის ცდილობს
თავის კომპოზიციაში ზომიერად შეიტანოს დეკორატიული ელემენ-
ტები — ორნამენტები და წარწერები. ეს თავისებურება უკავშირდება
ეპოქის მხატვრულ ტენდენციებს. თუმცა გადამწყვეტ მნიშვნელობას
მაინც რელიეფის პლასტიკურ გამომსახველობას ანიჭებს.

ბექა ოპიზარის მოჭედილია — *წყაროსთავის სახარების ყდა* და
ანჩისხატის მოჭედილობა — ღვთისმშობლის, იოანე ნათლისმცემლისა
და სხვა წმინდანების ფიგურებითა და ორნამენტული არშიებით.

ანჩისხატის მოჭედილობა მხატვრულ-ისტორიული თვალსაზრისით
სრულიად გამორჩეულია. ძველი წარწერებიდან და გადმოცემებიდან
ცნობილია, რომ იგია ის საყოველთაოდ ცნობილი ხელთუქმნელი
ხატი, რომელიც იესო ქრისტემ სახეზე მიდებით გამოსახა ტილოზე
და გაუგზავნა ედესის მეფე ავგაროზს. ქართული ტრადიციით, ანტომ
მარტყოფელმა ედესიდან საქართველოში (VI ს) ჩამოასვენა მაცხოვ-
რის ხელთუქმნელი ხატი. 1926 წელს ჩატარებულმა ხატის ერთი
ფრაგმენტის კიმიურმა ანალიზმა დაადასტურა, რომ იგი წარმოადგენს
ქრისტიანული ხელოვნების VI-VII სს-ის ძეგლს, დაკავშირებულს
ქართულ-სირიულ მხატვრულ წრესთან და დაწერილია ენკაუსტიკური
წესით (სანთლის საღებავით). ხატის ისტორიიდან და ასევე მეცნიერ-

თა დასკვნებიდან გამომდინარე შეიძლება დაეუშვათ ვარაუდი, რომ ანჩისხატის მაცხოვრის ხატი არის ხელთუქმნელ ხატზე (ტილოზე) შესრულებული ენკაუსტიკა (ცვილით დაფარვა) მისი ზედაპირის დაცვის მიზნით. სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, ამ ხატს ორი წარმომავლობა აქვს: ერთია მისი ზეციური (ხელთუქმნელობა) და მეორე მისი მიწიერი (ენკაუსტიკა), ისევე, როგორც უფალს აქვს ორი ბუნება: ღვთაებრივი და კაცობრივი, ან შესაძლოა ფიცარზე გაკვრა ტილოსი (ხელთუქმნელი ხატისა) განასახიერებს ქრისტეს ხის ჯვარზე გაკვრას.

ეს არის კარელი ხატი (ტრიპტიქონი). ხატის ვერცხლით ნაჭედ კუბოში ასვენია მაცხოვრის ხატი („პირი ღმრთისა“), რომლის ჩარჩო მოჭედილია მოოქროვილი ვერცხლით. ხატის კუბოს ორფრთიანი კარი აქვს და ორივე მხრიდან მოჭედილია. კარებზე გამოსახულია 12 უდიდესი ღვთაება. ზედა ნაწილზე გამოსახულია ამაღლება. მაცხოვარს მარცხენა ხელში უჭირავს წიგნი, მარჯვენათი ლოცავს. რელიეფური ნიშები შემკულია ძვირფასი თვლებით. მაცხოვრის კვართი, ხატის შიდა არე, ანუ „ეზო“ დამზადებულია ღიდი ზომის ვერხლის მთლიანი ფირფიტისაგან.

ეს გვიანდელი ხელობაა (1825) და შეუსაბამოა მაცხოვრის გამოსახულების პირვანდელ ტიპთან. ჩარჩოს ზედა ნაწილზე გამოსახულია „საყდარი“, მარცხენა კუთხეში მთავარანგელოზი მიქაელი, მარჯვენაში – გაბრიელი. მარცხენა გვერდზე ვედრების პოზაში იოანე ნათლისმცემელია გამოსახული, მეორე გვერდზე კი – ყოვლადწმინდა ღვთისმშობელი, ასევე ვედრების პოზაში. ჩარჩოს ქვედა ნაწილში გამოსახულია პეტრე და პავლე მოციქულები და იოანე მახარებელი. გამოსახულებებს შორის არე დაფარულია მაღალ რელიეფში გამოყვანილი სამმაგ წრეში ჩასმული მცენარის სტილიზებული ფოთლით. ხატის ჩარჩოს მოჭედილობა ქართული და მსოფლიო ოქრომქანდაკელობის ღირებული ძეგლია.

ბეშქენ და ბექა ოპიზრების ნამუშევრებისგან განსხვავდება ამავე პერიოდის ძეგლის ტბეთის ოთხთავის მოჭედილობა, სადაც ფიგურები

უფრო თავისუფლად განთავსებული, ფიგურების გარშემო მეტი სივრცეა, ხოლო მთელი ფონი მცენარეული ორნამენტებითაა შევსებული. „ჯვარცმის“ ფონის ორნამენტი ტბეთის ძეგლზე არა მარტო დეკორატიული ელემენტია (როგორც ეს ანჩისხატზეა), არამედ იგი მთელი კომპოზიციის სტრუქტურულად აუცილებელი შემადგენელი ნაწილია. წყაროსთავისთვის დამახასიათებელია ფორმათა გამოცალკევება, განკერძოება, ხოლო ტბეთის ყდისთვის – ფორმათა ურთიერთდაკავშირება, ურთიერთშერწყმა. საერთო ნიშანი ისაა, რომ ორნამენტის ძირითადი ელემენტია ფოთოლი, მცენარეული ყლორტის ზღართზე.

მონუმენტური მხატვრობა.

განვითარებული შუა საუკუნეების ხანის ქართულ მონუმენტურ მხატვრობაში ორ საფეხურს გამოყოფენ. ამ ხანას მიეკუთვნება ეკლესიათა *მთლიანი მოხატულობის* პირველი ნიმუშები. პირველ საფეხურზე (XI-XII ს) დამახასიათებელია მოხატულობის მკაცრი მონუმენტურობა. ამ დროს საქართველოში *ფერწერის* რამდენიმე ადგილობრივი სკოლა შეიძლება გამოიყოს.

ტაო-კლარჯეთის სკოლა, რომლის ძეგლებიც განსაკუთრებით საზეიმო-მონუმენტური ხასიათისაა. ესაა: *ოთხთა ეკლესია*, *იშხნის, ხაზულის, ოშკის, ტბეთის ფრესკები*. სრულიად განსხვავებულია თავისი ხასიათით და განწყობილებით *დავით-გარეჯის მონასტრის მხატვრობა* – მცირე გამოქვაბულების მხატვრობის სცენები ნაკლებ მონუმენტურია, ნაკლებ საზეიმო.

სვანეთისა და რაჭის სამხატვრო სკოლა. სვანეთმა შემოგვინახა „*მეფის მხატვრის თეოდორეს*“ სახელი, რომლის მიერ შესრულებულია: *იფრარის „თარნგ ზელი“* (1096 წ.), *კვირიკესა და ივლიტას ეკლესია კალაში* (1112 წ.), *წმ. გიორგისა – ნაკიფარში*.

XII ს. I ნახევარში სვანეთში მუშაობდა მხატვარი *მიქაელ მაღლაკელი*, რომელმაც 1140 წ. მოხატა *მაცხვარიშის ეკლესია*.

მნიშვნელოვანია რაჭის სოფ. *ზემოკრიხის ეკლესიის მხატვრობა* (XI ს.).

XI ს. ქართული *მონუმენტური მხატვრობის* ყველაზე შესანიშნავი ძეგლთაგანია *ატენის სიონის მოხატულობა*.

შუა საუკუნეების მონუმენტური მხატვრობის უბადლო ძეგლია *გელათის დიდი ტაძარი*. გვიანდელ ფრესკებთან ერთად აქ დარჩენილია XII ს. შესანიშნავი *მოზაიკა*, რომლის საკუთხველის კონქს ამკობს — *ღვთისმშობელი ყრმით და ორი მთავარანგელოზი*, XII ს ფრესკებია დასავლეთის მინაშენში — *შვიდი მსოფლიო საეკლესიო კრების სცენებით*.

განვითარებული შუა საუკუნეების ხანის მხატვრობის მეორე საფეხური XII-XIII სს. მიჯნასა და XIII ს. პირველ ნახევარს მოიცავს. მისთვის დამახასიათებელია კომპოზიციის მეტი დეკორატიულობა და დინამიკურობა, დიდი ადგილი უჭირავს არქიტექტურულ ფონს, უმაღლეს ოსტატობას აღწევს ნახატის დახვეწილობა და ფერების შეხამება. ამ დროის უმნიშვნელოვანესი ძეგლებია — *ვარძიის, ბეთანიის, ყინწვისის, ბერთუბნის, ახტალის ფრესკები*.

სახარებისეული სიუჟეტებისა და წმინდანთა სურათების გარდა, განსაკუთრებულ ინტერესს იწვევს *ისტორიულ პირთა პორტრეტები*, კერძოდ, თამარ მეფის ოთხი პორტრეტი შესრულებული მის სიცოცხლეშივე — *ვარძიაში, ბეთანიაში, ყინწვისსა და ბერთუბანში*. ამ პერიოდის მხატვრობაში ეხვდებით ღრმა ადამიანურობისა და ლირიზმის გადმოცემასაც კი. მაგალითად, *ანგელოზის ფიგურა* („აღდგომის“ სცენიდან) *ყინწვისში*.

ხელნაწერი წიგნის გაფორმება.

XI-XIII სს. ქართულ

ხელოვნებაში განსაკუთრებული ადგილი უჭირავს *ხელნაწერი წიგნის გაფორმებას*, *ფურცლის სამკაულებსა და მინიატურებს*. იმ ხანამ დაგვიტოვა ამ დარგის ყველაზე მნიშვნელოვანი ნიმუშები. უამრავი ქართული წიგნი მზადდებოდა როგორც საქართველოში არსებულ მონასტრებში, განსაკუთრებით *ტაო-კლარჯეთის საეპარქიოში*, ისე ქართულ მონასტრებში — *ათონის მთაზე, სინას მთაზე, პალესტინაში*.

არსებობდა „შწერალთა“ და მინიატურისტთა მთელი დინასტიები, მოღვაწეობდნენ კალიგრაფიისა და ნახატის შესანიშნავი ოსტატები.

X ს. II ნახევრიდან ფურცლის გაფორმება მდიდრდება. ხმარებაში შემოდის *სინგური*, რაც იწვევს ნაწერი ტექსტის აფერადებას, ჩნდება და სულ უფრო მეტად ვრცელდება *ორნამენტული თავსამკაულები* და *ბოლოსართები*, *საზღაო ასოები*, რომელიც გამოყოფილია ზომით, ფერითა და დამუშავებით. ტექსტის თავში მოცემულია ე.წ. *კამარები* საძიებელთა ტექსტისათვის, მრავლდება მინიატურების რიცხვი.

XII ს. ვრცელდება საზეიმოდ გაფორმებული *ბიზანტიური ტიპის ხელნაწერები*, რომლებიც ხშირად უმაღლესი არისტოკრატიული ფენების დაკვეთით მზადდებოდა.

ამ პერიოდის მორთული ხელნაწერები უმეტესად სასულიერო შინაარსისაა. დარჩენილია მარტო ერთი, დიდად მნიშვნელოვანი ხელნაწერი, *XII ს. ასტრონომიული ტრაქტატი* (1188), რომელიც დასურათებულია ზოდიასის ნიშნებით.

ამ ეპოქის მორთულ ხელნაწერთაგან განსაკუთრებული აღნიშვნის ღირსია *აღაგერდის სახარება* (XI ს.), *ჯრუჭის მეორე ოთხთავი* (XII ს.) და *გელათის სახარება* (XII ს.). *ჯრუჭის* ოთხთავში 334 მინიატურაა.

გამოყენებითი ხელოვნება.

XI-XIII საუკუნეებში, ისევე როგორც ადრე, მნიშვნელოვანი ადგილი ეჭირა *გამოყენებით ხელოვნებას*. ამ ხანამ დავგიტოვა *ტიხროვანი მინანქრის* შესანიშნავი ნიმუშები, მათ შორის შუა საუკუნეების უდიდესი მინანქარი — *ხაზულის ღვთისმშობლის სახე*. ქართული მინანქრები კოლორიტის იშვიათი სილამაზით, ფერთა განსაკუთრებული სიღრმითა და ძალით გამოირჩევა.

ხელოვნება ყოველდღიურ ყოფა-ცხოვრებაშიც ძალუმაღ იყო შეჭრილი. ამას მოწმობს მაშინდელი *კერამიკული* და *ლითონის მრავალი ჭურჭელი*.

დიდი ადგილი ეჭირა მხატვრულ ქსოვილებსაც, რომლებიც იხმარებოდა სასახლეთა მოსართავად, საერო და სასულიერო პირთა მდიდრული ტანსაცმლისათვის, საეკლესიო ნივთებისათვის და ა.შ. ადგილობრივი ნაწარმის გარდა, ბევრი იყო უცხოეთიდან შემოტანილი საქონელიც.

მუსიკა და საზიოზა. XI-XII საუკუნეებში აღმავლობა განიცადა ქართულმა მუსიკალურმა ხელოვნებამაც. მრავალზმიანობის გაჩენასა და განვითარებასთან ერთად, საკომპოზიციო ხელოვნება ცალკე დარგად გამოიყო. საგალობელთა სიტყვებისა და მუსიკის შემთხზველნი სხვადასხვა პირები იყვნენ. მაშინდელი ქართველი კომპოზიტორების მიერ შეთხზული ჰანგები, საკუთარი საგალობო ნიშნებით ჩაწერილი, ნაწილობრივ ჩვენს დრომდეც არის მოღწეული.

ქართული სანახაობითი ხელოვნება ძველი დროიდანვე ვითარდებოდა.

დავით აღმაშენებლის მეფობაში სანახაობანი აკრძალული იქნა როგორც „საეშმაკონი“ და მოლაშქრეებში მხოლოდ ისეთ სანახაობასაზიობას მიეცა სარბიელი, რაც მეომრებს სამშობლოსადმი სიყვარულს, ერთგულებას, ვაჟკაცობას, მხნეობასა და თავდადებას შთააგონებდა.

XII საუკუნის სასახლის კარის სანახაობაში განსაკუთრებული ადგილი ეკავა ისეთ ჟანრს, როგორიცაა ქებანი. იგი სრულდებოდა მუსიკალურ საკრავებზე ხმაშეწყობილი სიმღერითა და ცეკვით, რაც თვალნათლივ დასტურდება იმდროინდელი ფრესკებითა და მინიატურული მხატვრობით.

ამ დროს ქართულ საზიობას მრავალჟანრიანობა ახასიათებს. საზიობის შემსრულებლები იყვნენ მგოსნები, მოთამაშენი, მუტრიბები და მუშაითები. მგოსნები და მოთამაშენი წარმოადგენდნენ დრამატულ, პანტომიმიკურ, ქორეოგრაფიულ ხელოვნებას. მუტრიბები დამკვრელებიც იყვნენ და მომღერლებიც, ხოლო მუშაითები — საცირკო, აკრობატული ხელოვნების წარმომადგენლები.

XI-XIII სს სახიობა იმართებოდა სანახაობრივი დანიშნულების ნაგებობებში. ასეთ ნაგებობებს წარმოადგენდა: „სახლი სათამაშო“, სასახლის „წარუღეთი, ანუ დარბაზი“, „სახლი საღვინო“ და იპოდრომი. სახიობა ამასთანავე იყენებდა საკარვო აღკაზმულობას და იგი იმართებოდა სრა-ფარდაში (კარავში).

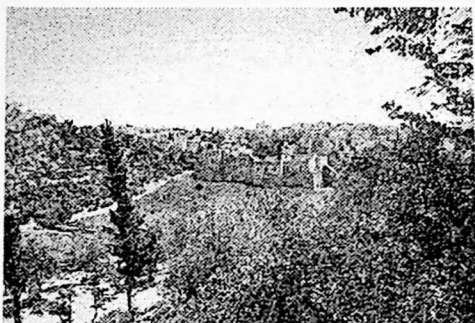
XII საუკუნის საქართველოში, განსაკუთრებით მის ღედაქალაქში, აყვავება განიცადა თეატრალურმა – სანახაობრივმა ხელოვნებამ. ისე როგორც შემოქმედების ყველა დარგში, მასშიც იგრძნობოდა მონუმენტური ფორმებისადმი მიდრეკილება – მცირეში სიდიადის გამოხატვა, საჯარო ღღესასწაულებრივი სანახაობებისადმი სიყვარული.

საქართველოში ოდითგანვე იყო გავრცელებული საბრძოლო ხელოვნება და სპორტული თამაშობები. ქართული ორთაბრძოლის გამორჩეული სახეობებია: ჭიდაობა, ფარიკაობა, ზრიდოლი, კრივი და სხვა.

ქართული ჭიდაობა – სპორტის უძველესი სახეობაა, რომელიც ფართოდ იყო გავრცელებული საქართველოში. მისი, როგორც სპორტის ეროვნული სახეობის სიძველეს ადასტურებს ალავერდის კედელზე შესრულებული ჭიდაობის სცენაც. პერსონაჟთა სახეები, ჩაცმულობა და მოძრაობის პლასტიკა მიანიშნებს ქართულ ტრადიციულ საჭიდაო ხელოვნებაზე. შეჯიბრებები საქართველოში რელიგიურ ღღესასწაულებზეც იმართებოდა ქართული ჭიდაობა ორასამდე იღეთსა და კონტრიღეთს აერთიანებს. ძირითადი ფანდებია: ცერული, სარმა, თეძო, მოგვერდი, კისრული, ბრუნები და კაუსი. ქართული ჭიდაობის განუყოფელი ნაწილია მუსიკალური კომპონიმენტი – გამოიყენება ზურნა და დოლი.

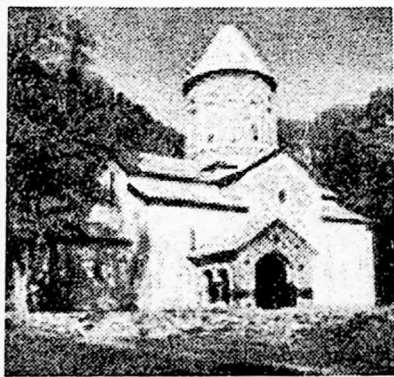
2018 წლის 29 ნოემბერს იუნესკოს მსოფლიოს არამატერიალური კულტურული მემკვიდრეობის ნუსხაში შეიტანეს ტრადიციული ქართული ჭიდაობა.

ქართული კულტურა XIII-XV საუკუნეებში

იერუსალიმის ჯვრის
მონასტერი.

პეტრიწონის ივერთა მონასტერი
ბულგარეთში.

საფარის (ქ. ახალციხესთან) წმინდა
საბას სახ. მონასტერი.

„იამბე, ციხის ნაშალო, რა დრო გაქვს გამოვლილო,
ვისი რა აგებული ხარ, ვისი რა ჩამოშლილი“.

/ხალხური/

ძონდოლ-თათართა ასწლოვანმა ბატონობამ, თემურ-ლენგის მრავალ-
გზის გამანადგურებელმა შემოსევებმა საქართველოს ეკონომიკურ
დაქვეითებასთან ერთად, ცხადია, მისი კულტურულ-შემოქმედებითი
მოღვაწეობის შეფერხებაც გამოიწვია. სამწიგნობრო ცენტრების უმრ-
ავლესობა (მაგ., ქვათახევის მონასტერი) სასტიკად იქნა დარბეული.

მიუხედავად ძნელბედობისა, საქართველოში, მართალია ძველი მას-
შტაბით არა, მაგრამ კულტურულ-საგანმანათლებლო და მეცნიერულ-
შემოქმედებითი საქმიანობა XIII-XV საუკუნეებში კვლავ
გრძელდებოდა.

კულტურულ საგანმანათლებლო კერები. სწავლა-განათლებისა
და ლიტერატურულ-კულტურული მუშაობის ყველაზე მნიშვნელოვანი
ცენტრები იმ პერიოდში ქართლში იყო. განსაკუთრებულ კულტურ-
ულ-შემოქმედებით ცენტრად კვლავ რჩებოდა თბილისი.

კულტურის მნიშვნელოვანი კერა იყო აგრეთვე ქსნის ხეობაში
მდებარე სამონასტრო ცენტრი — *ლარგვისი*, სადაც მოღვაწეობდა
აეგაროზ ბანდაისძე (XIV ს. II ნახევარი) — კარგი კალიგრაფი,
ცნობილი გადაწერი, უბაღლო მწიგნობარი და მხატვარი, რასაც
მოწმობს მის მიერ 1348-1365 წწ. ლამაზი კალიგრაფიული ნუსხუ-
რით გადაწერილი „*პარაკლიტონი*“ და 1348-1400 წლებში დაწერილი
ქსნის ერისთავთა საგვარეულო მატთანე „*ძეგლი ერისთავთა*“.

ცნობილი მოღვაწე იყო მისი ვაჟი გრიგოლიც (XV ს.), რომელ-
მაც აღადგინა, განაახლა, მოხატა და შეამკო ძველი მონასტერი,
შემატა ახალი დამხმარე ნაგებობანი და შესწირა ხელნაწერები.

XIV-XV სს. ლარგვისის საგანეში არსებობდა საკმაოდ მდიდარი
ბიბლიოთეკა.

იმდროინდელ საქართველოში მნიშვნელოვან საგანმანათლებლო და სამწიგნობრო კერად გვევლინება საციციანოს ცენტრი — *მძოვრეთი*. XV საუკუნის II ნახევარში აქ მოღვაწეობდა *ზაზა ფანასკერტელი-ციციშვილი* — ღრმად განსწავლული მეცნიერი, მედიცინის კარგი მცოდნე და მკურნალი — *კარაბადინის* ავტორი.

საზღვარგარეთული კულტურის ცენტრები. XIII-XV საუკუნეებში არც საზღვარგარეთულ კულტურის კერებს დაუკარგავთ მთლიანად თავიანთი მნიშვნელობა, თუმცა ზოგიერთ მათგანს სერიოზული საფრთხე შეექმნა მუსლიმანთა მხრიდან. 1273 წელს ეგვიპტელ მამლუქთა მიერ მოტაცებული იერუსალიმის ჯვრის მონასტრის დაბრუნება ქართველებმა საბოლოოდ 1305 წ. მეფე დავით VIII-ის (1293-1311) მეშვეობით შეძლეს. დავით VIII თანხებითა და ინიციატივით მოხდა მონასტრის შეკეთება-განახლება. იმერთა მეფის კონსტანტინე I (გარდაიცვალა 1327 წ.) სახსრებით კი ჩატარდა სამხატვრო-სამშენებლო მუშაობა.

იერუსალიმის ქართული კოლონიის მიმართ დიდ ზრუნვასა და ყურადღებას იჩენდა გიორგი ბრწყინვალე. ქართველები ამ ღროიდან იმდენად გაძლიერდნენ იერუსალიმში, რომ მათ ხელში იყო ქრისტეს საფლავის კლიტე.

XIV ს. ჯვრის მონასტერში კვლავ გაჩაღდა აქტიური შემოქმედებითი მუშაობა. ამ ხანებში შეიქმნა ორიგინალური ქართული თხზულებანი: *ლუკა იერუსალიმელისა და ნიკო დვალის მარტვილობანი* (XIV ს.). აქვე წარმოებდა სხვადასხვა სახის კრებულების შედგენა, ხელნაწერთა გამრავლება, იქმნებოდა მდიდარი წიგნსაცავები. 1400 წელს შეიქმნა „*გოლგოთის სვინაქსარის*“ *მინაწერი* — ღოკუმენტი, რომელშიც ჩამოყალიბებულია ქართველთა უფლებები გოლგოთაზე, მათი მონაწილეობა და ვალდებულებანი ღვთისმსახურებისას.

XV ს. II ნახევრიდან, კიდევ უფრო გაძლიერდა ქართველთა ზრუნვა იერუსალიმის ქართულ მონასტერზე. გიორგი VIII-ს (1447-

1476) სახლთხუცესი ბენა ჩოლოყაშვილის წყალობით „ფრანგებისაგან“ მიტაცებული გოლგოთა კვლავ ქართველთა სავანედ იქცა.

XIII-XV სს. ქართველები *პეტრიწონის* მონასტერშიც მოღვაწეობდნენ. ამაზე მიუთითებს მონასტრის მთავარ ეკლესიაში დღემდე შემონახული ქართულ (ასომთაგრულ) წარწერიანი (1311 წ.) მოჭედილი ღვთისმშობლის ხატი, მონასტრის გუმბათის ქართულწარწერიანი ჯვარი და ჩვენამდე მოღწეული მოზრდილი ხელნაწერი, რომელიც 1300-1340 წწ. თარიღდება.

ისტორიული მწერლობა. XIII-XIV საუკუნეების ისტორია ეკუთვნის XIV ს. ისტორიკოსს, რომლის სახელი უცნობია და ჩვენს ისტორიოგრაფიაში *ჟამთააღმწერელის* სახელითაა შესული. მის თხზულებაში საქართველოს პოლიტიკურ ვითარებასთან ერთად აღწერილია ქვეყნის სოციალურ-ეკონომიკური ვითარებაც, საეკლესიო საქმეებიც და ქვეყნის ზნეობრივი მდგომარეობაც. ჩანს, ჟამთააღმწერელი კარგად იცნობს მსოფლიო ისტორიას, ქართულ, ბერძნულ, სპარსულ და მონღოლურ წყაროებს. ამავე დროს, წყაროებისადმი იჩენს კრიტიკულ დამოკიდებულებას. ეს, ივანე ჯავახიშვილის აზრით, *საისტორიო კრიტიკის მეთოდის ჩანასახია ქართულ მწერლობაში*.

ჟამთააღმწერელი სამშობლოს პატრიოტი ისტორიკოსია. მას შთამბეჭდავად აქვს დახატული *ცოტნე დადიანის, დემეტრე თავდადებულის, ივანე და შალვა ახალციხელების, მემნა და ბოცო ბოცოს ძეების* და სხვათა გმირობა. იგი ერთიანი, ძლიერი საქართველოს მოტრფიალეა.

XIII საუკუნის შემდგომი ხანის ქართულ ისტორიოგრაფიაში აშკარად შეინიშნება რომანტიკული მოტივი, რომ წარსული სულ უფრო სანატრელი ხდება. ქვეყნის პოლიტიკური ძლიერება, ეკონომიკური მორჭმულობა, კულტურული მიღწევები — ყველაფერი წარსულში — თამარის გარშემო იყრის თავს.

რომანტიკოსები არიან XIV-XV ს. ყველაზე დიდი პოლიტიკური მოღვაწეებიც — გიორგი ბრწყინვალე და ალექსანდრე I. მათი პოლიტიკური იდეალი „თამარის ხანის რესტავრაცია“.

„ძეგლი ერისთავთა“ ქსნის ერისთავების საგვარეულო მატრიანეა. იგი დაწერილია იმ დროის ცნობილი ლარგველი მოღვაწის, მწიგნობრისა და მხატვრის ავგაროზ ბანდაისძის მიერ 1348-1400 წლებში.

„ძეგლი ერისთავთას“ ავტორი აღწერს მხოლოდ ქსნისა და არაგვის ხეობათა ამბებს.

ბაგრატ V (1360-1393) და მისი ძის კონსტანტინე I (1407-1411) მეფობის ისტორია ცალკე ყოფილა დაწერილი, მაგრამ ამ ნაშრომმა დღემდე არ მოაღწია. იგი გამოუყენებიათ და „ქართლის ცხოვრებაში“ შეუტანიათ.

„ქართლის ცხოვრება“ — XIII-XV ს. ისტორიისადმი ინტერესი „ქართლის ცხოვრების“ გადაწერაშიც გამოიხატა. სწორედ XV ს. ეკუთვნის „ქართლის ცხოვრების“ ჩვენამდე მოღწეულ ხელნაწერთა შორის უძველესი.

ლიტერატურა. XIII ს. II ნახევრიდან XV საუკუნემდე მხატვრულ მწერლობაში რაიმე მნიშვნელოვანი ლიტერატურული ძეგლი არ შექმნილა, მაგრამ ლიტერატურული შემოქმედება მაინც არ ჩამკვდარა. XIII-XIV ს. მიჯნაზე მაკარ მღვდლის, მესხის მიერ არის თარგმნილი და გადმოკეთებული „ცხოვრება და მოქალაქეობა წმინდისა და ნეტარისა მამისა ჩუენისა პეტრე ქართველისა, რომელი იყო ძე ქართველთა მეფისა“. თხზულება ეძღვნება V საუკ. ცნობილ ქართველ საეკლესიო მოღვაწეს, ფილოსოფოსს პეტრე იბერს.

XIII-XIV საუკუნეების მიჯნაზე მოღვაწეობდა ნიკოლოზი, ქართველთა მნათობად წოდებული, რომელსაც დაწერილი ჰქონია „მრავალნი კანონნი“, საგალობლები.

XIV საუკუნეშია დაწერილი პაგიოგრაფიული თხზულებები: „წამებად ლუკა იერუსალიმელისად“, რომელიც ეძღვნება პალესტინის ჯვრის ქართველთა მონასტრის წინამძღვარს ლუკა ქართველს (აბა-

შიძეს) (1270-1273 წწ), რომელსაც ეგვიპტელმა მამლუქებმა მუსლიმანობის მიღებაზე უარის გამოცხადების გამო თავი მოჰკვეთეს და „წამებაჲ ნიკოლოზ დვალისაჲ“. ნიკოლოზ დვალიც ჯვრის მონასტრის მოღვაწე იყო. ქრისტიანობისთვის 1314 წ. 19 ოქტომბერს მას თავი მოკვეთეს ღამასკოში და გვამი ცეცხლში დაწვეს.

კანონმდებლობა. XIII-XV სს. საქართველოში საკანონმდებლო მოღვაწეობა ფართო მასშტაბით იყო გაშლილი.

XIII-XIV სს. მიჯნაზეა შედგენილი ქართული სამართლის მნიშვნელოვანი ძეგლები: „წიგნი სამართლისა კაცთა შეცოდებისა ყოველისაჲ“, რომელიც ცნობილია ბექას სამართლის სახელით, და XIV ს. II ნახევარში ბექას შვილიშვილის აღაბულა ათაბაგ ამირსპასალარის მიერ შედგენილი „სამართალი“.

ბექა-აღაბულას სამართლის წიგნი ქართული ფეოდალური სამართლის ერთ-ერთი ყველაზე უფრო სრულყოფილი ძეგლია, რომელმაც დიდი გავლენა მოახდინა შემდგომი პერიოდის კანონმდებლობაზე და შეინარჩუნა თავისი სავალდებულო ძალა მთელი შუა საუკუნეების განმავლობაში.

გიორგი ბრწყინვალის (1314-1346 წწ) „ძეგლის დადება“ წარმოადგენს სისხლის სამართლის კანონთა კრებულს, რომელიც შედგენილია ქართლის მთიანეთის მცხოვრებთათვის. იგი ადგილობრივი ხასიათის სჯულმდებლობაა.

გიორგი ბრწყინვალის დროსაა შექმნილი აგრეთვე „ზღლმწიფის კარის გარიგება“ – შუა საუკუნეების ქართული ფეოდალური სამართლის მნიშვნელოვანი ძეგლი.

„ვაჰანის ქებათა განგება“ – შედგენილია XIII საუკუნეში (1204-1234 წწ). ძეგლის დამდები არის ერისთავთერისთავი თმოგველ-მხარგრძელი, სარგისის ძე. ეს სამონასტრო წესდება, ანუ ტიპიკონი ძველი ქართული საკორპორაციო სამართლის შესანიშნავ ძეგლს წარმოადგენს და კარგად გვაცნობს ძველი საქართველოს სამონასტრო წყობილებას.

XIII-XV საუკუნეებშია შედგენილი აგრეთვე ქართული საერო სამართლის ძეგლები: „წესი და განგებაჲ“ და „მთავართა და ერისთავთა დადგინების წესი“.

ხელოვნება. XIII ს. II ნახევარი და XIV საუკუნის დასაწყისი, მიუხედავად ქვეყნის მძიმე პოლიტიკური და მატერიალური მდგომარეობისა, ხელოვნების ძეგლების მხრივ კვლავ საკმაოდ მდიდარია, თუმცა თავს იჩენს დაქვეითების ნიშნები. იმ პერიოდში ხუროთმოძღვრულ ძეგლთა უმრავლესობა სამცხეშია, რადგან სამცხის ათაბაგების სამფლობელო საქართველოს სხვა ნაწილებთან შედარებით მაშინ უფრო უკეთეს პირობებში იმყოფებოდა.

იმდროინდელი უმთავრესი ძეგლები, რომლებიც ჯერ კიდევ აგრძელებს „დიდი ეპოქის ტრადიციებს“, არის: *თბილისის მეტეხი*, რომელიც მეფე დიმიტრი თავდადებულის დროს აიგო (1278-1289 წ. შუა) მანამდე არსებული ეკლესიის ადგილას; აგრეთვე *საფარის წმ. საბას ეკლესია* დიდი მონასტრის ანსამბლში, რომელიც სამცხის ათაბაგის ბექა მანდარტურთუხუცესის მიერ აიგო XIII საუკუნის ბოლოს, ხუროთმოძღვარია ფარეზასძე; *ზარზმის ტაძარი* და *სამრეკლო* (XIV ს.), რომელიც აშენებულია უფრო ადრინდელი — სერაპიონ ზარზმელის დროინდელი მონასტრის ფარგლებში, *გერგეტის სამება* — ხევის ყველაზე დიდი ეკლესია.

XIV-XV სს მიჯნაზეა აგებული სამცხის ძეგლები: *თისელი, ბიეთი, ჭულე*. აქ, ისევე როგორც საფარასა და ზარზმაში, იყო სამცხის ათაბაგთა პორტრეტები. მხატვრობა, წარწერის თანახმად, დასრულებულია 1381 წ.

XV ს. I ნახევარში ძირითადად ადგილი ჰქონდა თემურ-ლენგის მიერ დაზიანებული და განადგურებული ნაგებობების (ტაძრების, ციხე-სიმაგრეების, საცხოვრებლების) აღდგენას. ამ დროს აღადგინეს სვეტიცხოველი, სამთავისის, რუისისა და სხვა ტაძრები.

ქვეყნის მძიმე სოციალურმა მდგომარეობამ ძლიერ შეზღუდა ქართული სახვითი ხელოვნების შემდგომი განვითარება, მაგრამ XIV ს.

მონუმენტური ფერწერა ჯერ კიდევ ქმნის მხატვრულად საინტერესო ნიმუშებს. ამ დროისთვის დამახასიათებელი იყო ბიზანტიური მხატვრობის, ე.წ. *პალეოლოგოსთა პერიოდის* სიახლეთა შეთვისება, რაც განსაკუთრებით იჩენს თავს დასავლეთ საქართველოში XIII-XIV სს. მიჯნაზე; მაგ., ხობი, შერგილ დადიანის ექვტერი, გელათი, დავით ნარინის, აგრეთვე უბისის (იმერეთში) ტაძრის მოხატულობა (XIV ს), ლაშთხევრისა და ჩაქაშის ეკლესიების (სვანეთში) ფასადთა მოხატულობა. აქ არის საერო ხასიათის ფრესკები.

გრ. ხანძთელის მიერ IX ს-ში დაარსებული უბისას მონასტერი შუა საუკუნეების საქართველოში სასულიერო კულტურის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი კერა იყო. მას არა მხოლოდ ეროვნული, არამედ ზოგადსაკაცობრიო მნიშვნელობა აქვს.

XIII ს. ბოლოსა და XIV ს-ის დასაწყისში მხატვარ დამიანეს და მისი მოწაფის გერასიმესა და ბაბლაკ ლაშხიშვილის მიერაა წმ. გიორგის ტაძარი შემოსილი ფრესკებითა და ხატებით, რომელთა უმეტესობა ქრისტიანული ხელოვნების ბრწყინვალე ძეგლებია.

„საყდრის ზედა მჯდომი“ ქრისტეს ფეხთით გამოსახულია „საიდუმლო სერობა“, მარჯვნივ და მარცხნივ კი – მოციქულთა ზიარება.

ტაძრის მოხატულობა ბევრად წინ უსწრებს ამ ეპოქის მხატვრულ ხელოვნებას. კერძოდ, ხელოვნების ისტორიაში ცნობილია, რომ მწვანე და ლურჯი ფერების ერთმანეთთან შეხამება და ნახატში დომინირება XIX-XX ს-ის მიჯნაზე იმპრესიონისტების მონაპოვარია, მაგრამ როგორც ჩანს, ამ ხერხს 6 საუკუნით უფრო ადრე იყენებდნენ ქართველი ფერმწერები.

XIII-XIV საუკუნეებს ეკუთვნის ხობის მონასტერი, სადაც ინახებოდა დიდი განძი, უდიდესი სიწმინდე-ღვთისმშობლის კვართი. იგი ზომით 180-150 სმ-ია. ფრანგი მოგზაურის ჟან შარდენის (XVII ს) ცნობით, იგი ინახებოდა „ვერცხლით მოჭედილ, ყვავილებით შემკულ აბამოზის ყუთში“ და სასწაულმოქმედი ძალის იყო – სნეულებს კურნავდა. ყოვლადწმინდა ღვთისმშობლის კვართის ბიზანტიიდან საქართველოში გადმოსვენების შესახებ წერილობით წყაროებში

საუბარია ორი ვერსიის შესახებ. პირველის თანახმად, ეს მოხდა VIII ს-ში ბიზანტიაში ხატმებრძოლეთა მწვალებლობის დროს და მეორეს თანახმად, - XV ს-ის შუა ხანებში, როცა ოსმალებმა კონსტანტინე-პოლი აიღეს. კუბოზე არის მხედრული წარწერა, რომლის თანახმად, კუბო დაამზადებინა და ოქროთი და ძვირფასი თევლებით შეამკობინა მთავარმა ლევან დადიანმა (1611-1657).

ღვთისმშობლის კვართი ამჟამად ზუგდიდში დადიანების სახლმუზეუმში ინახება.

2000 წელს ღვთისმშობლის კვართის ფოტოგრაფირების დროს დამსწრე საზოგადოება სასწაულის მომსწრე გახდა. კვართზე, წელის არეში აღიბეჭდა მაცხოვრის ხელთუქმნელი ხატი. მეცნიერებას ჯერ კიდევ არ შეუძლია ამ მოვლენის ახსნა. ანაბეჭდის დანახვა შესაძლებელი იყო მხოლოდ ფოტობიექტივიდან.

XIV-XV სს. ქართულ ხელნაწერთა შორის ყველაზე საინტერესოა ჯრუჭის დავითნის მინიატურები ომის სცენებით.

XIV ს. ოქრომჭედლობის ნიმუშებიც ცოტაა შემორჩენილი. მათ შორის გამორჩეულია ანჩისხატის კარედის შიდა პირის მოჭედილობა, რომელიც შესრულებულია სამცხის ათაბაგთა შეკვეთით. ხელოვნების ამ სფეროში იგრძნობა ერთგვარი დაქვეითება, მხატვრული ხარისხი და ტექნიკური დონე ჩამოუვარდება წინა საუკუნეებისას. მაგრამ ეს დაქვეითება დროებითი პროცესი იყო, ქართული ხელოვნების გამოცოცხლება და ხელახალი აღორძინება იწყება სულ მალე - XVI საუკუნიდან.

აღორძინების ეპოქა

მეფე თეიმურაზ I

ანანურის
ეკლესია

XVI – XVII საუკუნეების საქართველოს კულტურული ვითარება

XVI-XVII საუკუნეებში ქართულმა კულტურამ კვლავ გამოცხლება და აღორძინება განიცადა. მიუხედავად იმისა, რომ ამ პერიოდში ქართველ ხალხს განუწყვეტელი ბრძოლა უხდებოდა უცხოელ დამპყრობელთა – ყიზილბაშთა და ოსმალთა წინააღმდეგ, ქართველი პროგრესული სახელმწიფო და სასულიერო მოღვაწენი შეძლებისდაგვარად მაინც ზრუნავდნენ სწავლების, აღზრდისა და განათლების განვითარებისათვის.

განათლება და სამეცნიერო ცოდნა. მაშინდელი განათლების სისტემა სასულიერო და საერო განათლებას მოიცავს. თანდათან ძლიერდებოდა საერო მიმართულება. განათლების სისტემაში უფრო მნიშვნელოვანი ადგილი ეკავა საოჯახო აღზრდა-განათლებას, მაგრამ ამავე დროს არსებობდა და სათანადო ადგილს იკავებდა სკოლებიც.

XVI ს. თბილისის სიონის ტაძართან არსებულ სკოლაში ასწავლიდა ისააკი – საეკლესიო მოღვაწე, ბევრი საღვთისმეტყველო წიგნის გადამწერი.

მნიშვნელოვანი სიახლე იყო კათოლიკე მისიონერების მიერ სკოლების დაარსება. პირველი კაპუცინები¹ თბილისში 1662-1663 წლებში ჩამოვიდნენ და აქ სკოლა დააარსეს. მისიონერებმა საქმიანობა გააჩაღეს გორში, ახალციხეში, ქუთაისსა და სხვა ქალაქებშიც.

განათლების გაერცვლებისა და კულტურული მემკვიდრეობის დაცვისა და განვითარებისთვის ზრუნავდნენ მეფეები ლუარსაბ I, სიმონ I, მარიამ დედოფალი (როსტომ მეფის მეუღლე), ვახტანგ V, გიორგი XI და სხვა.

ცნობილი კალიგრაფები და გადამწერები იყვნენ ისააკი და ელისე თბილელი-საგინაშვილი.

¹ კაპუცინები – კათოლიკური ბერების ორდენის წარმომადგენლები.

ყველა ეკლესიას თავისი წიგნსაცავი ჰქონდა. თბილისის სიონის ბიბლიოთეკის შექმნაში უდიდესი წვლილი მიუძღვის იოსებ სააკაძეს – „დიდმოურავიანის“ ავტორს, რომელიც 1661-1688 წწ. თბილისის ეპისკოპოსი იყო.

XVII საუკუნის I ნახევრიდან იწყება მეცნიერული ცოდნის აღორძინება. ამ დროს დაიწერა იოსებ თბილელის (სააკაძის) (1620-1688 წ) ისტორიული პოემა „დიდმოურავიანი“. ეს ნაწარმოები საქართველოს ისტორიის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი წყაროა.

XVII საუკუნის 90-იან წლებში *სულხან-საბა ორბელიანმა* დაასრულა ქართული ლექსიკონის (*სიტყვის კონა*) პირველი რედაქცია. სწავლა-აღზრდის მეცნიერულ დონეზე დაყენებისათვის დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა *სულხან-საბა ორბელიანისა* და *არჩილის* მოწინავე პედაგოგიკურ შეხედულებებს.

XVII საუკუნის ქართული საზოგადოების მაღალ წრეებში განსაკუთრებით გაძლიერდა ინტერესი „სამოქალაქო მეცნიერებათა“ – პოეზიის, უცხო ენების, ფილოლოგიის, ისტორიის, გეოგრაფიკულ-ასტრონომიის, მედიცინისა და სხვათა სწავლისადმი.

XVI საუკუნის II ნახევარში დავით ბაგრატიონმა, დაუთხანად ცნობილმა, შექმნა სამედიცინო წიგნი – „*იჯღვარ დაუღი*“. XVII ს. 40-იან წლებში როსტომ მეფის მეუღლის *მარიამ დედოფლის* ბრძანებით გადაწერილი იქნა ქართულ საისტორიო თხზულებათა სრული კრებული „*ქართლის ცხოვრება*“, (საქართველოს ისტორია), „*ვეფხისტყაოსანი*“, საერო და სასულიერო მწერლობის მრავალი ბრწყინვალე ნიმუში.

XVII ს. ფარსადან გორგიჯანიძის მიერ შეიქმნა ორიგინალური საისტორიო თხზულება „*საქართველოს ისტორია*“. მანვე შეადგინა *ქართულ-არაბულ-სპარსული ლექსიკონი*, თარგმნა სხვადასხვა აღმოსავლური ძეგლები და დაწერა რამდენიმე ორიგინალური თხზულება აღმოსავლეთის პოლიტიკური თუ კულტურის ისტორიიდან.

ბეჭდვითი საქმე. გამუდმებული ომიანობის გამო საქართველოში სტამბის დაარსება ვერ ხერხდებოდა და ამიტომ საზოგადოების პროგრესული ნაწილი ცდილობდა, რომ ქართული სტამბა საზღვარგარეთ მიენიჭებინათ შეექმნა.

1629 წელს მისიონერებმა ქართველი მწიგნობრის ნიკიფორე ჩოლოყაშვილის (ირბაქის) თანამშრომლობით, რომში ქართული სტამბა მოაწყვეს და მისივე თანაავტორობით დაბეჭდეს *ქართულ-იტალიური ანბანი ლოცვებითურთ და ქართულ-იტალიური ლექსიკონი*. 1643 წ. რომში დაბეჭდა „*ქართული გრამატიკა*“.

XVII საუკუნის 80-იან წლებში ქართული სტამბის შექმნისთვის ბრძოლას იწყებს ცნობილი პოლიტიკური მოღვაწე და პოეტი *არჩილი*. მოსკოვში ყოფნის დროს მან ქ. ამსტერდამში ქართული შრიფტი გააკეთებინა და 1705 წ. მოსკოვის სინოდის სტამბასთან ქართული წიგნთსაბეჭდავი გამართა.

ლიტერატურა. უცხოელ დამპყრობელთა წინააღმდეგ ქართველი ხალხის ბრძოლა ენისა და ლიტერატურის დაცვასა და გადარჩენაშიც წარმოებდა. ირანელი და ოსმალთა ასიმილაციური ცდილობდნენ მოესპოთ მდიდარი ქართული ენა, ქართული კულტურა. მაგრამ ქართველმა ხალხმა და საზოგადო მოღვაწეებმა შეძლეს წინააღმდეგობა გაეწიათ მტრის მზაკვრული მიზნებისათვის. მოწინავე ქართველები უცხოურ მიმდინარეობათა წინააღმდეგ ბრძოლაში დაემყარნენ ქართული ლიტერატურის მდიდარ მემკვიდრეობას და, კერძოდ, რუსთველის გენს. ამით აიხსნება ის, რომ XVI-XVII სს. ჩამოყალიბდა „*ეფესხისტყაოსნის*“ გაგრძელებათა თუ ჩამატებათა მთელი ციკლი, რომლის ავტორები იყვნენ მანუჩარ მწერალი, იოსებ თბილელი, ქაიხოსრო ჩოლოყაშვილი და სხვები.

XVII საუკუნის საქართველოს ლიტერატურული ცხოვრებისათვის დამახასიათებელია აგრეთვე ქართულ პოეზიაში ირანული მიმართულებებისა და გავლენის წინააღმდეგ ბრძოლა.

მიუხედავად იმისა, რომ მთელი თავისი პოლიტიკური მოღვაწეობა ირანის წინააღმდეგ ბრძოლას შეაღია, ირანული პოეზიის ძლიერ გავლენას განიცდიდა *თეიმურაზ I*, ავტორი პოემის „*ქეთევან დედოფლის წამება*“.

თეიმურაზის პოეზიის მიმდევართა შორის იყო ნოდარ ციციშვილი, რომელმაც გადმოაქართულა ირანული „*ბარამ-გურიანი*“. თეიმურაზის ლიტერატურული ტრადიციებისა და სკოლის ძლიერი მოწინააღმდეგე იყო არჩილი, რომელიც ირან-ოსმალეთის წამლექავ გავლენას ლიტერატურის სფეროშიც ბრძოლას უცხადებდა. არჩილის მოღვაწეობამ საფუძველი ჩაუყარა *ეროვნულ-პატრიოტულ* მიმართულებას საზოგადოებრივ აზროვნებასა და პოეზიაში. მის კალამს ეკუთვნის ლიტერატურული „*გაბაასება თეიმურაზ I-სა და შ. რუსთაველს შორის*“.

არჩილის სკოლის მიმდევრები იყვნენ ფეშანგი ხითარიშვილი – ისტორიული პოემის „*შაჰნავაზიანის*“ – (1664-65 წ) ავტორი და იოსებ სააკაძე – თბილელი ეპისკოპოსი, „*დიდმოურავიანის*“ ავტორი. გიორგი სააკაძის ცხოვრებისა და მოღვაწეობისადმი მიძღვნილი ეს პოემა, როგორც ლიტერატურული ნაწარმოები, XVII საუკუნის ქართული პოეზიის საუცხოო ნიმუშს წარმოადგენს. მის კალამს ეკუთვნის „*ანბანთქება*“, „*ალექსის ცხოვრება*“ და სხვა. XVII ს. საქართველოს ლიტერატურულ ცხოვრებაში გამორჩეული ადგილი დაიკავა სულხან-საბა ორბელიანის შემოქმედებამ. მისი მოღვაწეობა უაღრესად პრაქტიკული ხასიათისაა. მან შექმნა ქართული ენის ლექსიკონი – „*სიტყვის კონა*“, 1678-1688 წწ. დაასრულა „*სიბრძნე-სიცრუისა*“, საფუძველი ჩაუყარა აღზრდისადმი მიძღვნილ ლიტერატურულ ნაწარმოებთა მთელ სერიას.

ქართულ ლიტერატურას მჭიდრო ურთიერთობა ჰქონდა ხალხურ სიტყვიერებასთან. ხალხი ქმნიდა მნიშვნელოვან ლექსებსა და თქმულებებს. ბევრი კარგი ლექსი მიედგენა ბასტიონის გმირულ ეპოპეას. ხალხური სიტყვიერების მიერ შექმნილი თემები მომდევნო საუკუნეებში საფუძველად დაედო არაერთ მნიშვნელოვან ლიტერატურულ ნაწარმოებს.

ხელოვნება. XVI-XVII საუკუნეში ქართული ზუროთ-მოძღვრება კვლავ აგრძელებს ეროვნულ ტრადიციებს. ამასთან, პოლიტიკური ვითარების შესაბამისად, შეიმჩნევა ირანული ხელოვნების გავლენა, რაც, უპირველეს ყოვლისა, თავს იჩენს მეფისა და არისტოკრატთა სასახლეებისა და საცხოვრებლების ზუროთმოძღვრებაში და შიდა მორთულობაშიც. სასახლეების, აბანოებისა და ქარვასლების ინტერიერში უზვად იყენებდნენ მოჭიქულ ფერად აგურს, მინასა და სარკეებს, აღმოსავლურ ხალიჩებს.

საქართველოს დასავლეთი და, განსაკუთრებით, მთიანი კუთხეები ირანული გავლენისაგან თავისუფალი იყო. საეკლესიო არქიტექტურა კვლავინდებურად ეროვნულ ტრადიციებს აგრძელებს, მხოლოდ გარეგნულ მორთულობაში იჩენს თავს (განსაკუთრებით კახეთში და აქაიქ თბილისში) ირანული ელემენტები: ისრული თაღები, აგურის ხალიჩისებური წყობა. ამ დროისთვის დამახასიათებელია აგურის ფართოდ გავრცელება.

წერილობითი წყაროები გვამცნობენ, რომ იმდროინდელი სასახლეები შესანიშნავად ნაგები, მდიდრულად მორთული და მოხატული ყოფილა. ამაზე მეტყველებენ აგრეთვე ლევან კახთა მეფის სასახლის ნანგრევები ალვანში, არჩილის სასახლე თელავში. როსტომის დროს აშენებული ქარვასლები და მდინარე ქციაზე გადებული ხიდი (დღეს „წითელი ხიდი“) თავისი სილამაზით განთქმული იყო. იმდროინდელ მნიშვნელოვან ზუროთმოძღვრულ ანსამბლებს წარმოადგენდნენ: გრემის საქალაქო ანსამბლი ქალაქის უბნებით, აბანოებითა და ეკლესიებით; ანბანურის ციხე-სიმაგრე მრავალსართულიანი კოშკებითა და გუმბათოვანი ეკლესიებით. იმდროინდელ საკულტო ნაგებობათაგან ყველაზე მნიშვნელოვანია ახალი შუამთის მონასტერი (კახეთში), ანანურის ეკლესია, მჭადიჯვარში (მუხრანსა და დუშეთს შუა) 1668 წ. აშენებული დიდი გუმბათიანი ეკლესია.

ბევრგანაა შემონახული XVI-XVII საუკუნეთა კედლის მხატვრობის ნიმუშები. ტაძრების კედლები შემკულია მრავალფეროვანი მოხატულობით, რომელიც საეკლესიო სიუჟეტებთან ერთად შეიცავს ისტორიულ პირთა პორტრეტებსაც. კედლის მხატვრები უმთავრესად

ადგილობრივი ოსტატები იყვნენ. მაგ., XVII ს. სვეტიცხოვლის ტაძრის ერთ-ერთი მომხატველი ყოფილა გრიგოლ გულჯაგარისშვილი. საქართველოს მეფეებსა თუ მთავრებს მხატვრები ზოგჯერ მეზობელი სახელმწიფოებიდანაც მოჰყავდათ.

ჩვენამდე მოაღწია XVI-XVII საუკუნეების დროინდელმა საერო თუ სასულიერო შინაარსის ხელნაწერმა წიგნებმა, რომლებიც დიდი ხელოვნებითაა მოხატული და შემკული. ზოგი მათგანი ტექსტთან დაკავშირებული მრავალრიცხოვანი ილუსტრაციებითაა დამშვენებული. ამ მხრივ, განსაკუთრებით ძვირფასია შ. რუსთაველის უკვდავი კმნილების „ვეფხისტყაოსნის“ ხელნაწერები, შესრულებული 1646 წ. მამუკა თავაქარიშვილის მიერ ოდიშის მთავრის ლევან დადიანის დაკვეთით; 1680 წელს გიორგი XI-ის ბრძანებით კალიგრაფ ბეგთაბეგ თანიაშვილის მიერ შესრულებული. აგრეთვე, კათალიკოს ნიკოლოზ ამილახვრის შეკვეთით 1681 წელს გადაწერილი და დასურათებული ე.წ. ანჩისხატის გულანი, საბა კალიგრაფის მიერ თბილელი ეპისკოპოსის იოსებ სააკაძისათვის გადაწერილი ფსალმუნი და სხვა.

XVI-XVII ს. საქართველოში ხელოვნების სხვა დარგებს შორის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ადგილი კელაენდებურად უჭირავს *ოქრო-მჭედლობას*. საქართველოს სიძველეთსაცავებში დღესაც თავმოყრილია იმდროინდელი ოქროსა და ვერცხლის უამრავი ნივთი, რომლებიც საქართველოს სხვადასხვა კუთხეშია დამზადებული, განსაკუთრებით, კახთა მეფეებისა და სამეგრელოს მთავრის ლევან II-ის დაკვეთით გაკეთებული ჭედური ხელოვნების ნიმუშები.

ხელოვნების ერთ-ერთ დარგს *მხატვრული ქარგავი* შეადგენდა. XV-XVII სს. ნაქარგობის ნიმუშებმა მოაღწიეს ჩვენს დრომდე. მაგალითად, ქართლის დედოფლის მარიამის მიერ შეკვეთილი „გარდამოხსნა“, სხვადასხვა საეკლესიო თუ საერისკაცო სამოსელი და სხვა.

ზღ

ხალხური ზეპირსიტყვიერების სხვა მრავალ ნიმუშთან ერთად XVII საუკუნეში შეიქმნა ქართველი ხალხის დიდი იმედის, ურყევი რწმენისა და უტეხი სულის გამომხატველი ლექსი

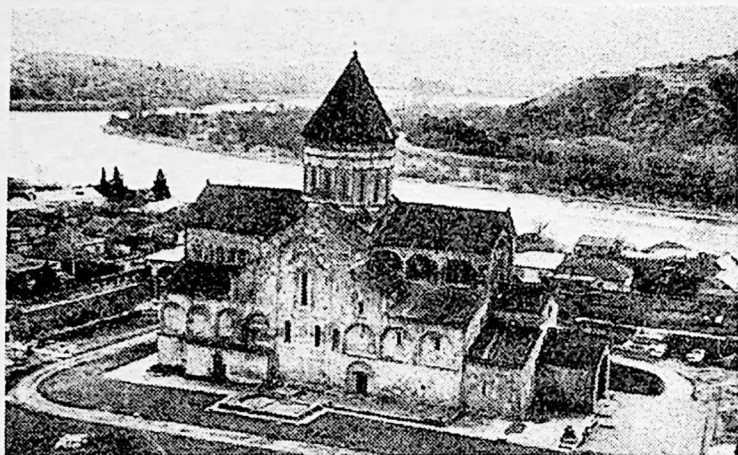
„კიდევაც დაიზრდებიან
ალგეთს ლეკვები მგლისანი,
ისე არ ამოწყდებიან,
ჯავრი არ ჭამონ მტრისანი!“

ზღ

მერაბ ბერძენიშვილი „კიდევაც დაიზრდებიან“

ქართული კულტურა XVIII საუკუნეში

ალღენილის მცხეთის სვეტიცხოველი

ერეკლე II

სულხან-საბა ორბელიანი

ქართული კულტურის წარმატებები XVIII საუკუნეში XVII საუკუნესთან შედარებით უფრო მნიშვნელოვანი და მრავალმხრივი გახდა. ახლა აღრინდელზე მეტი ნაყოფიერებით გრძელდებოდა ხალხის კულტურულ მონაპოვართა გამოტანა ნანგრევებიდან, მათი მოვლა.

სწავლა-განათლება.

სწავლა-განათლების მიღება

კვლავინდებურად გრძელდება მონასტრებთან არსებულ სკოლებში ან კერძო ოჯახებში (მღვდლებთან, დიაკვნებთან და სხვა).

ამ პერიოდის სწავლა-აღზრდის საქმეში უდიდესი წვლილი შეიტანა *სულხან-საბა ორბელიანმა* (1658-1725), მონაზვნობაში საბად წოდებულმა. მან საგანგებოდ ყრმათათვის საკითხავად შეადგინა დიდაქტიკურ — აღმზრდელობითი მნიშვნელობის მქონე იგავ-არაკთა კრებული „*სიბრძნე-სიცრუისა*“.

ქართველმა მოღვაწემ გერმანემ შეადგინა და დაბეჭდა სახელმძღვანელო წიგნი სათაურით „*სწავლა თუ ვითარ მართებს მოძღვარსა სწავლება მოწაფისა*“ (1711). XVIII საუკუნის II ნახევრიდან საქართველოში სახელმწიფო სკოლები დაარსდა. ეს იყო ფილოსოფიის სემინარიები, შექმნილი თბილისსა (1755) და თელავში (1782). სემინარიებს განაგებდნენ რექტორები, რომელთაგან ხალხს ყველაზე მეტად დაამახსოვრდა თელავის სემინარიის მმართველი დავით რექტორი.

თბილისის სემინარია მოთავსებული იყო ანჩისხატთან. იქ ასწავლიდნენ საეკლესიოს გარდა სხვა საგნებსაც: გრამატიკას, პოეტიკას, რიტორიკას, ლოგიკას, კატეგორიებს (არისტოტელისას), ფიზიკას, მეტაფიზიკას, ზნეობით ფილოსოფიას. სემინარიასთან იყო მდიდარი წიგნსაცავი. თბილისში დაარსდა რუსული ენის შემსწავლელი სკოლაც (1778 წ.).

სასკოლო მოღვაწეთა I თაობას ეკუთვნოდნენ ანტონ I, ფილიპე ყაითმაზაშვილი, ანტონის მოწაფე გაიოზი, დავით რექტორი და სხვა. თელავის სემინარიაში აღიზარდა ცნობილი მწიგნობარი იონა ხელაშვილი.

მეცნიერება. უჩვეულო სიცხოველე დაეტყო მეცნიერებას. ვახტანგ VI-მ შეადგინა „მეცნიერ კაცთა“ კომისია ბერი ეგნატა-შვილის მეთაურობით. კომისიამ „ქართლის ცხოვრების“ ხელნაწერები შეკრიბა, ახლად შეადგინა XIV-XVIII სს ისტორია სიგელ-გუჯარების, წარწერების, ქრონიკების მიხედვით.

ვახტანგის სამეცნიერო სკოლაში აღიზარდა ქართული საისტორიო მწერლობისა და გეოგრაფიული მეცნიერების დიდი წარმომადგენელი, ვახტანგ VI-ის შვილი ვახუშტი ბაგრატიონი (დაახლ. 1676-1770). მისი კაპიტალური შრომაა „საქართველოს ისტორია“, რომელიც შედგება შემდეგი ნაწილებისაგან: გეოგრაფია, გენეალოგია, ქრონოლოგია და პრაგმატოლოგია (ამბავთა თხრობა). (დაასრულა 1745 წ. მოსკოვში). ვახუშტის დიდი საქმის გამგრძელებლებს შორის ერეკლეს მეფობის დროის აღწერას მიუძღვნეს თავისი შრომები პაპუნა ორბელიანმა, ომარ ხერხეულიძემ და სხვებმა.

მნიშვნელოვანი წარმატებები ჰქონდა გეოგრაფიულ მეცნიერებას რუკათაღმწერლობის ჩათვლით. ვახუშტის კალამს ეკუთვნის სწორუ-პოვარი გეოგრაფიული ნაშრომი „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“. ვახუშტის მიერ შედგენილმა ატლასმა გზა გაიკვლია რუსეთისა და დასავლეთ ევროპის სამეცნიერო თუ პოლიტიკურ წრეებში.

კიდევ უფრო ადრე ს.ს. ორბელიანის მონაწილეობით შედგენილი რუკა (საქართველო და მომიჯნავე მხარეები) გადაეცა საფრანგეთის მეცნიერებათა აკადემიას. გარდა ამისა, იმერთა მეფის ალექსანდრე V-ის ბრძანებით შედგა დასავლეთ საქართველოს დეტალური რუკა (1737 წ.).

დასავლეთ ევროპის გეოგრაფიისა და ბურჟუაზიული კულტურის ცოდნის დანერგვას საქართველოში ხელს უწყობდა ს.ს. ორბელიანის ნაშრომი „მოგზაურობა ევროპაში“ (ავტორის მოგზაურობა მოხდა 1713-1716 წწ). ცნობილია ორბელიანის დვაწლი ფილოსოფიაში, მათემატიკაში. ს.ს. ორბელიანმა დასრულებული სახე მისცა თავის უკვდავ ქართულ ლექსიკონს (1685-1716 წ.), რომელიც ცხადყოფს ქართული ფილოსოფიის მაღალ განვითარებას.

ვახტანგმა სპარსულიდან ათარგმნინა ასტრონომიული შრომა, რომელიც ეკუთვნის თემურ-ლენგის მწიგნობარ შვილიშვილს ულუბგეს (XV ს.). სპარსულიდან ვახტანგის თარგმნილი კოსმოგრაფიის კურსი „ქმნულების ცოდნის წიგნი“ დაიბეჭდა თბილისის სტამბაში (1721 წ.). ვახტანგს თავისი წვლილი შეუტანია ქიმიის დარგშიც.

ანტონმა შეადგინა სკოლებში სასწავლებლად „მოკლე ისტორია საქართველოს“, მასვე ეკუთვნის ორიგინალური ლექსად დაწერილი შრომა „წყობილსითყვაობა“.

სასწავლო-სამეცნიერო შრომები მიეძღვნა ფიზიკას, მათემატიკას, ასტრონომიას. ანტონმა თარგმნა გერმანული ფილოსოფოსის ეოლფის ფიზიკა (ლომონოსოვის რუსული გამოცემის მიხ.). ჩვენს დრომდე დაცულია მათემატიკის ვრცელი კურსი (არითმეტიკა, გეომეტრია და სხვა) შედგენილი იოანე ბატონიშვილის მიერ.

ფილოსოფიის დარგში ანტონი იღწვოდა არისტოტელეს (IV ს. ძვ.წ.), პროკლეს (V ს.) და სხვა ფილოსოფოსთა ძველი ქართული თარგმანების აღდგენისათვის ან ახლად თარგმნისათვის.

იოანე ბაგრატიონმა (1772-1830) შექმნა ენციკლოპედია (ანბანზე დაუწყობლად), რომელსაც პირობით სახელად ჰქვია „კალმასობა“.

განათლებისა და მეცნიერების წარმატების საყრდენი გახდა თბილისში დაარსებული სტამბა. იგი მოეწყო რუმინეთის საეკლესიო-პოლიტიკური მოღვაწის — ანთიმოზ ივერიელის აქტიური დახმარებით. ამისთვის მან თბილისში მოაწვლინა თავისი მოწაფე მიხაილ იშტანოვიჩი.

ქართული სტამბა მოეწყო 1708-1709 წლებში. აქ გამოიცა სასულიერო სახის წიგნები და სასწავლო სახელმძღვანელოები. 1712 წ. გამოიცა შ. რუსთაველის „ვეფხისტყაოსანი“, ვახტანგ მეფის განმარტებებით და ბოლოსიტყვაობით, რამაც საფუძველი დაუდო მეცნიერულ რუსთველოლოგიას.

იურიდიული ლიტერატურა. ვახტანგ VI-ის მეთაურობით ჩამოყალიბდა 270 მუხლად „აღწერილი განაჩენი“, ხალხის ენაზე —

„ვახტანგის კანონები“ (1705-1709). ამ კანონთა წიგნში ჩანს ქართველი ხალხის დიდი საკანონმდებლო გამოცდილება, იურიდიული ენის სიზუსტე, ტერმინოლოგიის მრავალფერობა, ადგილობრივ ზნე-ჩვეულებათა ხასიათი, ქვეყნის გარკვეული პროგრესი. მის შედგენაში მონაწილეობდნენ უწარჩინებულებსი სამღვდელთა და ფეოდალები, ერისთავები ქსნისა და არაგვისა.

ვახტანგმა შეადგინა აგრეთვე სახელმწიფოს მმართველობის მოსაწესრიგებელი წიგნი „დასტურლაშაღი“.

მხატვრული ლიტერატურა. მეფე არჩილის, ს.ს. ორბელიანის ლიტერატურული რეალისტური სკოლა დიდი მოვლენა იყო. არჩილის ლექსთა კრებული („არჩილიანი“) შეივსო კულტურულ-ისტორიული ინტერესის მქონე ნაწარმოებით „მეფეთა“. ს. ორბელიანმა „სიბრძნე-სიკრუისას“ შედგენის გარდა, ვახტანგთან ერთად სპარსული დენდიდან თარგმნა ძველი ინდოეთიდან გავრცელებული არაკთა წიგნი „ქილილა და დამან“. ლირიკულ პოეზიაში მნიშვნელოვანი ადგილი დაიჭირა ვახტანგ VI-მ, არჩილის უმცროსმა თანამეკალმემ. მის ლექსებში აღიბეჭდა ავტორის – სამშობლოდან გადახვეწილი მეფის სულისკვეთება, პატრიოტული მისწრაფებანი, სევდა.

საისტორიო ეპოსს ეკუთვნის იოსებ ტლაშაძის „კათალიკოს ბაქარიანი“, სადაც აღწერილია კახეთისა და ქართლის საბედისწერო ურთიერთობოლა (1723-1724 წწ). საისტორიო ჟანრის ნაწარმოებია ფავლენიშვილის „ვახტანგისანი“, იმავე პერიოდის ამბებს განეკუთვნება XVIII-ს II ნახევარში დაწერილი დავით გურამიშვილის პოემა „ქართლის ჭირი“.

XVIII საუკუნის II ნახევარში ქართული მხატვრული ლიტერატურა გამდიდრდა პოეზიის ახალი ნიმუშებით. დავით გურამიშვილის (1705-1792) დიდ პოეტურ შემოქმედებას საპატიო ადგილი უჭირავს მრავალსაუკუნოვან ქართულ ლიტერატურაში. მის კალამს ეკუთვნის ლექსთა ძვირფასი კრებული „დავითიანი“. ავტორის ნიჭიერება და უტყუარი აღლო ჩანს მის პოემაში „ქართლის ჭირი“.

მაშუკა ბარათაშვილის კალამს ეკუთვნის პოეტური ფორმების შესასწავლი წიგნი „ჭაშნიკი“.

ბესიკი — ბესარიონ ზაქარიას ძე გაბაშვილი (1750-1791) თავისი დროის სახელმოხვეჭილი პოეტი იყო. 1777 წლიდან იგი ირიცხებოდა იმერეთის მეფის სოლომონ I-ის კარზე.

პოეტი საიათნოვა (დაახლ. 1712-1801) — განთქმული აშული, ტომით სომეხი, დაიბადა ქვემო ქართლში და აღიზარდა თბილისში, წერდა სომხურად, ქართულად და აზერბაიჯანულად.

ხელოვნება. XVIII საუკუნეში ხელოვნებასაც ჰქონდა რამდენადმე საყურადღებო მიღწევები. XVIII სს ხუროთმოძღვრებმა დიდი მუშაობა ჩაატარეს საქართველოს კუთხეებში დაზიანებული შენობების აღსადგენად, ახლის შესაქმნელად. კერძოდ, აღდგენა-შეკეთება დასჭირდა მცხეთის სვეტიცხოველს, თბილისში — ციხე-გალავანს, სიონის ტაძარს, რასაც ზედვე მოწმობს ვახტანგის 1710 წლის წარწერა.

თბილისში როსტომის განთქმული სასახლის ახლოს ვახტანგ VI-მ აიშენა ძვირფასი სასახლე სპარსული სტილისა, რომელიც თურმე თურქებმა დააქციეს (1725 წ.).

იმდროინდელი ხუროთმოძღვრების ნიმუშები არ არის ისე დიდებული და მოხდენილი, როგორც, მაგალითად, ადრეფეოდალური ხანის ან განვითარებული ფეოდალიზმის საუკუნეთა ძეგლები, მაგრამ მათ მაინც აქვთ დიდი მიმზიდველობა, ეტყობათ ქართველ ხელოვანთა შემოქმედებითი გამბედაობა, ახალი ფორმების ძიების უნარი.

თბილისი დამშენებული იყო მდიდრული შენობებით. აქაურ სასახლეთაგან დღემდე შემორჩენილია აელაბარში, ერეკლეს მეუღლის დარეჯან დედოფლის ციხე-კოშკი, რომელსაც „საჩინო“ ეწოდა (1776 წ.). მას თან ახლავს კარის ეკლესია და სხვადასხვა ნაგებობანი. ერეკლეშ თელავში ააშენა ციხე და სასახლე.

გამუდმებული ომიანობის ხანაში ზშირი იყო აღდგენითი სამუშაოები. თბილისში მნიშვნელოვანი მუშაობა იქნა ჩატარებული დედაციხის,

ნარიყალას სიმაგრე-კოშკების აღსადგენად. აღადგინეს მეტეხი და მისი გალავანი (1748 წ.).

თბილის-ბოლნისის გზაზე (XVIII ს) აგებული იქნა *ქოლაგიორის ციხე*, სწორკუთხა გალავნითა და დიდი ბურჯებით. დუშეთთან არის დიდი ეკლესია, რომლის გალავანი აშენებულია 1746 წ.

1777 წ. აღადგინეს არაერთგზის დაზიანებული *ცაიშის ტაძარი* (სამეგრელოში), 1752 წ. რაჭის ერისთავმა როსტომმა სოფ. წესთან ააშენა *ბარაკონის* ტაძარი-ცენტრალურ-გუმბათოვანი ეკლესია თლილი ქვის პერანგით, მდიდრულად მოჩუქურთმებული.

მრავლად მოიპოვება აღნიშნული ხანის ნიმუშები ტრადიციული ოქრომჭედლობისა, ხატვისა, ქარგვისა — ოქრომჭედლების მიერ გამო-სახული არიან, მაგალითად, იმერთა მეფე ალექსანდრე და მისი დედოფალი ქართულ სამოსელში (გელათის ხატზე). ოქრონაჭედი სახეებით შემკულია წიგნების ყდებიც (სახარება). სუფთა ნაქარგის ნიმუშებს წარმოადგენს კახეთის მეფის ერეკლე I-ის ასულის ელენეს ნახელავი — *გარდამოხსნა*. მხატვრების საუკეთესო ნახელავები გადა-რჩენილან, კერძოდ, ეკლესიებში; მხატვრული სურათებით, ჩარჩოებ-ით, ვინიეტებით, მინიატურებით ამკობდნენ წიგნებს. ისინი გამოყენებული არიან ვახტანგის სტამბიდან გამოსულ წიგნებშიც. ყდებს ალამაზებდნენ ტყავზე გრავირებით.

ზალ

„ვაქოთ, ვადიდოთ ვინაო? — ღმერთი მაღალთა შინაო,
ვინცა შეამკო ქვეყანა, ღამე ღლედ გააბრწყინაო;
ზღვით, ხმელით, ხითურთ, ბალახით მთა-ბორცვი აღმოფინაო,
ყოველი ნივთი — საგანი მაშიგან განაჩინაო;
ჩვენ, კაცი, მიწა და წყალი შეგვზილა, აღგვადგინაო,
მოგვცა სიბრძნე და დაგვიდგა ქმნული ყოველი წინაო.
ჩვენ გვმართებს მსხვერპლი შევსწიროთ — დავით
თქვა — იმისთვინაო.“

დავით გურამიშვილი

ზალ

საქართველოს კულტურა XIX საუკუნეში

ნიკოლოზ ბარათაშვილი

ილია ჭავჭავაძე

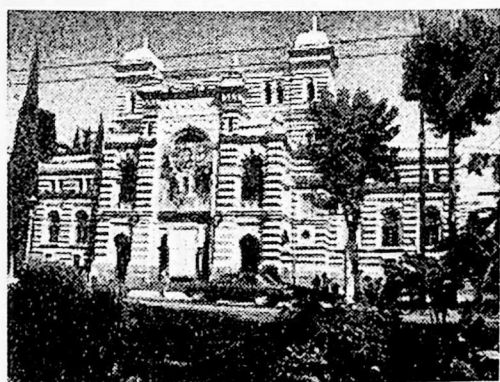
აკაკი წერეთელი

იაკობ გოგებაშვილი

ვაჟა-ფშაველა

თბილისის ოპერისა და
ბალეტის აკადემიური თეატრი

„სამი ღვთაებრივი საუნჯე დაგვრჩა ჩვენ მამა-პაპათგან:

მამული, ენა და სარწმუნოება. თუ ამათაც არ ვუპატრონებთ, რა კაცები ვიქნებით, რა პასუხს გავსცემთ შთამომავლობას?“

ილია ჭავჭავაძე

XIX საუკუნეში საქართველოს კულტურული ცხოვრება რუსეთის იმპერიის თვითმპყრობელობის წინააღმდეგ ბრძოლის ფონზე მიმდინარეობდა.

განათლება. მეფის მთავრობამ საცესებით უარყო ძველი ქართული სკოლები. 1804 წ. თბილისში გაიხსნა რუსული სკოლა, რომელიც 1830 წ. გიმნაზიად გადაკეთდა. თბილისში ამავე წელს გაიხსნა ქალთა პირველი სკოლა-პანსიონი, რომელიც 1840 წ. გადაკეთდა ამიერკავკასიის ქალთა ინსტიტუტად. სამაზრო სასწავლებლები გაიხსნა თბილისში, გორში, თელავში, სიღნაღში, ქუთაისსა და სამეგრელოში. 1850 წ. თბილისში მეორე გიმნაზიაც გაიხსნა, გიმნაზია დაარსდა ქუთაისშიც. მიუხედავად განათლების სისტემაში ცარიზმის თვითმპყრობელური პოლიტიკისა, სასკოლო ქსელის გაფართოებას უდიდესი მნიშვნელობა ჰქონდა საქართველოსთვის. გიმნაზიებში იზრდებოდნენ ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლის მომავალი მოღვაწეები.

1817 წ. თბილისში სასულიერო სემინარია გაიხსნა. აღნიშნული სასწავლებლები მაღალი წოდების წარმომადგენელთათვის იყო განკუთვნილი, მაგრამ გლეხობაც ახერხებდა დაწყებითი განათლების მიღებას სოფლის მასწავლებლებთან.

XIX ს. 40-იან წლებში ქართული წიგნის ბეჭდვას წინანდელთან შედარებით ფართო ასპარეზი გადაეშალა, თანდათან ვითარდებოდა საგანმანათლებლო მეცნიერული ლიტერატურა.

ქართველმა მოღვაწეებმა *ნ. ბარათაშვილმა*, *დ. ყიფიანმა*, *ვ. ორბელიანმა*, *ზ. ფალაქანდიშვილმა* და სხვებმა საკუთარი თაოსნობითა და ზარჯით მოაწყვეს კერძო საჯარო სამკითხველო. 1846-1850 წწ. კი თბილისში გაიხსნა სახელმწიფო საჯარო ბიბლიოთეკა.

60-იანი წლების რეფორმების ხანაში გამრავლდა საშუალო სკოლების რიცხვი და დაბალი წოდების ბავშვებისთვისაც გაიხსნა დაწყებითი „სახალხო სკოლები“, საიდანაც 80-იან წლებში სავსებით განდევნეს დედა-ენა.

მიუხედავად იმისა, რომ მეფის თვითმპყრობელობა ხელს უშლიდა ქართველ ხალხში სწავლა-განათლების გავრცელებას, 90-იანი წლების ბოლოს წერა-კითხვის მცოდნეობის მხრივ საქართველოს ერთ-ერთი პირველი ადგილი ეჭირა რუსეთის იმპერიაში.

XIX ს. II ნახევარში ქართველმა ხალხმა წარმოშვა გამოჩენილ პედაგოგთა მთელი თაობა: *იაკობ გოგებაშვილი, ნიკო ცხეველაძე, ილია წინამძღვრისშვილი, ზაქარია გულისაშვილი, ანთიმოზ ჯუღელი, ლუარსაბ ბოცვაძე, ნიკო ჯანაშია, ალექსი ჭიჭინაძე, ივანე როსტომაშვილი* და მრავალი სხვა. ქართველი ინტელიგენციის მოწინავე ნაწილმა ჯერ კიდევ 30-40-იან წლებში წამოაყენეს უნივერსიტეტის გახსნის იდეა, შემდეგ მე-19 საუკუნის მეორე ნახევარშიც დიდი შრომა გაწიეს ამისათვის, მაგრამ მეფის მთავრობამ გადაჭრით თქვა უარი საქართველოში უნივერსიტეტის გახსნაზე.

მეცნიერება.

XIX ს. 20-იან წლებში, საკმაოდ დიდი ხნით შეფერხების შემდეგ, რაც გამოწვეული იყო ბევრი მოღვაწის რუსეთში გადასახლებით, თბილისში *ს. დოდაშვილის* მეთაურობით კვლავ ჩაიდგა სული მეცნიერულმა მოღვაწეობამ. *სოლომონ დოდაშვილმა* (1805-1836) – 1827 წელს დაამთავრა პეტერბურგის უნივერსიტეტის ფილოსოფიურ-იურიდიული ფაკულტეტი, *სტუდენტობისას დამუშავა „ფილოსოფიის კურსის“ პირველი ნაწილი „ლოგიკა“*, რამაც უდიდესი მოწონების შედეგად მიიღო სახელმძღვანელოს სტატუსი და ისწავლებოდა რუსეთის რიგ უმაღლეს სასწავლებლებში. თბილისის გიმნაზიაში პედაგოგად მუშაობის პერიოდში *სოლომონ დოდაშვილის* დამუშავებული „ქართული ენის გრამატიკა“ იქცა გიმნაზიების სახელმძღვანელოდ. 1832 წ. *სოლომონ დოდაშვილის* ინიციატივით

გამოიცა პირველი ქართული ჟურნალი „სალიტერატურონი ნაწილნი ტფილისის უწყებათანი“.

1832 წ. შეთქმულებასთან დაკავშირებით კვლავ ბევრი მამულიშვილი მოწადა სამშობლოს და პეტერბურგში გააგრძელა მოღვაწეობა. მათ შორის გამოირჩეოდნენ იოანე ბაგრატიონი (1772-1830) „კალმასობის“ ავტორი, მისი ძმა დავითი (1767-1819) „შემოკლებული ფიზიკის“ სახელმძღვანელოს ავტორი, პეტრე რომანის ძე ბაგრატიონი (1818-1876) – გმირი სარდლის პეტრე ბაგრატიონის ძმისწული, ავტორი ოქროს მოპოვება-გადამუშავების (ციანირების) ახალი წესისა, ახალი გაღვანური ელემენტისა, აღმოჩენი მინერალ ორთიტის ახალი სახეობისა – რომელსაც 1845 წ. „ბაგრატიონიტი“ ეწოდა. აგრეთვე, თეიმურაზ ბაგრატიონი (1782-1846) – ისტორიკოსი პეტერბურგის მეცნიერებათა აკადემიის საპატიო წევრი.

მ. ბროსეს, ზ. ფალაგანდიშვილის და დ. ჩუბინაშვილის მიერ 1841 წ. გამოიცა *მ. რუსთაველის „ვეფხისტყაოსანი“* (II გამოცემა). 1845 წ. პეტერბურგის უნივერსიტეტის აღმოსავლურ ენათა ფაკულტეტზე დაარსდა ქართული ენისა და ლიტერატურის კათედრა, სადაც მოღვაწეობდა პროფესორი დ. ჩუბინაშვილი (1817-1891) – მან შეადგინა ქართულ-ფრანგული, ქართულ-რუსული და რუსულ-ქართული ლექსიკონები, 1846 წ. დაბეჭდა ქართული ლიტერატურის ქრესტომათია, ხოლო 1855 წ. – ქართული ენის გრამატიკა, რუსულად.

XIX ს. II ნახევარში ქართული აზროვნება საგრძნობლად წასწია წინ ისეთი გამოჩენილი მწერლებისა და მოაზროვნეების პუბლიცისტურმა ნაშრომებმა, როგორიც იყვნენ: ი. ჭავჭავაძე, ნ. ნიკოლაძე, გ. წერეთელი, ა. წერეთელი, ა. ფურცელაძე, ს. მესხი, რ. ერისთავი, გაბა-ფშაველა, ა. ყაზბეგი, ე. ნინოშვილი და სხვები.

განსაკუთრებული წარმატებები იქნა მიღწეული საზოგადოებრივ მეცნიერებათა ისეთ დარგებში, როგორიცაა ფილოსოფია, ენათმეცნიერება, ლიტერატურათმცოდნეობა, ისტორიოგრაფია და ეთნოგრაფია. მრავალსაუკუნოვანი ტრადიციების მქონე ქართული ფილოსოფიური

აზროვნება XIX ს. მეორე ნახევარში მნიშვნელოვან წარმატებას აღწევს ი. ჭავჭავაძის, გ. წერეთლის და ნ. ნიკოლაძის ნაშრომებში.

მნიშვნელოვანი მუშაობა ჩატარდა ქართული ენისა და ლიტერატურის საკითხების მეცნიერული შესწავლისათვის. თერგდალეულებმა, ი. ჭავჭავაძის მეთაურობით, ლიტერატურიდან განდევნეს ანტონ I-ისა და მისი მიმდევრების არქაული ენა, საენათმეცნიერო საკითხებისადმი ინტერესი გაძლიერდა. ქართული ენისა და ლიტერატურის პრობლემათა დამუშავებას თვალსაჩინო ნაშრომები უძღვნეს *დავით ჩუბინაშვილმა*, *ალ. ცაგარელმა*, *ნიკო მარმა*, *აგრეთვე დ. ყიფიანმა*, *თ. ჟორდანიამ*, *მ. ჯანაშვილმა*, *ს. ხუნდაძემ* და სხვებმა. საქართველოს ისტორიის საკითხების მეცნიერულ დამუშავებაში დიდი ღვაწლი მიუძღვის *დიმიტრი ბაქრაძეს* (1827-1890) და *მოსე ჯანაშვილს* (1855-1934), *აგრეთვე სულხან ბარათაშვილს*, *თეოდო ჟორდანიას*, *ალ. ყიფშიძეს*, *რაფიელ ერისთავს*, *ექვთიმე თაყაიშვილს*, *თეოდო საზოკიას* და სხვებს. საბუნებისმეტყველო მეცნიერების განვითარებაში მოღვაწეობდნენ: ფიზიკაში ივანე თარხნიშვილი (1846-1908) და ქიმიაში *ვასილ პეტრიაშვილი* (1845-1908) და *პეტრე მელიქიშვილი* (1850-1927). მიუხედავად ცარიზმის კოლონიური პოლიტიკით გამოწვეული უადრესად მძიმე პირობებისა, ქართველმა ხალხმა შეძლო მე-19 ს. საგრძნობლად წინ წაეწია მეცნიერების და აზროვნების განვითარება.

იაკობ გოგებაშვილი (1840-1912 წ.) – ქართული პედაგოგიკისა და საბავშვო ლიტერატურის ფუძემდებელი, საზოგადო მოღვაწე, განმანათლებელი, პუბლიცისტი – XIX საუკუნის ქართველი მოწინავე საზოგადოების თვალსაჩინო წარმომადგენელია. 1876 წელს მან გამოცა თავისი უკვდავი „*დედაენა*“, რომელმაც უდიდესი როლი შეასრულა ქართული კულტურისა და განათლების ისტორიაში. მის მიერ შედგენილი „*ბუნების კარი*“, „*Русское слово*“ და სხვა წიგნები დიდხანს ემსახურებოდა და რამდენადმე შეცვლილი სახით დღესაც ემსახურება ქართველი ახალგაზრდობის სწავლებას.

„დედა ენა“ - ქართველთა დიდი კულტურული ძეგლი 1961 წელს კარაკასში საერთაშორისო კონკურსზე მშობლიური ენის შემსწავლელ მსოფლიოს საუკეთესო სახელმძღვანელოდ აღიარეს.

დიდია იაკობის დამსახურება ქართული ხალხური შემოქმედების ნიმუშების შეგროვებასა და გამოცემაში. *კეტრე უმიაკაშვილთან* ერთად მან ერთ-ერთმა პირველმა გადაადგინა ნოტებზე ქართული ხალხური სიმღერები, თავისი შესრულებით ჩააწერინა გრამფირფიტებზე „გუთნური“, „ოროველა“, „ურმული“ და სხვა.

ქართული პრესა. ქართული კულტურის აღმავლობის ერთ-ერთი მაჩვენებელი იყო XIX ს. მეორე ნახევარში პრესის სწრაფი განვითარება.

1852 წ. მწერალმა გიორგი ერისთავმა დააარსა იმ დროისათვის ერთადერთი ჟურნალი „ცისკარი“. 1863 წ. გამოვიდა ახალი თაობის მებრძოლი ჟურნალი „საქართველოს მოამბე“, რომელიც მძიმე ცენზურული პირობების გამო დაიხსურა. 1866 წ. *თერგდალეულებმა* დააარსეს გაზეთი „დროება“, რომელიც 1885 წლამდე გამოდიოდა. 1871-1873 წწ. მას თან ერთვოდა სალიტერატურო ჟურნალი „კრებული“, რომელმაც დიდი როლი შეასრულა თერგდალეულთა იდეების გავრცელების საქმეში. 1869-1872 წ. გამოდიოდა ჟურნალი „მნათობი“, 1868-1880 წწ. თერგდალეულები უშვებდნენ „სასოფლო გაზეთს“.

1885 წ. თვითმპყრობელობამ დახსურა გაზეთი „დროება“. ამის შემდეგ მოწინავე ქართველმა მოღვაწეებმა თავი მოიყარეს ი. ჭავჭავაძის გაზეთ „ივერიის“ გარშემო, რომელიც 1877 წელს დაარსდა. 1843 წ. დემოკრატიულ პრესას შეემატა გაზეთი „კეკელი“ და გამოვიდა ჟურნალი „მოამბე“ (1894).

მთავრობის ოფიციალური ორგანო ამ დროს იყო გაზეთი „საკუკაზი“ (1846 წ.).

საერთო-დემოკრატიული ქართული პრესის განვითარებაში განსაკუთრებით დიდი ღვაწლი მიუძღვით: ი. ჭავჭავაძეს, გ. წერეთელს, ს.

მესხს, ნ. ნიკოლაძეს, ა. წერეთელს, ი. მაჩაბელს, კ. ლორთქიფანიძეს
ა. ფუტყარაძეს და სხვებს.

სწრაფად იზრდებოდა ქართული წიგნის გამოცემა. განსაკუთრებით
ყურადღება ექცეოდა ქართული ანბანისა და სხვა სახელმძღვანელო-
ების გამოცემას. მარტო 1868-1892 წწ. დაიბეჭდა 100 ქართულ-
სახელმძღვანელო. დიდი იყო მოთხოვნილება მხატვრულ ლიტერატუ-
რაზე. დიდი ტირაჟით იბეჭდებოდა ნ. ბარათაშვილის, გრ. ორბელია-
ნის, ი. ჭავჭავაძის, ა. წერეთლისა და სხვათა ნაწარმოებები, აგრეთვე
რუსეთისა და უცხოეთის მწერლების თხზულებათა თარგმანი.
რამდენჯერმე დაიბეჭდა შ. რუსთაველის „ვეფხისტყაოსანი“. ხალხის
წიგნისადმი სიყვარულის გაზრდას მოწმობს ის ფაქტიც, რომ
ხალხური „არსენას ლექსი“ 1872-1892 წ. ოცდახუთჯერ გამოიცა.

ლიტერატურა. საქართველოში მეფის რუსეთის გაბატონების
შედეგად ჩვენი ქვეყნის პოლიტიკურ-ეკონომიკურ ცხოვრებაში
მომხდარმა ცვლილებამ დიდი გავლენა მოახდინა ქართული
ლიტერატურის განვითარებაზე.

XIX საუკუნის I ნახევარში ქართულ ლიტერატურაში *რომანტიზ-*
მი გაბატონდა. იგი წარმოადგენდა შექმნილი მღვდმარობით გამო-
წვეული უკმაყოფილების გამომსახველ მიმდინარეობას, რომელსაც
ამავე დროს უკეთესი მომავლისათვის ბრძოლის პროგრესული იდეები
ამოძრავებდა. რომანტიკოსთა შემოქმედებაში თავი იჩინა რეალისტუ-
რმა ტენდენციებმა და ყურადღებამ სოციალური პრობლემისადმი.
ქართული რომანტიზმის მამამთავარია პოეტი *აღვქსანდრე ჭავჭავაძე*
(1786-1846). მისი მეორე დიდი წარმომადგენელია გრ. *ორბელიანი*
(1804-1883 წ) — ქართული ლექსის თვალსაჩინო ოსტატი. პოეტმა
ნიკოლოზ ბარათაშვილმა (1817-1845) ქართული რომანტიკული
პოეზია უმაღლეს მწვერვალზე აიყვანა. მის პოეზიაში ერთი მხრივ
მკაფიოდ მოჩანს ძიებისა და ბრძოლის მოტივები, ხოლო მეორე
მხრივ — მწუხარება, სევდიანი კილო, რომელიც იმ დროის შავნელი
სამყაროს ანარეკლია.

XIX ს. 50-იანი წლების ქართულ ლიტერატურაში საფუძველი ჩაეყარა რეალიზმის განვითარებას, რაც გიორგი ერისთავის (1811-1864) შემოქმედებით დაიწყო. მის კომედიებში („*ვაჟრა*“, „*ძუნწი*“) აისახა ქართველი თავადაზნაურობის თანდათანობითი დეგრადაციის პროცესი და სავაჭრო კაპიტალის როლის ზრდა.

სოციალური უსამართლობის მოსპობისათვის ბრძოლას მიუძღვნა თავისი შემოქმედება ახალი ქართული რეალისტური პროზის ფუძემდებელმა *დანიელ ჭონქაძემ* (1830-1860). ამ შემოქმედების მეორე თვალსაჩინო წარმომადგენელია *ლავრენტი არღაზიანი* (1815-1870).

60-იანი წლებიდან იწყება *ქართული რეალისტური ლიტერატურის* ნამდვილი აყვავების ხანა. ამ დროს დაიწყეს თავიანთი შესანიშნავი მხატვრული ნაწარმოებების გამოქვეყნება ქართული ლიტერატურის კორიფეებმა *ილია ჭავჭავაძემ* (1837-1907) და *ა. წერეთელმა* (1840-1915). ილიას უკვდავი ლექსები, პოემები და მოთხრობები – „ყვარლის მთებს“, „გუთნის დედა“, „ნანა“, „აჩრდილი“, „კაკო ყაჩაღი“, „განდევილი“, „კაცია ადამიანი?!“, „გლახის ნაამბობი“, „ოთარაანთ ქერიეი“ და სხვა; აკაკის შესანიშნავი პოეტური და პროზაული ნაწარმოებები – „სალამური“, „ციცინათელა“, „განთიადი“, „ალმართალმართ“, „გაზაფხული“, „ბაში-აჩუკი“, „თორნიკე ერისთავი“, „პატარა კახი“, „ნათელა“, „ხანჯალს“ და სხვები უდიდესი სიღრმითა და სიძლიერით აშუქებენ საქართველოს მაშინდელი ცხოვრების უმნიშვნელოვანეს მოვლენებს, გამოხატავენ ქართველი ხალხის სულისკვეთებას, მის აზრებს, ფიქრებსა და მისწრაფებებს.

XIX ს. II ნახევარში ილიასა და აკაკისთან ერთად ნაყოფიერ შემოქმედებით მუშაობას ეწეოდნენ გამოჩენილი ქართველი რეალისტი მწერლები: პროზაიკოსი *გიორგი წერეთელი* (1842-1900) და პოეტი *რაფიელ ერისთავი* (1824-1901).

80-90-იან წლებში ქართული ლიტერატურა ბრწყინვალე მხატვრული ნაწარმოებებით გაამდიდრეს დიდმა ქართველმა მწერლებმა *ვაჟა-ფშაველამ* (1861-1915) და *ალექსანდრე ყაზბეგმა* (1848-1893). ვაჟა-ფშაველას მრავალრიცხოვანი ლექსები და მოთხრობები, მისი

უკვლავი პოემები „გოგოთურ და აფშინა“, „აღუდა ქეთელაურ“, „დაბტრიონი“, „სტუმარ-მასპინძელი“, „გველის მჭამელი“ და სხვა ქართული ლიტერატურის ფასდაუდებელი განძია. ქართული პროზა განვითარებისათვის უაღრესად დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ა. ყაზბეგის შესანიშნავ მოთხრობებს და რომანებს, როგორიცაა „ელგუჯა“, „ელისო“, „მამისძეკელელი“, „ხევისბერი გოჩა“, „მოძღვარი“ და სხვა.

70-80-იან წლებში ქართულ ლიტერატურაში თვალსაჩინო ადგილი დაიჭირეს ხალხოსნური მიმართულების მწერლებმა: *ეკატერინე გაბაშვილმა*, *ანტონ ფურცელაძემ*, *ნიკო ლომოურმა*, *ს. მგალობლიძე* *იოლმა* და *სხვებმა*. 90-იან წლებში სამწერლო ასპარეზზე გამოვიდნენ ნიჭიერი რეალისტი მწერლები: *ევნატე ნინოშვილი*, *დავით კლდიაშვილი*, *იროდიონ ევდოშვილი*, *ვასილ ბარნოვი*, *შოი არაგვისპირელი*, *დუტუ მეგრელი*, საბავშვო მწერალი *შოი ძღვიშვილი* და სხვები.

სახვითი ხელოვნება. ფეოდალური საქართველოს სოციალურ-პოლიტიკურ ცხოვრებაში მომხდარმა ცვლილებებმა თავისებური გავლენა მოახდინა ხელოვნებაზე.

XIX საუკუნის I ნახევარში თანდათან იღვენებოდა ქართულ ხელოვნებაში ძველად შემოჭრილი აღმოსავლურ-მაჰმადიანური ელემენტები, რომლებიც აქა-იქ იჩენდა ხოლმე თავს ხუროთმოძღვრებასა და ხელნაწერთა მორთულობაში.

XIX ს. II ნახევარში საქართველოში შეიქმნა ახალი, ღრმად ეროვნული სახვითი ხელოვნება, რომელიც ქართული სახვითი ხელოვნების განვითარების მნიშვნელოვან საფეხურს წარმოადგენს. განსაკუთრებით თვალსაჩინო წარმატება დაეტყო ფერწერას.

40-იან წლებში გამოავლინა თავისი ნიჭი მხატვარმა *გრიგოლ მაისურაძემ* (1814-1885) — ყოფილმა ყმათ, რომელიც *ალ. ჭავჭავაძემ* ყმობისგან გაათავისუფლა. იგი 1837-1844 წწ. სწავლობდა პეტერბურგის სამხატვრო აკადემიაში. ცნობილია მისი ნამუშევრები რელიგიურ თემებზე და პორტრეტები.

ქართული სახვითი ხელოვნება განსაკუთრებით სწრაფად განვითარდა 80-იანი წლების დასაწყისიდან, როდესაც შემოქმედებით სარბიელზე გამოვიდნენ შესანიშნავი მხატვრები *რომანოზ გველესიანი* (1859-1884 წწ.) და *ალექსანდრე ბერიძე* (1858-1917 წწ.).

ახალი ქართული რეალისტური ფერწერის ფუძემდებელი იყო გამოჩენილი მხატვარი *გიგო გაბაშვილი* (1862-1936 წწ). აღსანიშნავია, აგრეთვე, *ალექსანდრე მრეკლიშვილის* შემოქმედება (1866-1933 წწ.).

90-იანი წლების ბოლოს იწყებს მოღვაწეობას გამოჩენილი ქართველი მოქანდაკე *იაკობ ნიკოლაძე* (1876-1951), რომელიც ქართული რეალისტური ქანდაკების ფუძემდებელია.

საგრძნობი ცვლილება განიცადა არქიტექტურამ. საქალაქო მშენებლობაში შუა საუკუნეების დამახასიათებელი სტიქიურობის ნაცვლად, გეგმიანობა ინერგებოდა.

ქართული ხელოვნების მდიდარ ტრადიციებს ინარჩუნებდა გლეხობა. ისინი განაგრძობდნენ თავიანთი სახლების შემკობას სხვადასხვაგვარი ქართული ჩუქურთმებით.

თეატრი. ქართველი მოღვაწეები გამუდმებით ცდილობდნენ XVIII ს. 90-იან წლებში მოშლილი მუდმივი ქართული თეატრის აღდგენას. XIX ს. გ. *ერისთავისა* და გ. *ორბელიანის* თაოსნობით ითარგმნა და წარმოდგენილი იქნა ა. *გრიბოედოვის* ცნობილი პიესა „*ეპი ჭკუისაგან*“. თბილისში რუსული თეატრი დაფუძნდა.

1850 წ. 2 იანვარს თბილისის ქართული გიმნაზიის სცენაზე დაიდგა გ. *ერისთავის* კომედია „*გაყრა*“, ჩამოყალიბდა მუდმივი დასი და 1851 წ. 1 იანვარს ქართული პროფესიული თეატრიც გაიხსნა. მალე აშკარა გახდა, რომ ქართული თეატრი დიდ როლს შეასრულებდა სოციალური და კოლონიური ჩაგვრის ქვეშ მყოფი ხალხის გათვითცნობიერებისა და გამოფხიზლების საქმეში. ამიტომ ქართული თეატრი 1856 წ. მთავრობამ დახურა.

მისი განვითარების ახალი, მეტად ნაყოფიერი საფეხური იწყება 1879 წლიდან, როდესაც თბილისში ი. *ჭავჭავაძის* და ა. *წერეთლის*

თაოსნობით მოწინავე ქართველ მოღვაწეთა ჯგუფმა მოახერხა პროფესიული დრამატული თეატრის ხელახლა აღდგენა. ერთი წლის შემდეგ დრამატული თეატრი დაარსდა ქუთაისშიც. ამ დროს ქართულ თეატრში მოღვაწეობდნენ გამოჩენილი მსახიობები და რეჟისორები: *ეასო აბაშიძე, ლადო მესხიშვილი, ნატო გაბუნია, მაკო საფაროვა-აბაშიძისა, კოტე ყიფიანი, კოტე მესხი, ვალერიან გუნია*. მათ თეატრალური ხელოვნება არნახულ სიმაღლეზე აიყვანეს.

80-90-იან წლებში ქართული თეატრის სცენა განმათავისუფლებელი იდეების პროპაგანდის ტრიბუნად გადაიქცა. დაიდგა *დ. ერისთავის „სამშობლო“* და *ა. სუბაბათაშვილ-იუჯინის „ლალატი“*, რომლებიც უშუალოდ ეხმაურებოდნენ ქართველი ხალხის ეროვნული თავისუფლების იდეებს.

მუსიკა. ქართველმა ხალხმა თავისი ხანგრძლივი ისტორიის მანძილზე შექმნა უაღრესად მდიდარი, მრავალფეროვანი და ლამაზი მუსიკა. ქართული ხალხური მუსიკა სრულიად ორიგინალური და თვითმყოფადია. მისი დამახასიათებელი თავისებურებაა მრავალხმიანობა. თუ წინათ, ფეოდალიზმის ხანაში, ქართული პროფესიული მუსიკა მთლიანად სასულიერო ხასიათის იყო და უმთავრესად ეკლესიას ემსახურებოდა, მეცხრამეტე საუკუნის მეორე ნახევარში საფუძველი ჩაეყარა ახალ, საერო პროფესიულ მუსიკალურ ხელოვნებას, რომელიც იზრდებოდა და ვითარდებოდა ხალხური მუსიკის საფუძველზე, საზღვარგარეთის განვითარებული მუსიკალური კულტურის მოღვაწეთა მიღწევების ფართო გამოყენებით.

საქართველოს მუსიკალური ცხოვრება საგრძნობლად გამოცოცხლდა უკვე 50-60-იან წლებში. 1851 წ. თბილისში მოწვეული იქნა იტალიური დასი და გაიხსნა *საოპერო თეატრი*. იმავე დროს გაძლიერდა ინტერესი ქართული ხალხური მუსიკისადმი. ქართული მუსიკალური კულტურის ერთ-ერთი პირველი გამოჩენილი მოღვაწე იყო ნიჭიერი მომღერალი *ხარლამპი სავანელი* (1845-1890). მან 1873 წ.

დააარსა საგუნდო კურსები, რომელიც შემდეგ გაფართოვდა და მუსიკალურ კურსებად იქცა, 1885 წ. კი გადაკეთდა ქართულ მუსიკალურ სასწავლებლად, რომლის საფუძველზეც შემდეგ შეიქმნა საქართველოს სახელმწიფო კონსერვატორია. იმ პერიოდის ცნობილი მოღვაწე იყო აგრეთვე პიანისტი და კომპოზიტორი *გლეზო მუხამდარი*.

1885 წ. *ლადო აღნიაშვილმა* დააარსა ქართული სალხური სიმღერების გუნდი, რომლის ხელმძღვანელად მიიწვია ჩეხი მუსიკოსი *ი. რატილო*. გუნდი მოგზაურობდა საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში, აწყობდა ეთნოგრაფიულ კონცერტებს. ამავე ხანებში სამოღვაწეო სარბიელზე გამოვიდა გამოჩენილი მუსიკოსებისა და კომპოზიტორების მთელი ჯგუფი: *ფილიმონ ქორიძე*, *მელიტონ ბალანჩივაძე*, *იაკარგარეთელი*, *ანდრია ყარაშვილი*, *ზაქარია ჩხიკვაძე* და სხვები. ისინი აგროვებდნენ სალხურ სიმღერებს, ეწეოდნენ ქართული მუსიკის პროპაგანდას, ამზადებდნენ და ზრდიდნენ მუსიკოსთა ახალ კადრებს. მათვე გადადგეს პირველი სერიოზული ნაბიჯები კომპოზიციის დარგში.

80-90-იან წლებში შეიქმნა და ფართოდ გავრცელდა ქართველ კომპოზიტორთა რომანსები, მომწიფდა პირობები საოპერო ხელოვნების განვითარებისათვის. 1897 წ. პეტერბურგში დაიდგა ნაწყვეტები *მ. ბალანჩივაძის* ოპერიდან „*თამარ ცბიერი*“, ეს იყო ქართული ოპერის შექმნის პირველი ცდა. *მ. ბალანჩივაძის* მიერ დაწყებული გზა განაგრძეს *ზაქარია ფალაშვილმა* და *დიმიტრი არაყიშვილმა*, რომლებიც შემოქმედებით ასპარეზზე გამოვიდნენ XX საუკუნის დასაწყისში.

XX საუკუნის ქართული კულტურა

თბილისი უნივერსიტეტი

ივანე ჯავახიშვილი

ზაკარია ფალიაშვილი

გალაკტიონ ტაბიძე

კოტე მარჯანიშვილი

სანდრო ახმეტელი

ნიკო ფიროსმანი

ლადო გუდიაშვილი

ელენე ახვლედიანი

განათლება და მეცნიერება. XX საუკუნის დასაწყისში ქართული კულტურის გავრცელება-განვითარებისთვის განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი მოვლენა იყო „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოება“ (დაარსდა 1879) და საქართველოს საეთნოგრაფიო და საისტორიო საზოგადოება, რომელიც დაარსდა 1907 წ. ექვთიმე თაყაიშვილის თაოსნობით.

1918 წ. 8 თებერვალს თბილისის სათავადაზნაურო გიმნაზიის შენობაში გაიხსნა ქართული უნივერსიტეტი, რომლის დამფუძნებლები იყვნენ სახელგანთქმული ქართველი მეცნიერები: ი. ჯავახიშვილი, პ. მელიქიშვილი, ი. ყიფშიძე, დ. უზნაძე, ე. თაყაიშვილი, გ. ახვლედიანი, ა. შანიძე, შ. ნუცუბიძე, კ. კეკელიძე და აგრეთვე ნ. ცხვედაძე. პირველი რექტორი იყო პ. მელიქიშვილი. მათ დიდი ფინანსური დახმარება გაუწია ცნობილმა ქართველმა მეწარმემ და ქველმოქმედმა დ. სარაჯიშვილმა.

მომდევნო წლებში დაარსდა თბილისის სამხატვრო აკადემია (1922), კონსერვატორია (1924), პოლიტექნიკური ინსტიტუტი, საქართველოს სასოფლო-სამეურნეო ინსტიტუტი, სამედიცინო ინსტიტუტი, თბილისის, გორის, ბათუმის, თელავისა და ქუთაისის პედაგოგიური ინსტიტუტები, ქუთაისის პოლიტექნიკური ინსტიტუტი, საქართველოს თეატრალური ინსტიტუტი და სხვა უმაღლესი სასწავლებლები.

ფართო საქმიანობას აწარმოებდა პოლიტიკური და მეცნიერული ცოდნის გამავრცელებელი საზოგადოება „ცოდნა“ (დაარსდა 1947 წ.).

ქართული უნივერსიტეტის შექმნამ ხელი შეუწყო საქართველოში მეცნიერების სწრაფ განვითარებას, დაარსდა მრავალრიცხოვანი სამეცნიერო კვლევითი ინსტიტუტები და ექსპერიმენტული ლაბორატორიები.

გიორგი ნიკოლაძის (1888-1931 წ.) ხელმძღვანელობით თბილისში შეიქმნა საცდელი ელექტრომეტალურგიული ქარხანა-ლაბორატორია. აქ დაგროვილი მეცნიერულ-ტექნიკური მონაცემები საფუძვლად დაედო სსრკ-ში ერთ-ერთი პირველი მსხვილი მეტალურგიული საწარმოს — ზესტაფონის ფეროშენადნობთა ქარხნის აშენებას.

თბილისის მაგნიტური ობსერვატორია (1933), რომელიც უძველესთაგანია მსოფლიოში, შევიდა მაგნიტურ ობსერვატორიათა მსოფლიო ქსელში. 1932 წ. მთა ყანობილზე დაარსდა სსრკ-სა და ევროპაში პირველი სამთო ასტროფიზიკური ობსერვატორია — აბასთუმანში.

საყოველთაო აღიარება მოიპოვა ქართულმა *მათემატიკურმა, ფსიქოლოგიურმა, ფიზიოლოგიურმა, ფილოსოფიურმა* და სხვა სკოლებმა.

ქიმიის მეცნიერების დარგში განსაკუთრებული წვლილი შეიტანეს *ე. პეტრიაშვილმა* და *პ. მელიქიშვილმა*. ფიზიოლოგიური მეცნიერების ჩასახვა და განვითარება საქართველოში დაკავშირებულია აკადემიკოს *ი. ბერიტაშვილის* სახელთან.

ქართული მათემატიკური სკოლის (შეიქმნა 1933 წ. *ნ. მუსხელიშვილის* თაოსნობით) მიღწევების საყოველთაო აღიარების მაჩვენებელია ისიც, რომ აკად. *ნ. მუსხელიშვილს* 1972 წ. მიენიჭა სსრკ მეცნიერებათა აკადემიის უმაღლესი ჯილდო — *მ. ლომონოსოვის* ოქროს მედალი.

უმაღლესი სახელმწიფო ჯილდოები მიენიჭა მრავალ ქართველ მოღვაწეს მეცნიერების სხვადასხვა დარგში გაწეული მუშაობისათვის.

განსაკუთრებით საყურადღებოა ქართველ მეცნიერთა მიღწევები მედიცინის სფეროში.

საქართველოში პირველად სსრკ-ში მოეწყო ბაქტერიოფაგის წარმოება.

სერიოზული ყურადღება ეთმობოდა ხალხური მედიცინის შესწავლას. მეცნიერულად შესწავლილი და გამოცემულია ძველი ქართული მედიცინის ძეგლები.

1927 წ. დაარსდა *სამეცნიერო-ფსიქოლოგიური საზოგადოება დ. უზნაძის* თავმჯდომარეობით. განწყობის ფსიქოლოგიის დარგში მიღებულია შედეგებმა ქართულ ფსიქოლოგიურ სკოლას (*ა. ფრანგიშვილი, ა. ბოჭორიშვილი, რ. ნათაძე, ვლ. ნორაკიძე* და სხვები) ფართო საერთაშორისო აღიარება მოუპოვა.

ქართული ეკონომიკური მეცნიერების განვითარება დაკავშირებულია ირ. მიქელაძის, პ. გუგუშვილის, ე. მელქაძის, გ. ჩანტლაძის, გ. ჭანუყვაძის სახელებთან.

ფართოდ გაიშალა სამეცნიერო-კვლევითი მუშაობა საზოგადოებრივ მეცნიერებათა დარგში. განსაკუთრებით აღსანიშნავია ქართული მეცნიერული ისტორიოგრაფიის ფუძემდებლის აკად. ივანე ჯავახიშვილის (1876-1940 წწ.) მოღვაწეობა, მან თავის სამეცნიერო-კვლევით მუშაობაში ფართოდ გამოიყენა მრავალი, ადრე ხელმძღვანელობელი ისტორიული წყარო, აღმოაჩინა საქართველოს ისტორიისა და ლიტერატურის იშვიათი ძეგლები და შექმნა ფუძემდებლური გამოკვლევები საქართველოს პოლიტიკური და სოციალური ისტორიის, ეკონომიკის, სამართლის, მუსიკის ისტორიის, ქართული ჰაგიოგრაფიის დარგებში.

საქართველოს ისტორიის და საერთოდ ქართველოლოგიის დარგში უდიდესი ღვაწლი შეიტანეს მეცნიერებმა სიმონ ჯანაშიამ, სიმონ ყაუჩიშვილმა, ნიკო ბერძენიშვილმა, გ. ჩიტაიამ, გ. მელიქიშვილმა, ს. ჯიქიამ, ი. ცინცაძემ, პ. ზაქარაიამ და სხვებმა.

განსაკუთრებით განვითარდა არქეოლოგიური მეცნიერება. დიდ არქეოლოგიურ მუშაობას აწარმოებდნენ ივ. ჯავახიშვილი, ს. ჯანაშია, გ. ჩუბინაშვილი, გ. ნიორაძე, ე. თაყაიშვილი, ო. ლორთქიფანიძე და სხვა მეცნიერები.

ფილოსოფიურ მეცნიერებათა განვითარებაში განსაკუთრებული ღვაწლი მიუძღვით: შ. ნუცუბიძეს, დ. უზნაძეს, ს. დანელიას, კ. ბატრაძეს, მოსე გოგიბერიძეს, დ. გოკიელს და სხვებს.

ქართული ენათმეცნიერების სფეროში უდიდესია აკ. შანიძის, არნ. ჩიქობავას, გ. ახვლედიანის, ვ. თოფურიას, ქ. ლომთათიძის, ვ. ბერიძის, ს. ჟღენტის, ე. თოფურიას, ა. ჩიქობავას, გ. წერეთლის, ი. აბულაძის და სხვათა დამსახურებები.

ქართული ლიტერატურის განვითარების საკითხებს საყურადღებო ნაშრომები მიუძღვენს ალ. ცაგარელმა, მ. ჯანაშვილმა, კ. კეკელიძემ, ა. შანიძემ, შ. ნუცუბიძემ, ა. ბარამიძემ, პ. ინგოროყვამ, ს. ყაუხჩიშვი-

ლმა, ვ. კოტეტიშვილმა, მ. ზანდუკელმა, ვ. ჯიბლაძემ, ბ. ჟღენტმა, ვ. ჩიქობემ, ს. დანელიამ, შ. რადიანმა და სხვებმა. ფართოდ გაიშალა სამეცნიერო მუშაობა ქართველი ხალხის მრავალსაუკუნოვანი და ბდილარი ლიტერატურული მემკვიდრეობის შესასწავლად. მეცნიერულად დამუშავდა და გამოქვეყნდა ქართული ლიტერატურის თითქმის ყველა ძეგლი. განსაკუთრებული ინტენსივობით წარმოებდა რუსთაველოლოგიური კვლევა-ძიება. ქართველი მეცნიერების თაოსნობით 1966 წ. ჩატარდა უდიდესი მნიშვნელობის ეროვნული დღესასწაული მოძღვნილი შოთა რუსთაველის 800 წლისთავისადმი. ზეიმმა უჩვეულოდ ფართო საერთაშორისო მასშტაბი მიიღო. 1975 წ. რუსთაველის სახ. ქართული ლიტერატურის ისტორიის ინსტიტუტში ჩამოყალიბდა რუსთველოლოგიის განყოფილება.

დიდი ყურადღება ეთმობოდა ქართული ხალხური ზეპირსიტყვიერების ნიმუშების შესწავლასა და გამოქვეყნებას (მ. ჩიქოვანი, ქ. სისხარულიძე და სხვ.).

პროფესორ ვ. წერეთლის ხელმძღვანელობით შეიქმნა სემიოლოგიის (არაბული, არამეული, ებრაული, აქადური ენები) ძლიერი სკოლა.

ქართული კულტურის შესახებ საუბრისას უნდა მოვიხსენიოთ ექვთიმე თაყაიშვილის (1863-1953 წწ.) დიდი ღვაწლი ქართველი ხალხის ეროვნული კულტურის ამადლების, საქართველოს ისტორიული ცხოვრების წარმოჩენის, მისი განძეულის შეკრებისა და დაცვის დიდ მამულიშვილურ საქმეში. „ერის მეჭურჭლეთუხუცესი“ უწოდა მას კ. გამსახურდიამ, „ქართული არქეოლოგიის ნესტორი“ შეარქვა დიდმა ხელოვნებათმცოდნემ გიორგი ჩუბინაშვილმა, „ისტორიის მეცნიერების რაინდად“ იხსენიებს ნ. ბერძენიშვილი.

ე. თაყაიშვილმა მძაფრი ისტორიულ ქარტეხილების ვითარებაში დაღუპვის რეალური საშიშროებისაგან იხსნა 1921 წელს საქართველოდან გატანილი ეროვნული საგანძური. უცხოეთში ყოფნისას თავდადებულმა მცველმა არაფერი დაზოგა საუნჯის გადასარჩენად, მრავალჯერ დაიფარა იგი მძიმე განსაცდელისაგან. 25 წელიწადს ოდისევსური გმირობით იბრძოდა. მისი შენარჩუნებისათვის და

გაიმარჯვა კიდეც – 1945 წლის 11 აპრილს საგანძური თბილისში ჩამოიტანა. მან არა მარტო სათუთად შეინახა სამუზეუმო და სამონასტრო ქონება, არამედ გაამდიდრა კიდეც საზღვარგარეთ მოძიებული ახალი ნივთებით.

დაბრუნებული საუნჯე ფასდაუდებელია და უნიკალურია თავისი მნიშვნელობით.

საზოგადოების ცხოველი ინტერესის დასაკმაყოფილებლად მოეწყო პარიზიდან დაბრუნებული ნივთების ნაწილის დროებითი გამოფენა საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის დარბაზში. გამოფენა გაიხსნა 1945 წლის 15 აგვისტოს.

საზღვარგარეთ გატანილი იქნა 62 წიგნი, რომელთა დიდ ნაწილს ხელნაწერები წარმოადგენდა. განძში იყო აგრეთვე რამდენიმე პირველნაბეჭდი სახარება, 1709 წელს ნუსხურად ნაბეჭდი ვახტანგ VI სტამბაში.

ძველ ქართულ ხელნაწერთა შორის იყო – *შოთა რუსთაველის „ვეფხისტყაოსანის“* სამი მეტად ძვირფასი ხელნაწერი:

1. 1680 წელს გადაწერილი ცნობილი კალიგრაფის ბეგთაბე თანიაშვილის მიერ გიორგი XI ბრძანებით, ოქროთი ნატვიფრ ყდაში ჩასმული;
2. გადაწერილი 1671 წ. შემკობილი ფერადითა და ოქრომელნით შემოხატული ჩარჩოებით;
3. „ვეფხისტყაოსანის“ ჩვენამდე მოღწეულთა შორის უძველესი, გადაწერილი 1646 წ. ლევან II დადიანის კარზე იმერეთის მდივნის მამუკა თავაქარაშვილის მიერ.

იოანე პეტრიწისა და ეფრემ მცირის მიერ შესრულებული თარგმნები XII-XIII ს. ხელნაწერები.

X საუკუნის ცნობილი ქართველი ჰიმნოგრაფის *მიქაელ მოდრეკილის* საგალობელთა კრებული, ძველი ქართული სანოტო ნიშნებით, ე. წ. „იადგარი“.

„ტბეთის ოთხთავი“ – (XII ს.) რესტავრირებული XVIII ს. გადამწერი იოვანე ფუკარალისძე, მომგებელი (დამკვეთი) – პავლე მტბევარი.

„ტბეთის ოთხთავი“ (XII ს.) მოჭედილი სახელოვანი ოსტატის ბეშქენ აბიზარის მიერ. შემკული ძვირფასი ქვებითა და მარგალიტის მძივით.

„წყაროსთავის ოთხთავი“ (XII ს.) მოჭედილი სახელოვანი ბექა აბიზარის მიერ. შემკული ძვირფასი ქვებით.

„გელათის ოთხთავი“ (XII ს.) ნაწილობრივ შესრულებული ფერუსცულელი ოქრომელნით. შეიცავს 300-მდე მინიატურას. ამ ხელნაწერის მხატვრობა შუასაუკუნეების ქართული მხატვრობის ერთ-ერთ ყველაზე თვალსაჩინო ძეგლად ითვლება. შემკული რამდენიმე ათეული თვლით, მეტწილად ღაღებით.

„ვარძიის ოთხთავი“ (XII-XIII სს) ნაწილობრივ შესრულებული ოქრომელნითა და ფერადებით. ხელნაწერის კიდეები მოტივფრულ-მოოქრულია.

„მოქვის ოთხთავი“ – გადაწერილი 1300 წ. უხვად შემკული თავსართებითა და მინიატურებით. გადაშვრი – ეფრემი. მომგებელი – მოქვის მთავარეპისკოპოსი დანიელი.

თითოეული ხელნაწერის ყდა შემკულია ქართული ხელოვნების ისტორიაში ცნობილი მოოქრული ვერცხლის მოჭედილობით.

ხელნაწერებთან ერთად ე. თაყაიშვილის მიერ სამშობლოს დაუბრუნდა უცხოეთში გატანილი მატერიალური კულტურის შესანიშნავი ძეგლები, მაგალითად, ახალგორის განძი (ჩვ.წაღ.-მდე V ს); ანტიკური ხანის ოქროს სამკაულები, აღმოჩენილი სარგვეშის, ქსნისა და სტეფანწმინდის ნეკროპოლებში. უნიკალურია ქართული ტიხრული მინანქრისა და ოქრომჭედლობის ნიმუშები: ვერცხლის (ადგილ-ადგილ ოქროთი დაფერილი) დისკო წმ. მამას (მამანტის) მაღალრელიეფური (პორელიეფური) გამოსახულებით (XI ს. დამდეგი) – ძველი ქართული ხელოვნების შედევრი; მარტივლის მონასტრიდან გატანილი შესანიშნავი განძი: სამღვდელმთავრო გულსაკიდი ოქროს საკეცი ჯვარი (VIII-IX სს), რომელიც მდიდრულადაა შემკობილი მინანქრით, ძვირფასი თვლებითა და მარგალიტის ასხმებით. იწონის 369 გრ.-ს.; სამღვდელმთავრო გულსაკიდი საკეცი ოქროს ჯვარი (X ს) წონა 268,5 გრ. მინანქრის ფიგურული გამოსახულებებით, ძვირფასი

ქვებით მოჭედილი; ოქროს მედალიონისებრი ჯვრის მსგავსად მომგვრალეული ფორმის პანაგია, შემკული მარგალიტის ორი ასხმით (X ს) ტიხრული მინანქრით შესრულებული, იწონის 69 გრ.; სახატესნაირი ოქროს მართკუთხა სანაწილე, რომლის ზუფი და ნაპირები შემკულია ძვირფასი თვლებით (X ს.), წონა — 155 გრ.

ე. თაყაიშვილის მიერ გადარჩენილ სხვა საუნჯეებს შორის აღსანიშნავია აგრეთვე: დავით კურაპალატის ჯვარი — ვერცხლის მოოქრული დიდი ჯვარი ასომთავრული წარწერებით (X ს); დავით აღმაშენებლის ჯვარი — ნაკეთებია ვერცხლის ერთი მთლიანი მოოქრული ფირფიტისაგან; თამარ მეფის გულსაკიდი ჯვარი — ბაჯალლო ოქროს ჯვარი, შედგება 4 თლილი ზურმუხტისაგან, რომელთა კიდეებზე და ცენტრში ჩასმულია ხუთი მსხვილი ლალი. ჯვრის მკლავებს შორის მოთავსებულია ოთხი მსხლისებური მსხვილი მარგალიტი. ორი ასეთივე მარგალიტი განლაგებულია იმ სახსრის აქეთ-იქით, რომელიც აერთებს ჯვარს აყურულ მძივთან. ჯვრის ზურგზე ასომთავრული წარწერაა. თამარის ჯვარი ინახებოდა ოქროს ორკარედ კილობანში ჯვრის სახედ ჩატრილ ბუდეში ძვირფასი თვლებით (ფირუზი, საფირონი, იაგუნდი, ამეთვისტო). კილობანი დაუმზადებიათ თამარის შეკვეთით.

1927 წელს მთავრობის სპეციალურმა კომისიამ ეს ჯვარი თავისი სასვენებლით ორ მილიონ ოქროს მანეტად შეაფასა.

სხვა ნივთებს შორის იყო XVI საუკუნის ორი შესანიშნავი ძეგლი, დამზადებული აფხაზეთის კათალიკოსის ევდემონ ჩხეიძის დაკვეთით: ბიჭვინთის ღვთისმშობლის ხატი - უხვად შემკული თვლებით (ფირუზით, ლალით, საფირონით, კვარცით და სხვა). ხატის ვერცხლის ზურგზე ასომთავრული წარწერაა და გელათური საწინამძღვრო ჯვარი, რომელიც შედგება 11 ასხმული ნაწილისაგან. შემკობილია ლალებით, ფირუზით, მარგალიტით. მასზე უხვადაა ასომთავრული წარწერები. ერთ-ერთ მათგანზე მოიხსენიება ჯვრის დამამზადებელი ოსტატი ოქრომჭედელი მამნე.

ექვთიმე თაყაიშვილის მიერ გადრჩენილ საგანძურში იყო ისტორიულ პირთა იარაღი. ესაა მეფე ერეკლე II-ის ზმალი და კაჟიანი თოფი, ალექსანდრე ბატონიშვილის ზმალი და კაჟიანი თოფი, ზღვიანბეგ სოლომონ ლიონიძის ზმალი, სოლომონ II-ის კაჟიანი თოფი და სხვა.

ასევე მნიშვნელოვანია თვალწარმტაცი სილამაზის მქონე სამკაული, რომელიც ოდესღაც სამეგრელოს დედოფალს — ეკატერინე დადიანს ეკუთვნოდა: დიადემა, კოლონი, საყურეები და სამაჯურები. ექვთიმე თაყაიშვილმა ამ ნახელავს უწოდა „ქართულ-სპარსული მინანქრის ნაკეთობა“.

არქეოლოგიურ კოლექციებში, გარდა ზემოაღნიშნულისა, იყო სტეფანწმინდის, ქსნის, პანტიკაპეის უცნობი წარმოშობის კოლექციები; უმდიდრესი ნუმიზმატური კოლექცია (ეპისკოპოს კირიონისა, სკივრი ძველქართული მონეტების კოლექციით) საკულტო და საეკლესიო დანიშნულების ნივთები, შემოქმედის სიძველენი, ნაქარგობა და მიტრები, მემორიალური ნივთები, ფეოდალური ყოფის საგნები.

როგორც აღნიშნავს პროფესორი შ. ამირანაშვილი, „შეუძლებელია აქ თუნდაც დაახლოებით ჩამოითვალოს ის უმნიშვნელოვანესი ნივთები, რომლებსაც პარიზიდან ჩამოტანილი საუნჯე შეიცავს. ეს განძეულობა უძვირფასესია ქართული კულტურის ისტორიისათვის. იგი მნიშვნელოვანია საერთო საკაცობრიო კულტურისთვისაც და კიდევ დიდხანს იქნება ზელოვნებისმცოდნეთა და კულტურის ისტორიკოსთა შესწავლის საგანი“.

მწერლობა	XX	საუკუნის	ქართულ
----------	----	----------	--------

ლიტერატურაში, რომელიც წარმატებით ავითარებდა კლასიკური ლიტერატურის შესანიშნავ ტრადიციებს, თვალსაჩინო აღმავლობა განიცადა თითქმის ყველა ჟანრმა, თუ ჟანრის სახემ. ახალ სიმაღლეებს მიაღწია ეპოსმა, ლირიკამ, დრამამ, განსაკუთრებით განვითარდა ქართული რომანი, ნოველა, ლირიკის ჟანრობრივი სახეები.

ქართველი მწერლების ყურადღების გარეშე არ დარჩენილა ჩვენი საზოგადოების პოლიტიკური ცხოვრების თითქმის არც ერთი მნიშვნელოვანი მხარე. თანამედროვეობის მძლავრი განცდა, შეუნელებელი ინტერესი სოციალურ-ეკონომიკური, ეროვნულ-ისტორიული, ეთიკურ-მორალური, ჰუმანურ-საკოცობრიო პრობლემებისადმი ნათლად აისახება XX საუკუნის უდიდესი ქართველი მწერლების *კ. გამსახურდიას, მ. ჯავახიშვილის, რ. გვეტაძის, კ. ლორთქიფანიძის, ლ. ქიჩელის, ლ. გოთუას, ს. კლდიაშვილის, გ. ჩიქოვანის, გ. ლეონიძის* და სხვათა ნაწარმოებებში.

50-იან წლებში ახალი მხატვრული ხედვა მოიტანა ლიტერატურაში ქართველ პროზაიკოსთა ახალმა პლეადამ: *გ. რჩეულიშვილმა, ნ. დუმბაძემ, ო. იოსელიანმა, ა. სულაკაურმა, ო. ჭილაძემ, თ. ჭილაძემ, რ. ინანიშვილმა, ე. ყიფიანმა, ჭ. ამირჯიბმა, ლ. მრეკლაშვილმა, გ. ფანჯიკიძემ, გ. გეგეშიძემ, რ. ჭეიშვილმა, მ. ელიოზიშვილმა* და სხვებმა. მათ ახალი სოციალური თუ ყოფითი თემებით გაამდიდრეს თანამედროვე ქართული ლიტერატურა და ბევრი სიახლე შესძინეს მას რეალობის მხატვრული ათვისების თვალსაზრისით.

უდიდესი განვითარება ჰპოვა ქართულმა დრამატურგიამ *პ. კაკაბაძის, ს. კლდიაშვილის, ი. მოსაშვილის, მ. მრეკლიშვილის, ვ. გაბესკირიას, გ. შატბერაშვილის, კ. ბუაჩიძის, რ. თაბუკაშვილის, მ. ელიოზიშვილის, ლ. თაბუკაშვილის* და სხვათა შემოქმედებაში.

ახალი მოტივებით, მხატვრული ხერხებითა და გამოსახვის საშუალებებით გამდიდრდა საბავშვო მწერლობა. ფართო ხასიათი მიიღო მთარგმნელობითმა საქმიანობამ. დიდ წარმატებებს მიაღწია ლიტერატურამ, კრიტიკამ, საერთოდ — ლიტერატურათმცოდნეობამ.

პოეზია. მრავალფეროვანი და რთული იყო ქართული პოეზიის განვითარების გზა XX საუკუნეში. ეს პერიოდი ხასიათდება როგორც თემატურ-პრობლემური მრავალფეროვნებით, ასევე ახალი ძიებებით პოეტიკის სფეროში.

XX საუკუნის 10-იან წლებში საქართველოში გამოჩნდა ახალგაზრდა პოეტების თაობა, რომლებიც თავიანთ თავს სიმბოლისტებს უწოდებდნენ. ახალი მიმდინარეობა ქართულ პოეზიაში 1916 წლიდან დაიწყო, როდესაც „ცისფერი ყანწების“ ორდენის სახელით ცნობილმა ლიტერატურულმა დაჯგუფებამ ქ. ქუთაისში თავისი პირველი პერიოდული ორგანო — ჟურნალი „ცისფერი ყანწები“ გამოსცა. ქართველი სიმბოლისტების ჯგუფმა 15 წელი იარსება. მის შემადგენლობაში შედიოდნენ პაოლო იაშვილი, ტიცინ ტაბიძე, ვალერიან გაფრინდაშვილი, კოლაუ ნადირაძე, ივანე ყიფიანი, სანდრო ცირეკიძე და სხვები.

1918 წლიდან მათ შეემატნენ: გიორგი ლეონიძე, სერგო კლდიაშვილი, რაჭუნ გვეტაძე, შალვა აფხაიძე, შალვა კარმელი, ნიკოლოზ მიწიშვილი და ალი არსენიშვილი.

ქართველ სიმბოლისტთა წარმოსახვის საგანი იყო მათი ფანტაზიით შექმნილი ხელოვნური სამყარო, მაგრამ ისინი წარსულის კულტურულ მემკვიდრეობას როდი უარყოფდნენ. მათ დიდი წვლილი მიუძღვით თანამედროვე ქართული ლექსის ტექნიკური მხარის დახვეწაში. მათ დაამკვიდრეს ქართულ პოეზიაში ისეთი მყარი სალექსო ფორმა, როგორიცაა სონეტი. ქართული ლექსის რეფორმა, რომელიც XX ს-ის 10-იანი წლებიდან იწყება, ძირითადად „ცისფერყანწელებისა“ და გალაკტიონ ტაბიძის სახელთანაა დაკავშირებული.

ღრმა აზრი, უფაქიზესი განცდა და ჯერ არსმენილი მუსიკა მოითანა უახლეს ქართულ პოეზიაში ლექსის ჯადოქარმა — პოეზიის მეფემ — გ. ტაბიძემ (1891-1959). მან საბოლოოდ დაამკვიდრა თანამედროვე ქართული პოეტური კულტურა, ქართულ ლირიკას უნივერსალური მსოფლიო რეზონანსი მოუპოვა.

XX საუკუნის ქართული ლირიკა არის გ. ტაბიძის, გ. ლეონიძის, ს. ჩიქოვანის პერიოდი, მაგრამ ამავე დროს, ქართველი პოეტები: ი. გრიშაშვილი, ა. აბაშელი, ი. აბაშიძე, ა. მირცხულავა, გ. აბაშიძე, გ. ქუჩიშვილი, კ. კალაძე, მ. მაჭავარიანი, შ. ნიშნიანიძე, ო. ჭილაძე, ა. სულაკაური, ჯ. ჩარკვიანი, ტ. ჭანტურია, მ. ქვლივიძე, მ. ფოცხიშვი-

ლი, მ. ლებანიძე, რ. აბაშუკელი, მ. კახიძე, ა. კალანდაძე და სხვანი თავიანთი შესანიშნავი შემოქმედებით განაპირობებდნენ თანამედროვე ქართული პოეტური ორკესტრის პოლიფონიას.

30-იანი წლების საბჭოური რეპრესიების მსახვრალი ხელი უმკაცრესად შეეხო საქართველოს მოსახლეობის ყველა ფენას, მაგრამ განსაკუთრებით შემოქმედებით ინტელიგენციას. სახელმწიფოსთვის ტროცკისტულ-ჯაშუშური ძირგამომთხრელი საქმიანობის ბრალდებით ბევრი მათგანი დახვრიტეს, ნაწილი გააციმბირეს. პოეტმა პაოლო იაშვილმა მწერალთა კავშირის სხვენში თავი მოიკლა; განსაკუთრებული სისასტიკით აწამეს და მოკლეს უნიჭიერესი ღირიფორი ე. მიქელაძე; რეფორმატორი რეჟისორი ს. ახმეტელი, აგრეთვე მწერალი მ. ჯავახიშვილი; მხატვარი პ. ოცხელი; პოეტები ტ. ტაბიძე და ნ. მიწიშვილი; პროფესორი ვ. კოტეტიშვილი და სხვა მრავალი გამოჩენილი მოღვაწე. მოგვიანებით, როცა გაიხსნა საიდუმლო არქივები ბევრ საიდუმლოს აეხადა ფარდა და მოხდა მათი სათანადო რეაბილიტირება.

მუსიკა. XX საუკუნის ქართული მუსიკის აღორძინებისათვის განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდა 1905 წ. დაარსებული „ქართული ფილარმონიული საზოგადოების“ მოღვაწეობას.

XIX-XX სს. მიჯნაზე ქართული მუსიკის განვითარება ორი გზით მიმდინარეობდა: ხალხურ-ინდივიდუალური და საგუნდო მუსიკის აღიარებისა და აკადემიურ-ინდივიდუალური, საგუნდო და საოპერო ნაწარმოებების შექმნის გზით. 90-იანი წლებიდან ნაყოფიერად მუშაობდა ქართული ხალხური სიმღერების შემსრულებელი რამდენიმე გუნდი ს. ვასაძის, ა. მეგრელიძის, შემდგომში — ვ. სიმონიშვილის, დ. მაღალაშვილის, ე. და მ. თარხნიშვილების, ა. და ვ. ერქომაიშვილების, ლ. კავსაძის და სხვათა ხელმძღვანელობით. ახალი ქართული მუსიკის თვალსაჩინო მიღწევას წარმოადგენდა ნ. სულხანიშვილის (1873-1919 წ.) საგუნდო სიმღერები.

მელიტონ ბალანჩივაძის შემდეგ რომანსის ჟანრს ავითარებდნენ ი. კარგარეთელი, ა. ყარაშვილი, კ. ფოცხვერაშვილი, მოგვიანებით — ა. მჭავარიანი, რ. გაბიჩვაძე, ა. ჩიმაკაძე, რ. ლალიძე, ს. მირიანაშვილი, ბ. კვერნაძე.

ქართულ რომანსს გარკვეული ღვაწლი დასდო ზ. ფალიაშვილმა (1872-1933), მისი კლასიკური ნიმუშები შექმნა დ. არაყიშვილმა, მასვე ეკუთვნის პირველი ქართული სიმფონიური ნაწარმოები.

პირველი ქართული ოპერა მ. ბალანჩივაძის „თამარ ცბიერი“ ფრაგმენტების სახით პირველად 1897 წ. დაიდგა პეტერბურგში. ფუძემდებლური ქართული ოპერები შექმნა ზ. ფალიაშვილმა — „ახესალომ და ეთერი“ (1919 წ.) — XX ს-ის ერთ-ერთი საოპერო შედეგრი, „დაისი“ (1923 წ.), „ლატაერა“ (1928). სხვა უმნიშვნელოვანესი ოპერებია — დ. არაყიშვილის „თქმულება შ. რუსთაველზე“ (1919), ე. ღოლიძის „ქეთო და კოტე“.

ქართული ოპერები თანამედროვე თემებზე შექმნეს: შ. თაქთაქიშვილმა, ი. ტუესკიამ, გ. კილაძემ, ი. გოკიელმა, ა. მჭავარიანმა, ა. კერესელიძემ, დ. თორაძემ, შ. მშველიძემ, ა. ბუკიამ, ო. თაქთაქიშვილმა, რ. ლალიძემ და სხვებმა.

1960 წ. ნ. გიგაურის მიერ შეიქმნა საბჭოთა კავშირში პირველი სატელევიზიო ოპერა „გამზრდელი“.

ინტენსიური განვითარება ჰპოვა ქართულმა ბალეტმა.

1936 წ. ა. ბალანჩივაძემ შექმნა პირველი ქართული გმირულ-რომანტიული ბალეტი „მზეჭაბუკი“, რომელიც ორი წლის შემდეგ გადაკეთდა „მთების გულად“. მთავარი პარტიის დამდგმელი და მთავარი როლის შემსრულებელი იყო ვ. ჭაბუკიანი. ქართული ბალეტი განვითარების ახალ საფეხურზე აიყვანა გ. კილაძის ბალეტ „სინათლის“ (1947) დადგამამ ვ. ჭაბუკიანის მიერ. მისი ძირითადი ღირებულება იყო ეროვნული ცეკვებისთვის დამახასიათებელი ილეთების კლასიკურ საბალეტო კომპოზიციებთან შერწყმის ახლებური გადაწყვეტა. ამ მხრივ აღსანიშნავია, აგრეთვე დ. თორაძის ბალეტი „გორდა“ (1949).

ქართული საბალეტო ხელოვნების ახალ საფეხურს წარმოადგენს ა. მაჭავარიანის ბალეტი „ოტელო“ (1957) ვ. ჭაბუკიანის დადგმითა და მთავარი პარტიის შესრულებით, რომელიც ქართული ქორეოგრაფიის ტრიუმფად იქცა.

ეროვნული სიმფონიზმის ჩამოყალიბებამ XX ს. ქართული მუსიკა მაღალ პროფესიულ დონეზე აიყვანა. ქართული სიმფონიური მუსიკა და ვოკალურ-სიმფონიური ჟანრები მთელი თავისი სიმდიდრითა და მრავალფეროვნებით განვითარდა ა. ბალანჩივაძის, ა. მაჭავარიანის, ო. თაქთაქიშვილის, შ. მშველიძის, რ. ლალიძის, ა. ჩიმაკაძის, ბ. კვერნაძის, ა. შავერზაშვილის, გ. ყანჩელის და სხვა ქართველი კომპოზიტორების შემოქმედებაში.

კამერული მუსიკის განვითარებაში უდიდესი ღვაწლი მიუძღვის ს. ცინცაძეს.

60-იანი წლების პერიოდი ქართული ეროვნული მუსიკის ისტორიის თვისობრივად ახალი ეტაპია. იგი ხასიათდება ეროვნულ ტრადიციათა მრავალმხრივი განახლებით. ქართველმა კომპოზიტორებმა ამ პერიოდში ყურადღება გაამახვილეს ეროვნული მუსიკის ძირითადი მოსამზადებელი წყაროს, ხალხური სასიმღერო შემოქმედების თვისებებზე (შუა საუკუნეების წიაღიდან სათუთად შემონახულ საგალობელთა სიღრმეებზე, გურული პოლიფონიის ვირტუოზულ ბრწყინვალეობაზე და სხვა). XX საუკუნის შუაწლებიდან იწყება საესტრადო სიმღერების ინტენსიური განვითარება. აღსანიშნავია, აგრეთვე ა. მაჭავარიანის, ა. კერესელიძის, რ. ლალიძის, დ. თორაძის, ს. ცინცაძის, გ. ყანჩელის სასიმღერო მუსიკის ნიმუშები შექმნილი ქართული კინოფილმებისათვის.

მუსიკალური კომედიის სფეროში განსაკუთრებული ღვაწლი მიძღვის შ. მილორაგას.

არნახულ აღმავლობას განიცდის საშემსრულებლო ხელოვნება. ქართულ კულტურას მსოფლიოში გაუთქვა სახელი სიმღერისა და ცეკვის სახელმწიფო ანსამბლმა (ნ. რამიშვილისა და ი. სუხიშვილის ხელმძღვანელობით), ანსამბლებმა „რუსთავი“, „ერისიონი“ და სხვ.

საერთაშორისო ასპარეზზე ქართულ კულტურას სახელი მოუხვეჭეს პიანისტებმა — ე. ვირსალაძემ, მ. მდივანმა, ე. ბოლქვაძემ, მევიოლინეებმა: მ. იაშვილმა, ლ. ისაკაძემ, მომღერლებმა: დ. ანდლულაძემ, დ. გამრეკელმა, ზ. ანჯაფარიძემ, პ. ამირანაშვილმა, ლ. ჭყონიამ, ნ. ანდლულაძემ, ზ. სოტკილაევამ, მ. ქასრაშვილმა, ც. ტატიშვილმა, პ. ბურჭულაძემ; მოცეკვავეებმა: ნ. ანანიაშვილმა, ი. ნიორაძემ, ნ. ცისკარიძემ და სხვებმა.

ქართულმა ტრადიციულმა სიმღერამ და სასულიერო მუსიკამ ბოლომდე შეინარჩუნა თვითმყოფადი ხასიათი და ორიგინალობა. დღესაც მთელი მსოფლიო აღფრთოვანებაში მოჰყავს უნიკალურ ქართულ ხალხურ სიმღერას. კოსმოსში გაგზავნილ 25 მუსიკალურ შედეგს შორის 2 ქართულია: „ჩაკრულო“ და „წინწყარო“.

იუნესკომ 2001 წელს ქართული სამუსიკო კულტურა კაცობრიობის კულტურულ მემკვიდრეობად აღიარა.

თეატრი. XX ს. პირველ ოცწლეულში ქართული პროფესიული თეატრები არსებობდა თბილისში, ქუთაისსა და ბათუმში. ამ დროს თეატრს შეემატა მსახიობთა და რეჟისორთა ახალი თაობა: ნ. გოცირიძე, ა. იმედაშვილი, შ. დადიანი, ნ. ჩხეიძე, ალ. წუწუნავა, მ. ქორელი, ე. ჩერქეზიშვილი.

1921 წ. 25 ნოემბერს თბილისის ახალ სახელმწიფო დრამატულ თეატრს მიენიჭა შ. რუსთაველის სახელი. სამხატვრო ხელმძღვანელად მოწვეული იქნა კ. მარჯანიშვილი.

1922 წ. კ. მარჯანიშვილმა ქართულ თეატრში დადგა ლოპე დე ვეგას „ცხერის წყარო“, შემდეგ — გ. ერისთავის „ჰაყრა“, მოლიერის „გააზნაურებული მღაბი“, შექსპირის „ჰამლეტი“ და სხვა.

1926-1935 წწ. რუსთაველის სახელობის თეატრს ხელმძღვანელობდა სანდრო აბშეთელი. 1928 წ. კ. მარჯანიშვილმა ქუთაისში დააარსა თეატრი, 1930 წ. საქართველოს მეორე სახელმწიფო თეატრი ქუთაისიდან თბილისში გადმოიტანეს. მას კ. მარჯანიშვილის გარდაცვალების შემდეგ მისი სახელი მიანიჭეს. 20-იანი წლების

ბოლოს შეიქმნა ქართული და რუსული მოზარდ მაყურებელთა თეატრები და თოჯინების საბავშვო თეატრები.

შ. რუსთაველის სახ. დრამატულ თეატრში სხვადასხვა დროს მოღვაწეობდნენ და მოღვაწეობენ ცნობილი რეჟისორები: ალ. წუწუნავა, აკ. ფალავა, ს. ახმეტელი, დ. აღიქსიძე, მ. თუმანიშვილი, რ. სტურუა, თ. ჩხეიძე და სხვები; მსახიობები: ა. ზორავა, ა. ვასაძე, თ. ჭავჭავაძე, გ. დავითაშვილი, ვ. ანჯაფარიძე, ც. წუწუნავა, უშ. ჩხეიძე, შ. ღამბაშიძე, მ. გელოვანი, ალ. ჟორჟოლიანი, ემ. აფხაიძე, ე. მანჯგალაძე, გ. გეგეჭკორი, რ. ჩხიკვაძე, ს. ზაქარიაძე, მ. ჩაბავა, ს. ყანჩელი, ზ. კეკელიძე, ე. მაღალაშვილი, გ. გეგეჭკორი, გ. საჯარაძე, კ. კაცსაძე და სხვები.

მარჯანიშვილის თეატრში მოღვაწეობდნენ ცნობილი რეჟისორები: ვ. ყუშიტაშვილი, ვ. ტაბლიაშვილი, თ. ჩხეიძე, მ. თუმანიშვილი, ა. ჩხარტიშვილი და სხვები. მსახიობები: ვ. ანჯაფარიძე, შ. ღამბაშიძე, ა. გომელაური, ა. ჟორჟოლიანი, ა. კვანტალიანი, გ. შავგულიძე, ვ. გომიშვილი, ს. თაყაიშვილი, ვ. ნინუა, ე. ყიფშიძე, ს. ჭიაურელი, მ. ჯაფარიძე და სხვები.

ქართული თეატრების სცენაზე წარმატებით იღვებოდა ისეთი ცნობილი საზღვარგარეთელი და ქართველი ავტორების ნაწარმოებები, როგორიცაა: ევრიპიდე, სოფოკლე, შილერი, შექსპირი, ლორკა, ბ. შოუ, ი. ჭავჭავაძე, ალ. ყაზბეგი, ვაჟა-ფშაველა, დ. კლდიაშვილი, შ. დადიანი, კ. ლორთქიფანიძე, პ. კაკაბაძე, ლ. გოთუა, ვ. გაბესკირია, კ. გამსახურდია, კ. ბუაჩიძე, ნ. დუმბაძე და სხვები.

70-იან წლებში შეიქმნა პანტომიმისა და მინიატურების თეატრები, კინომსახიობთა თეატრი, შემდეგ მარიონეტების თეატრი.

კინემატოგრაფია. 2008 წელს ქართულ კინოს 100 წელი შეუსრულდა. 1908-1912 წწ. შეიქმნა რამდენიმე დოკუმენტური ფილმი, რომელთა შორის ყველაზე მნიშვნელოვანი იყო 1912 წ. პირველი ქართველი კინოოპერატორის ვ. ამაშუკელის მიერ გადაღებული „აკაკის მოგზაურობა რაჭა-ლეჩხუმში“. 1916-1918 წ.

აღ. წუწუნავამ გადაიღო ფილმი „ქრისტიანე“. ქართულ კინემატოგრაფიაში მოვიდნენ დიდი აქტიორული კულტურის მქონე მსახიობები და რეჟისორები: ე. ჩერქეზიშვილი, ც. წუწუნავა, აღ. იმედაშვილი, შ. დადიანი, ე. გუნია, აღ. წუწუნავა, კ. მარჯანიშვილი და სხვები. 1921 წ. განხორციელდა პირველი მხატვრული სრულმეტრაჟიანი ფილმის „არსენა ჯორჯიაშვილის“ გადაღება.

1920-იან წლებში დაიწყეს მოღვაწეობა მ. ჭიაურელმა, ნ. შენგელაიამ, ს. დოლიძემ, ლ. ესაკიამ, დ. რონდელმა და სხვებმა.

საუკეთესო კინოსახეები შექმნეს ნ. ვაჩნაძემ, ე. ანჯაფარიძემ, ა. ზორავამ, ა. ეასაძემ, აღ. ჟორჟოლიანმა, ს. ზაქარიაძემ, შ. ლამბაშიძემ, ნ. ჩხეიძემ, თ. ციციშვილმა, უ. ჩხეიძემ, აკ. კვანტალიანმა, დ. წეროძემ, მ. გელოვანმა, ს. ბაღაშვილმა, ბ. კრავეიშვილმა, აკ. ხინთიბიძემ, აღ. ოშიაძემ და სხვებმა.

სახელმწიფო (სტალინური) პრემიები დაიმსახურა ფილმებმა: „არსენა“, „დიადი განთიადი“ (რეჟ. მ. ჭიაურელი), „ნარინჯის კვლი“ (ნ. შენგელაია).

1943 წ. დამთავრდა მუშაობა ისტორიულ-გმირულ ეპოპეაზე „გიორგი სააკაძე“. ფილმის დამდგმელ რეჟისორს მ. ჭიაურელს და მთავარი როლების შემსრულებლებს აკ. ზორავასა და ე. ანჯაფარიძეს სტალინური პრემია მიენიჭათ.

მუსიკალურ კინოსურათს „ჯურღაის ფარი“ (1944 წ. დამდგმელი რეჟისორი ს. დოლიძე, დ. რონდელი) – მიენიჭა სახელმწიფო პრემია.

მეორე მსოფლიო ომის წლებში გაიშალა მებრძოლთა საგმირო საქმეების ამსახველი დოკუმენტურ-ქრონიკური ფილმების წარმოება, რაშიც დიდი როლი მიუძღვით ქართველ კინოდოკუმენტალისტებს. ამერიკის კინოაკადემიის პრემია „ოსკარი“ პირველად სსრკ-ში მიენიჭა თბილისელ ლ. ვარლამოვს ფირისათვის „გერმანელთა ჯარების განადგურება მოსკოვთან“.

50-იან წლებში დაიწყო ქართული კინემატოგრაფიის ახალი აღმავლობა. საერთაშორისო აღიარება მოიპოვეს ამ დროს გადაღებულმა ფილმებმა „საბუდარელი ჭაბუკი“, „სხვისი შვილები“ და სხვ.

ქართულ კინემატოგრაფიაში თვალსაჩინო ადგილი უჭირავს კლასიკური მხატვრული ლიტერატურული ნაწარმოებების ეკრანიზაციას. რეჟ. თ. აბულაძისა და რ. ჩხეიძის ფილმი „მაგდანას ლურჯა“ საპატიო ჯილდოებითა და პრემიით დაჯილდოვდა ქ. კანში და ქ. ვინბერგში (1956) მოწყობილ კინოფესტივალზე.

ი. ჭავჭავაძის საიუბილეო დღეებს მიეძღვნა ფილმი „ოთარანთ ქვრივი“ (რეჟ. მ. ჭიაურელი 1957), რომელიც ვენეციის საერთაშორისო ტრადიციულ ფესტივალზე (1958) დაჯილდოვებული იქნა საპატიო დიპლომით. ამ პერიოდის ეკრანიზებულ ნაწარმოებთა შორის გამოირჩევა „დაში-აჩუკი“ (რეჟ. ლ. ესაკია 1957).

1960-იანი წლების მანძილზე ქართველ კინემატოგრაფისტებს შეემატა ახალი თაობა: მ. კოკოჩაშვილი, ო. იოსელიანი, თ. მელიყა, ვ. მიქელაძე, ნ. მჭედლიძე, ლ. ღოღობერიძე, ე. და გ. შენგელაიები და სხვები.

60-70-იანი წლები მეტად უხემოსავლიანი გამოდგა. საერთაშორისო კინოფესტივალებზე საპატიო ჯილდოები მოიპოვეს მხატვრულმა ფილმებმა: „სხვისი შვილები“, „ხმელი წიფელი“, „ჯარისკაცის მამა“, „ხვესურული ბაღადა“, „ქორწილი“, „ქოლგა“, „ფიროსმანი“, „ვედრება“, „ნერგები“, „პირველი მერცხალი“.

საერთაშორისო და საკავშირო ფესტივალებზე არაერთი პრემია მოიპოვეს ქართველმა მსახიობებმა: ს. ზაქარიაძემ, რ. ჩხეკვაძე, დ. აბაშიძემ, ვ. კიკაბიძემ, ს. ჭიაურელმა, ლ. აბაშიძემ და სხვებმა. განსაკუთრებულ მოვლენად იქცა თ. აბულაძის ფილმები „ვედრება“, „ნატვრის ხე“ და „მონანიება“. ქართულ კინემატოგრაფიაში წარმატებით განხორციელდა მრავალი ქართველი მწერლის ნაწარმოებების ეკრანიზაცია.

ქართველი კინემატოგრაფისტების მიერ შეიქმნა მრავალი კომედიური ფილმი: „არაჩვეულებრივი გამოფენა“, „პირველი მერცხალი“, „შერეკილები“ და სხვა. 70-იანი წლების დასაწყისში შეიქმნა პირველი ქართული მიუზიკლი „ვერის უბნის მელოდიები“ (გ. შენგელაია, გ. ცაბაძე), რომელმაც არა ერთი ჯილდო დაიმსახურა.

ნაყოფიერ შემოქმედებით მუშაობას აწარმოებდნენ ქართველი კინოდოკუმენტალისტები.

არაერთი მაღალმხატვრული ფილმია შექმნილი საქართველოს სატელევიზიო ფილმების სტუდიაში, ბევრი მათგანი საერთაშორისო პრემიით აღინიშნა („სერენადა“, „ფეხბურთი“ და სხვა). დიდ წარმატებას მიაღწია ქართულმა მულტიპლიკაციამ, რომლის არაერთმა თვალსაჩინო ნიმუშმა მოიპოვა საერთაშორისო აღიარება.

1957 წ. დეკემბერში შეიქმნა საქართველოს სსრ კინემატოგრაფისტთა კავშირი.

1972 წ. თბილისში ჩატარდა V საკავშირო კინოფესტივალი.

დიდი წარმატება სვდა წილად ქართულ კინოსამსახიობო სკოლასაც. ოთხ საერთაშორისო კინოფესტივალზე ქართველმა მსახიობებმა ს. ზაქარიაძემ, რ. ჩხიკვაძემ, დ. აბაშიძემ და ვ. კიკაბიძემ პრემიები მოიპოვეს მამაკაცის როლის საუკეთესო შესრულებისათვის, ხოლო საკავშირო ფესტივალებზე – ს. ჭიაურელმა (რამდენჯერმე), ლ. აბაშიძემ, მ. წულუკიძემ. 1974 წელს კინოსტუდია „ქართულ ფილმს“ სათავეში ჩაუდგა ცნობილი კინორეჟისორი რ. ჩხეიძე. შ. რუსთაველის სახ. საქართველოს სახელმწიფო თეატრალურ ინსტიტუტში შეიქმნა კინოს ისტორიისა და თეორიის სამეცნიერო-კვლევითი სექტორი (1969) და გაიხსნა კინოფაკულტეტი (1974).

სახვითი ხელოვნება.

XX საუკუნის დასაწყისში ქართულ სახვით ხელოვნებას ავითარებდნენ წინა საუკუნის 80-90-იან წლებში მოღვაწე ცნობილი ქართველი მხატვრები – ა. ბერიძე, ნ. ფიროსმანაშვილი, გ. გაბაშვილი, ა. მრევლიშვილი, მ. თოიძე, ი. ნიკოლაძე და სხვები.

XX საუკუნის დასაწყისში მათ გვერდით ამოუდგნენ მხატვართა ახალი თაობის წარმომადგენლები, შემდგომში უდიდესი ქართველი მხატვრები დ. კაკაბაძე და ლ. გუდიაშვილი, რომლებიც განბანოლნი იყვნენ დასავლეთევროპული მხატვრობის ემბაზში, მაგრამ ევროპული

მოდერნიზმი მათ შემოქმედებაში ძველქართული ფრესკული მხატვრობის ტრადიციებს უკავშირდებოდა.

იაკობ ნიკოლაძე — არის ქართული ქანდაკების მამამთავარი. იგი 1904-1910 წლებში პარიზში ცხოვრობდა და როდენის სახელოსნოში მუშაობდა. იქვე დაამთავრა მან ი. ჭავჭავაძის საფლავის ძეგლი „მწუხარე საქართველო“, რომელიც 1913 წ. დაიდგა. 30-იან წლების დასაწყისში საქართველოში განსაკუთრებით ვითარდება ფერწერის ისეთი ჟანრები, როგორიცაა პორტრეტი, პეიზაჟი, საყოფაცხოვრებო მხატვრობა. უ. ჯაფარიძის და მ. თოიძის იმდროინდელ ტილოებთან ერთად, აღსანიშნავია ა. ციმაკურიძის, ვ. სიღამონ-ერისთავის, ე. ახვ-ლელიანის, ქ. მაღალაშვილის, კ. სანაძის და სხვათა ნაწარმოებები.

ამ პერიოდში განსაკუთრებული განვითარება ჰპოვა ქართულმა გრაფიკამ. ლ. გუდიაშვილი, ე. ახვლელიანი, ს. მასისაშვილი, თ. აბაკე-ლია, დ. ქუთათელაძე, ლ. გრიგოლია, ვ. ქუთათელაძე, ს. ქობულაძე, ი. თოიძე ღირსშესანიშნავი ქმნილებებით ამდიდრებენ ჩვენს გრაფი-კულ ხელოვნებას (წიგნის გაფორმება, ილუსტრაცია და დაზგური ფერწერა, მუშაობა ქართული მხატვრული შრიფტის შექმნაზე).

1937 წ. რუსთაველის იუბილესთან დაკავშირებით გამოცხადებულ კონკურსზე პირველი პრემია დაიმსახურა მ. მერაბიშვილის მიერ შექ-მნილმა რუსთაველის ძეგლის ესკიზმა. აღსანიშნავია ქართული მონუ-მენტალისტიკის თ. აბაკელიას, ვ. თოფურიძის, შ. მიქელაძისა და სხვათა მოღვაწეობა.

50-იან წლებში იწყება ქართული საბჭოთა ჭედური ხელოვნების განვითარება — ვ. ოჩიაურის შემოქმედებაში.

ფართო განვითარება ჰპოვა გამოყენებითი ხელოვნების საგნებმა, მათ შორის სამკაულებისა და დეკორატიული კერამიკის წარმოებამ.

60-70-იანი წლების ქართული სახვითი ხელოვნებისათვის დამახა-სიათებელია სწრაფვა მონუმენტურობისაკენ, საზეიმო განწყობილება, ადამიანის შემოქმედებითი ძალით შთაგონებული სიამაყის გრძნობა. პორტრეტის ჟანრში ღვაწლმოსილი მხატვრების გვერდით მუშაობდ-ნენ ზ. ნიჟარაძე, ა. ვარაზი და სხვები.

დაზგურ ფერწერაში განზოგადებისადმი სწრაფვა ახასიათებს გ. თოთიბაძეს, ზ. ნიჟარაძეს, ლ. ცუცქერიძეს და სხვებს.

განზოგადების ამოცანამ დაზგური ფერწერა ლოგიკურად მიიყვანა ტრიპტიქონის კომპოზიციის ფართო გამოყენებასთან. ამგვარ კომპოზიციას მიმართავს ზ. ნიჟარაძე, რ. თორდია, კ. იენატოვი და სხვები. განსაკუთრებული განვითარება ჰპოვა მონუმენტურმა ფერწერამ (უ. ჯაფარიძე, რ. სტურუა, ე. ბერძენიშვილი). მოზაიკის ტექნიკას მიმართავს ზ. წერეთელი. განვითარების რთული და საინტერესო გზა განვლო თეატრალურ-დეკორატიულმა ხელოვნებამ. ამ დარგში წარმატებით მოღვაწეობდნენ ცნობილი მხატვრები: პ. ოცხელი, ი. გამრეკელი, ე. ახვლედიანი, ს. ვირსალაძე, დ. კაკაბაძე, ფ. ლაბიაშვილი, ი. სუმბათაშვილი, ო. ლითანიშვილი, მხატვართა საშეული: ო. ქოჩაკიძე, ა. სლოვინსკი, ი. ჩიკვაძე.

მ. ბერძენიშვილის, მ. მერაბიშვილის, ე. ამაშუკელის და სხვა გამოჩენილი ქართველი მოქანდაკეების ნამუშევრებთან ერთად ბოლო წლებში თბილისი დაამშვენა ზ. წერეთლის მიერ შესრულებულმა წმ. გიორგის უბადლო სკულპტურულმა ნამუშევარმა.

საცირკო ხელოვნება.

საქართველოში ძველთაგანვე კარგად იყო ცნობილი საცირკო ხელოვნების მრავალი სახე. ახ.წ. II საუკუნეში ქართველ მეფეს ფარსმან II-ს თავის მხლებელთა შორის რომში თან ჩაუყვანია შესანიშნავი მოჯირითეები. იბერიელი მხედრები გამოდიოდნენ ძველი რომის ცირკებში და ბიზანტიის იპოდრომებზე.

მოჯირითენი, აკრობატები და საცირკო ხელოვნების სხვა სახეობათა წარმომადგენლები XII-XIII სს-ში სახალხო დღესასწაულთა აუცილებელი მონაწილეები იყვნენ. მოხეტიალე მსახიობთა (მუშაითთა) ჯგუფები — კომიკოსები, ჟონგლიორები, მოცეკვავეები — გამოდიოდნენ ციხესიმაგრეებში, სოფლებში, ხალხის თავმოყრის ადგილებში, მონაწილეობდნენ სახალხო სანახაობებში — ყეენობასა და ბერიკაობაში, თეატრალურ სანახაობებში. აკრობატული ნომრები გამოიყენებოდა აგრეთვე საცეკვაო ფერხულებში.

XIX ს. 70-იან წლებში თბილისში დაარსდა დიდი საცირკო ანტრეპრიზა – საცირკო დაწესებულებების ადმინისტრაციული ცენტრი, რომელიც ხელმძღვანელობდა მთელი კავკასიის საცირკო დაწესებულებებს. XIX საუკუნის 90-იან წლებში ძმები ნიკიტინების მიერ აგებულ ცირკში გამოდიოდა ქართველ მსახიობთა მთელი პლუადა – ა. ცხომელიძე, დები გამსახურდიები და სხვა.

XX საუკუნის I ათასწლეულში თბილისში მუშაობდა სამი ცირკი. 1908 წელს ცირკი გაიხსნა ბათუმში. ჩამოყალიბდა ქართველ ცირკის მსახიობთა დინასტიები (გამსახურდიები, ცხომელიძეები, გოლიაძეები, აღდგომელაშვილები და ა.შ.).

1940 წ. თბილისში გმირთა მოედანზე აიგო ახალი საცირკო შენობა, რომელიც ერთ-ერთი საუკეთესო არქიტექტურული ნაგებობა იყო სსრკ-ში.

ქართული ეროვნული საცირკო ხელოვნების განვითარებაში დიდი როლი ითამაშა 1957 წ. ქართული კოლექტივის შექმნამ.

ქართული ცირკის განვითარებას მნიშვნელოვანი სტიმული მისცა 1969 წ. თბილისში საესტრადო და საცირკო ხელოვნების სასწავლებლის გახსნამ, რომელიც მეორე იყო სსრკ-ში მოსკოვის ამავე ტიპის სასწავლებლის შემდეგ. მისი კურსდამთავრებულები წლების განმავლობაში წარმატებით გამოდიოდნენ საცირკო არენებზე და ესტრადაზე საცირკო ჟანრის ნომრებით.

ქართული საცირკო ხელოვნების განვითარებაში დიდი წვლილი შეიტანეს მსახიობებმა: მ. ცხომელიძემ, ნ. გოლიაძემ, გ. აღდგომელაშვილმა, მ. და ვ. გარსევანიშვილებმა, ა. მჭედლიშვილმა, ა. ლადეშქელიანმა, ც. ძამაშვილმა, ვ. ნატროშვილმა, ა. თედიაშვილმა, ნ. მელქაძემ, მ. ნიკოლაიშვილმა, ნ. მთვრალაშვილმა, ნ. მაცაბერიძემ, გ. ფარადაშვილმა და სხვებმა.

მუზეუმები. პირველი ცნობა საქართველოში ისტორიულ ფასეულობათა დაცვისა და გამოფენის შესახებ ახ. წ. 134 წ-ს მიეკუთვნება. შემდგომ საუკუნეებში ისტორიული და მხატვრული

ფასეულობები თავს იყრიდა წარმართულ ტაძრებსა და ქრისტიანულ ეკლესია-მონასტრებში, სამეფო სალაროებში, სამალაგებში, წარჩინებულ პირთა ოჯახებში. მუზეუმების დაარსებისათვის ზრუნვა ჩანს XVII საუკუნეში შედგენილ ქართლ-კახეთის სახელმწიფოებრივი წყობილების რეფორმების პროექტში. XIX საუკუნის 50-იან წლებიდან თბილისში რუსეთის სხვადასხვა სამეცნიერო საზოგადოებების კავკასიის განყოფილებებთან, სახელმწიფო დაწესებულებებთან და კომიტეტებთან დაარსდა: კავკასიის მუზეუმი, სამხარეო-ისტორიული, მუნიციპალური და სხვა მუზეუმები. 80-იანი წლებიდან ქართულ ეროვნულ ძალთა ინიციატივით დაარსდა ქართული სამეცნიერო საზოგადოებები, რომელთა თაოსნობით შეიქმნა მუზეუმები. ისინი ემსახურებოდნენ ქართული კულტურის დაცვასა და ეროვნული თვითშეგნების ამაღლებას. 1921 წლისთვის თბილისში 12 მუზეუმი იყო.

1941 წლისათვის საქართველოში იყო 38 მუზეუმი, 1981 წლის 1 იანვრისათვის – 142 მუზეუმი, მათ შორის: 26 ისტორიული, 62 მემორიალური, 35 მხარეთმცოდნეობის, 12 ხელოვნების, 1 ლიტერატურის, 6 დარგობრივი, აგრეთვე მრავალი მუზეუმი, რომლებიც საზოგადოებრივ საწყისებზე შეიქმნა და მოქმედებს. 15 მუზეუმს მიენიჭა სახალხო მუზეუმის სახელწოდება.

ამჟამად საქართველოში მოქმედებს ისტორიული, მემორიალური, მხარეთმცოდნეობის, ხელოვნების, ლიტერატურის, დარგობრივი და სხვა მუზეუმები.

საგამომცემლო საქმე. წიგნის გამოცემის საქმეს საქართველოში ხანგრძლივი და მდიდარი ისტორია აქვს. პირველი ქართული ნაბეჭდი წიგნი - „ქართულ-იტალიური ლექსიკონი“, რომელიც შეადგინა სტეფანე პაოლინიმ, ნიკიფორე ირბაქის დახმარებით, გამოვიდა რომში 1629 წელს. იმავე წელს რომში გამოიცა „ქართული ანბანი ლოცვებითურთ“, 1643 წელს – ფრანცისკო მარია მაჯოს „ქართული ენის გრამატიკა“ (მეორედ - 1670), შემდეგ კი – 1741 წელს – დ. ტულუკაშვილის „საქრისტიანო მოძღუარება,

მოკლედ დარიგებულ მარტვილთათვის, ზეპირად დასასწავლებლათ“. 1703 წელს არჩილ II-მ ამსტერდამიდან მიღებული საგანგებოდ შეკვეთილი ქართული შრიფტით მოსკოვის სტამბაში ქართული წიგნის სამბეჭდაო დააარსა და 1705 წელს „დავითნი“ გამოსცა.

1709 წელს ვახტანგ VI-მ თბილისში გახსნა ევროპულ ყაიდაზე მოწყობილი სტამბა, სადაც დაიბეჭდა „სახარება“, „სამოციქულო“, „კონდაკი“, „ლოცვანი“ და „ჟამნი“, 1712 წელს კი – შოთა რუსთაველის „ვეფხისტყაოსანი“.

ვახტანგის სტამბაში, რომელმაც 1723 წლამდე (ოსმალთა მიერ თბილისის აღებამდე) იარსება, სულ 20 წიგნი დაიბეჭდა. ვახტანგის გარდაცვალების შემდეგ (1737) ქართული წიგნის ბეჭდვის საქმე განაგრძეს რუსეთში ლტოლვილმა მისმა თანამოღვაწეებმა: ბაქარმა, ვახუშტი ბატონიშვილმა და სხვა.

XVIII ს. 30-იან წლებიდან სხვადასხვა დროს ქართული წიგნის გამოცემის საქმეს მესვეურობდნენ ქრისტეფორე გურამიშვილი, იოსებ სამებელი, ათანასე ამილახვარი, გაიოზ რექტორი და სხვა.

ერეკლე II-ისა და ანტონ ბაგრატიონის მეცადინეობით 1749 წ. ნანგრევებიდან აღდგენილი და განახლებული იქნა თბილისის სტამბა, რომელიც ხელმეორედ განადგურდა ალა-შაჰმად-ხანის მიერ თბილისის აოხრების დროს (1795).

1797-99 წ.წ. ქუთაისში დაარსდა სტამბა და 1800 წელს გამოიცა „დავითნი“. სტამბები იყო სოფ. წესში, საჩხერეში და სხვა.

XIX საუკუნის I ნახევარში თბილისში სულ 19 ქართული და ერთი რუსული სტამბა იყო.

საგამომცემლო საქმის აღმავლობაში ფასდაუდებელი ღვაწლი მიუძღვის „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოებას“ (1879) და „წიგნის გამომცემელ ქართველთა ამხანაგობას“ (1887).

1900-იანი წლებიდან საქართველოში შეიქმნა სოციალ-დემოკრატიული იატაკქვეშა სტამბები.

1903 წელს ამოქმედდა ცნობილი ავლაბრის არალეგალური სტამბა.

იატაკევემა სტამბები შეიქმნა ბათუმში, ქუთაისში, ჭიათურაში, სამტრედიაში, სოხუმში, თელავში, სიღნაღში და ა.შ.

1920-80 წლებში საქართველოში გამოიცა 96315 დასახელების წიგნი 529 მილიონამდე ცალი საერთო ტირაჟით.

საგამომცემლო საქმეში განსაკუთრებით აღსანიშნავია შემდეგი დიდი გამომცემლობების წვლილი: „საბჭოთა საქართველო“ (დაარსდა 1921 წ.), „მერანი“ (1925), „ხელოვნება“ (1947), „განათლება“ (1957), „ნაკადული“ (1938), „საბჭოთა აჭარა“ (1931), „მეცნიერება“ (1941).

ამჟამად ნაყოფიერ მუშაობას ეწევიან თანამედროვე გამომცემლობები: „ინტელექტი“, „დიოგენე“, „ბაკურ სულაკაურის გამომცემლობა“, „სამართლიანი საქართველო“ და ა.შ.

არქიტექტურა.

XIX საუკუნის დასასრულიდან

საქართველოში მცირე ხნით გავრცელებას იწყებს დასავლეთ ევროპაში იმ დროს შემუშავებული ხუროთმოძღვრული „მოდერნიზ“ სტილი. XX საუკუნის დასაწყისში ხუროთმოძღვრებაში ისევ შეიმჩნევა ქართული ტრადიციების აღორძინება. ამის მაგალითია 1904-1910 წწ. აშენებული *ქაშუეთის ეკლესია*, რომელსაც საფუძვლად დაედო *სამთავისის XI ს. ტაძრის ფორმა*. ბევრ შემოქმედებით ელემენტს შეიცავს *ქართული ბანკის* (ამჟამად ეროვნული ბიბლიოთეკის) შენობა (1913-1916).

ქართული იერი შერჩა თბილისის, ქუთაისის, განსაკუთრებით – სიღნაღისა და თელავის საცხოვრებელ სახლებს.

განსაკუთრებული არქიტექტორული სამუშაოები გაჩაღდა თბილისში. საუკუნის პირველ ნახევარში თბილისელმა არქიტექტორებმა: *მ. შავიშვილმა*, *ა. ქურდიანმა*, *ნ. ქურდიანმა*, *გ. ლუჯუამ* და სხვებმა შექმნეს გრანდიოზული ნაგებობები – ადმინისტრაციული შენობები, ფაბრიკა-ქარხნები, თეატრები, კლუბები, ხიდები და სტადიონები.

ახალი ეპოქის მოთხოვნების პარალელურად ქართველი ხუროთმოძღვრები და არქიტექტორები ხშირად მიმართავდნენ ეროვნულ მემკვიდრეობას, ხალხური მონუმენტური ხუროთმოძღვრების ტრადიციებს,

ცდილობდნენ კლასიკა შეეხამებინათ ქართული ზურთმოდერული ხერხებისა და მოტივებისათვის. დიდი სამუშაოები შესრულდა საქართველოს მთელი რიგი ქალაქების: სოხუმის, ბათუმის, ფოთის, ცხინვალის, ქუთაისის რეკონსტრუქციისთვის, კურორტების: გაგრის, ბიჭვინთის, ქობულეთის, ბორჯომ-ლიკანის, ბაკურიანის, წყალტუბოს განვითარებისათვის.

50-60-იანი წლებიდან საქართველოში ფართოდ გაიშალა საბინაო მშენებლობა ტიპიური პროექტებით, მაგრამ, ამავდროულად საქართველოს არქიტექტურაში ახალ ნიადაგზე ვითარდებოდა ტრადიციული დეკორატიული მოტივებისა და ელემენტების გამოყენების ტენდენციაც. აღორძინება დაიწყო ჭედურობამ, ჭედური პანოები ფართოდ იქნა გამოყენებული *ქორწინების სახლის* (არქ. შ. ყავლაშვილი, რ. კიკნაძე 1965), *მუსიკალური კომედიის თეატრის ინტერიერში* (არქ. ო. ლითანიშვილი, თ. მაჭავარიანი 1965) და სხვა ნაგებობებში.

XX ს-ის ქართული არქიტექტურის მნიშვნელოვანი ნაწარმოებებია „*დინამოს*“ სტადიონი, *სპორტის სასახლე*, *საქართველოს სახელმწიფო ფილარმონია*, *საჭადრაკო კლუბის შენობა*, *რიტუალების სასახლე* და სხვები.

XX საუკუნის შენაძენად უნდა ჩაითვალოს *თბილისის მეტროპოლიტენი* (1965).

XX საუკუნის ქართული არქიტექტურისა და საერთოდ ქართული ხელოვნების გვირგვინს წარმოადგენს *წმინდა სამების ტაძარი*, რომელიც საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქის ილია II-ის თაოსნობით აშენდა თბილისში *წმ. ილია წინასწარმეტყველის მთაზე* მაცხოვრის შობის 2000 და საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის 1500 წლისთავთან დაკავშირებით. არქიტექტორი ა. მინდიაშვილი.

წმ. სამების ტაძარი ყველაზე მაღალია ქართულ ტაძრებს შორის. პირველად ჩვენი ქვეყნის ისტორიაში ქართული ეკლესია ოქროსფრად გაბრწყინდა. ჩვენს ქალაქს და სრულიად საქართველოს წმინდა სამების საკათედრო ტაძრის გუმბათი მოჰფენს ნათელს.

❧ ჩემი პუტხე ❧

❧ ჩემი ლაგოდესი ❧

„სადაც ვშობილვარ, გავზრდილვარ და მისროლია ისარი, სად მამა-პაპა მეგულვის, ჩემი სამშობლო ის არის“ - ყველა ქართველმა, როგორც ფიცი, გულზე უნდა ამოიტვიფროს ეს მგზნებარე სიტყვები და თავისი ცხოვრების კრეოდ აღეცეოს.

ბედ-ილბალმა ისე ინება, რომ სამშობლოდან შორს მომიწია ცხოვრება და მოღვაწეობა, მაგრამ ჩემი სისხლი და ზორცი, ჩემი ცხოვრების უპირველესი საფიქრალი ყოველთვის იყო, არის და იქნება ჩემი საქართველო, ჩემი მშობლიური ლაგოდესი.

სრულიად საქართველოს, ისტორიულ ჰერეთს, უძველეს, ულამაზეს და უმშვენიერეს მხარეს – თვალწარმტაც ლაგოდესს მარად ფარავდეს უფლის ძალა და მადლი.

სიყვარულით და უდიდესი პატივისცემის გრძნობით

ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატი, იურიდიულ მეცნიერებათა კანდიდატი, ეკონომიკურ მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი, რ.ფ. მთავრობის პრემიის ლაურეატი მეცნიერებისა და ტექნიკის დარგში

თქვენი ნოდარ ერიაშვილი

ზღაპრულად ლამაზი და მშვენიერი ლაგოდები მდებარეობს ალაზნის ვაკეზე, კახეთის კავკასიონის სამხრეთ კალთის ძირში მდინარე ლაგოდებისწყლის (მაწიმისწყლის მარჯვენა შენაკადი) ნაპირებზე.

ბუნების უანგარო მსახურმა პოლონელმა ლუდვიგ მლოკოსევიჩმა თავის დროზე ლაგოდებს „სამყაროს სილამაზის ცენტრი“ უწოდა, ხოლო ლაგოდებში მოღვაწე ერთ-ერთმა შესანიშნავმა რეჟისორმა ნოდარ დეისაძემ იმ ხანად კულტურის მაღალ დონეზე მდგარ ქალაქს „პატარა პარიზი“ შეარქვა.

მართლაც ზღაპრულად ლამაზსა და მშვენიერ ლაგოდებს მეტად საინტერესო შორეული წარსული აქვს. მართალია, როგორც ქალაქი იგი XIX საუკუნეში აღმოცენდა, მაგრამ ამ ტერიტორიაზე სიცოცხლე ოდითგანვე არსებობდა. ამ მხარეში გაუთავებელი თავდასხმებისა და ომების გამო ხშირად უკაცრიელდებოდა აქაურობა, დროაღდრო კი საცოცხლის უნარს იძენდა და ჰყვავდა.

ლაგოდების ტერიტორია უხსოვარი დროიდან ყოფილა დასახლებული. იგი თავიდან შედიოდა ალბანთა ქვეყნის შემადგენლობაში, შემდეგ ჰერეთის ადრეფეოდალური ხანის ქართულ სახელმწიფოს ეკუთვნოდა, ბოლოს კი კახეთის სამეფოსთან ერთად ერთიანი საქართველოს განუყოფელი ნაწილი იყო.

ლაგოდები წყაროებში ცნობილია ლაგოეთის, ლაკუათის და ლაკუასტის სახელწოდებით. პირველად მოხსენებულია VIII საუკუნეში, როდესაც წმინდა მოწამე არჩილ მეფემ (668-718) აქ ციხე-სიმაგრე ააგო.

ლაგოდების სახელწოდება პირველად მოხსენებულია ჯუანშერის მატეანეში - „ცხოვრება და მოქალაქეობა ვახტანგ გორგასალისა“, სადაც აღნიშნულია ტოპონიმი - „ლაკუასტი“ ანუ „ლაკვასტი“ „ლაკვა“ - სულხან-საბას განმარტებით ნიშნავს „წყალს“ და

ლათინთა ენიდან მოდის ქართველები კი ამ სიტყვას „ჯურღმულს“ უწოდებენ. შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ სიტყვა „ლაკუასტა“ ორივე მნიშვნელობის შემცველია და გაიშიფრება ასე: „ჯურღმულში მიმავალი წყალი“. მართლად, განა გაუვალ ტყეებში, ტყიან ჯურღმულებში მიმავალი მდინარეები არ ქმნიდნენ ლაგოდეხის ხეობას. ალაზნის ველის მიწის ქვეშ ხომ უხვად მიედინება მტკნარი წყლები.

ლაკუასტის ციხე-სიმაგრის ფრაგმენტები დღემდე შემორჩენილი ქალაქ ლაგოდეხში ყაზბეგის ქუჩაზე. მეფე არჩილმა ააგო აგრეთვე მაჭის ციხე (თოლა) – საზაფხულო რეზიდენცია.

ტოპონიმი ლაგოდეხი გვხვდება უფრო გვიან – XI საუკუნის 20-იან წლებში – დოკუმენტში „მონასტერი დიდთა ძალითა ლაგოდეხი“ - რომელიც დაწერილია მელქისედეკ კათალიკოსის მიერ მცხეთის სეეტიცხოვლისადმი.

შაჰ-აბასის შემოსევებისა და ლეკიანობის შედეგად ჰერეთის უძველესი მიწა ქართველებისგან სრულიად დაიცალა. შემდეგ მეფის რუსეთი ატარებდა აქ არაქართული მოსახლეობის ჩამოსახლების პოლიტიკას. მოწინავე ქართველი ინტელიგენცია ხედავდა რა საფრთხის წინაშე იდგა ეს უძველესი ქართული მიწა-წყალი, აქ ქართული ფუძის მოშლის საშიშროება რეალური იყო. ლაგოდეხს, თავისი არსებობის ისტორიაში დაუფასებელი ღვაწლი დასდეს ჩვენმა საამაყო ადამიანებმა, განსაკუთრებით ილია ჭავჭავაძემ და ვაჟა-ფშაველამ, რომლებმაც გასხვისებას გადაარჩინეს ეს ტერიტორია. მათი წყალობით ამ ნაკლებად დასახლებულ წყალუხვ და ნოყიერ ადგილზე დასახლდნენ საქართველოს მწირნიადგიანი და მცირეწყლიანი რაიონების მაცხოვრებლები. ილია ჭავჭავაძის, ვაჟა-ფშაველას წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების და სათავადაზნაურო ბანკის აქტიური მოღვაწეობის შედეგად მოხდა იმერეთის, რაჭის, სამეგრელოს, გურიის, სვანეთის და კახეთის რაიონებიდან ქართველთა მასობრივი ჩამოსახლება ლაგოდეხში – რის შედეგადაც ამ ტერიტორიას ქართული სული შეუნარჩუნდა. დღეს აქ

ქართველებთან ერთად ჰარმონიულად ცხოვრობენ რუსები, პოლონელები, აზერბაიჯანელები, ოსები, სომხები.

ლაგოდეხის ტერიტორია რომ უძველესი დროიდან ყოფილა დასახლებული, ამაზე მიუთითებს აქ აღმოჩენილი ქვის, ბრინჯაოს, ადრე და გვიანი ფეოდალური ხანის არქეოლოგიური მასალები.

1960-1961 წწ. სოფელ ჭიაურის ტერიტორიაზე გათხრების შედეგად მოპოვებული მასალა მიეკუთვნება ნეოლითურ პერიოდს, ძვ.წ. აღრიცხვით VI-V ათასწლეულებს.

1999 და 2011-2012 წლებში სოფელ ჭაბუკიანის მიდამოებში ე.წ. „ჭინჭრიან გორაზე“ არქეოლოგიური გათხრის შედეგად შესწავლილი იქნა ორი დიდი ზომის ყორღანი (ძვ.წ. III-II ათასწლ.) არქეოლოგიური მასალა უეჭველი მტკიცებულებაა იმისა, რომ ამ ტერიტორიაზე მცხოვრები ხალხი ანტიკური პერიოდისთვის კულტურის საკმაოდ მაღალ დონეზე იდგა, აქ განვითარებული იყო სოფლის მეურნეობა და მესაქონლეობა. აღმოჩნდა ქვის საჭრისები, მარცვლის საფხენელები, ბრინჯაოს მახვილები, შუბის პირები, მ რკინის ცულები, სამკაულები და უამრავი კერამიკული მასალა. ნაპოვნია ენეოლითის ხანის სამოსახლარები, „წითელი გორები“ და „დამწვარი გორა“, ადრებრინჯაოს ხანის ყორღანები, გვიანბრინჯაოს ხანის სამაროვნები და მრავალი არქეოლოგიური ნივთი.

1924 წელს ლაგოდეხის მუნიციპალიტეტის სოფელ ლელიანში ნაპოვნია მდიდარი არქეოლოგიური მასალა, რაც ცნობილია *ლელიანის განძის* სახელწოდებით. ესაა ქუფური და სასანური მონეტები (171 ცალი) მონეტებიდან ყველაზე ძველი მოჭრილია ზოსრო II (590-628) სასანიანის დროს, ზოლო ახალი – 829 წელს. განძი ჩაფლული უნდა იყოს IX საუკუნის II ნახევარში. აღმოჩენილი მასალა მიუთითებს ამ რაიონში სავაჭრო-სატრანსპორტო გზების არსებობაზე. ლელიანის განძი დაცულია აკადემიკოს ს. ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმში.

მეცნიერთა დიდი ინტერესის საგანია სოფელ მშვიდობიანის მიდამოებში აღმოჩენილი *ვერცხლის თასი*. მასზე არსებული წარწერა

გვაუწყებს, რომ იგი ალექსანდრე II კახთა მეფეს (1574-1605) უბოძებია ქართველი მებრძოლისათვის მტერზე გამარჯვების ნიშნად.

ლაგოდების მუნიციპალიტეტის ტერიტორიაზე მრავალი ისტორიული ძეგლია:

- ❖ აბაშის წილის იოანე ნათლისმცემელი - სოფელ ლელიანში;
- ❖ თელას წმ. გიორგის ბაზილიკის ნანგრევები (V-VII სს) და ღვთისმშობლის ეკლესია (V-VII ს), თელა მთის მთავარანგელოზთა ეკლესია - ლაგოდების სახელმწიფო ნაკრძალში მთაზე, რომელსაც თელამთას უწოდებენ;
- ❖ კაბალის ციხე-გალავანი სოფელ კაბალში;
- ❖ ლაკუასტი (VIII ს) - ციხის შემორჩენილი ნანგრევები ლაგოდებში აგებულია წმ მეფე არჩილის თაოსნობით;
- ❖ მაწიმის ეკლესია - მაჭის ციხე-დარბაზის ნანგრევებში;
- ❖ მაჭის (თოლის) ციხე-დარბაზი და ეკლესია - ლაგოდების ნაკრძალში (მე-5 - მე-12 ს);
- ❖ მონასტერი „დიდთა ძალითა ლაგოდები“ (მე-9 ს) საჰნავიანი ბაზილიკა;
- ❖ უზუნთალა - მცირე ეკლესია;
- ❖ ქალ-ქვა - სოფ. ლელიანი;
- ❖ სოფ. ვარდისუბნის ღვთისმშობლის მიძინების ეკლესია (ვორონცოვკა, მე-19 საუკ.) გერმანელთა მიერ აგებული გოთური სტილის „კირხა“;
- ❖ სოფ. ცოდნის კარის წმ. გიორგი (ნანგრევები);
- ❖ სოფ. ლელიანის წმ. თეოდორე ტირონის ეკლესია (მე-11 ს.) სოფლის სასაფლაოზე ქართული ხუროთმოძღვრების ძეგლია მოგვიანებით დაშენებული რეაბლიანი აგურის სამრეკლოთი;
- ❖ წმ. ილია მართლის ეკლესია სოფელ კართუბანსა და მუხიანს შორის;
- ❖ სოფ. ფონას წმ. სამების ეკლესია მე-11 ს. - დარბაზული ტიპისა;
- ❖ ონანაურის „ჭრელი საყდარი“ - მე-11 - მე-12 (ფრესკის ფრაგმენტები);

- ❖ ზომატიანი ღვთისმშობელი მე-11 – მე-13 სს – დარბაზული ტიპის ეკლესია გვიან მიშენებული სამრეკლოთი ლეგენდის თანახმად, საძირკველში არის ურჩხულებთან მებრძოლი გმირის ზომატის საფლავი;
- ❖ ქოჩალის ორნავიანი ბაზილიკა;
- ❖ ყაზანის ღვთისმშობლის სახელობის ტაძარი (მე-19 ს. ბოლო), სადაც დაბრძანებულია ყაზანის ღვთისმშობლის სასწაულმოქმედი ხატის ასლი. საბჭოთა ხელისუფლების წლებში ტაძარი შეურაცხევეს, მოანგრის გუმბათები. ტაძარი აღადგინეს 90-იან წლებში.

მაჭის (თოლის) ციხე-დარბაზი და ეკლესია (VII ს) – მეფე არჩილმა ააგო საზაფხულო რეზიდენციად. იგი მდებარეობს ლაგოდეხის სახელმწიფო ნაკრძალის ტერიტორიაზე მდ. მაწიმისწყლისა და ბნელი ხევის შესართავთან. მაჭის ციხე-სიმაგრე ფეოდალური ხანის კახეთის მნიშვნელოვანი ძეგლია, გარსშემორტყმული გალავნითა და მის შიგნით მდგარი ეკლესიით, მიწისქვეშა გასასვლელებით. კედელ-ბერჯებით შემოზღუდული ყოფილა 3 ჰა ტერიტორია, სადაც იყო დარბაზი, ეკლესია, დილეგი, ჭა, სათვალთვალო კოშკი და სხვა.

მაჭის ციხე-დარბაზის ნანგრევებში შემორჩენილია მცირე ზომის დარბაზული ეკლესია, რომელიც ნაგებია მასიური ქვების, მცირე ნატეხებისა და კირ-ხსნარის გამოყენებით. კედლები სადაა – ჩუქურთმებისა და ორნამენტების გარეშე. ეკლესიას აქვს ორი შესასვლელი – ჩრდილოეთისა და სამხრეთის, სამი სარკმელი – ერთი აღმოსავლეთით და ორი სამხრეთის მხარეს. აბსიდი ვრცელია და მასიური, კამარა სწორი ნახევარწრიულია. აბსიდის კედელში ორი მცირე ნიშაა. შესასვლელების თავზე აშკარად ჩანს ნახევარწრიული ტიმპანის კვალი. ეკლესიის აგების ზუსტი თარიღი არ არის ცნობილი, მაგრამ მიჩნეულია, რომ იგი აშენებულია არაუგვიანეს მე-9 საუკუნისა.

არჩილ მეფის მიერ არის აშენებული აგრეთვე *კასრის საყდარი*, რომელიც მდებარეობს ისტორიულ პერეთში, საინგილოში, კერძოდ კახში. ეს სახელი ეკლესიამ მიიღო „საყდრის ქვევრისაგან“, ანუ „საყდრის კასრისაგან“, რომელშიც ინახებოდა მოსახლეობისაგან შემოწირული საზედაშო ღვინო. ისტორიული წყაროებიდან ირკვევა, რომ კასრის საყდარი წმ სამების სახელზე ყოფილა აგებული - „კასრი სამებისა“. იგი მრავალგზის აღდგენილი და აოხრებული ძეგლია. უკანასკნელად 1912 წელს აღადგინა მღვდელმა მიხეილ ყულოშვილმა, მაგრამ აღდგენიდან 10 წლის შემდეგ საბოლოოდ დაარბიეს. მისგან მხოლოდ ნანგრევებიღაა შემორჩენილი.

პერეთის ძეგლებიდან აღსანიშნავია ქრისტიანული არქიტექტურის ისეთი ნაგებობები, როგორიცაა ლექართის, ყუმის, ქურმუხის, გიშის, პატარა ალავერდის, მაღლის, ძეგამის ანუ ბახთალის, ძელიცხოველისა და სხვა ტაძრები და საყდარ-ეკლესიები.

ლაგოდეხის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმი დაარსდა 1975 წელს. მუზეუმის ფონდი ძირითადად შედგება ძველი პერეთისა და მიმდებარე ტერიტორიაზე არქეოლოგიური გათხრების შედეგად მოპოვებული მასალისაგან: ქვის, ბრინჯაოს, თიხის სხვადასხვა დანიშნულების ნივთები, სამკაული, სამუშაო იარაღი, ნუმიზმატიკა, წარმოდგენილია მხარის ეთნოგრაფიული და ფოტო მასალა.

ლაგოდეხის თეატრი. ლაგოდეხში თეატრალური დასის არსებობა უკავშირდება XIX საუკუნის 50-იან წლებს. XX საუკუნის 40-იანი წლებიდან კი ლაგოდეხში თეატრალურმა ხელოვნებამ მაღალ პროფესიონალურ დონეს მიაღწია.

აქ სხვადასხვა დროს მოღვაწეობდნენ ნიჭიერი, მაღალპროფესიონალი რეჟისორები: ნოდარ დეისაძე, პავლე ნორაკიძე, ვასო ალუღიშვილი, რობერტ ქართველიშვილი, გიორგი როსება, ილო მათიაშვილი, შალვა გოცირიძე, ალექსანდრე ალაზნისპირელი, ვალოდია კაბლელი, ვახტანგ თანდაშვილი და სხვები, რომლებმაც

მკვეთრი ცვლილება შეიტანეს არა მარტო თეატრის საქმიანობაში, არამედ მთლიანად ჩვენი პატარა ქალაქის ცხოვრებაში.

1940-1946 წლებში ლაგოდეხში არსებობდა სახელმწიფო თეატრი, რომლის რეჟისორები იყვნენ ნ. ქართველიშვილი, ვალოდია კაბლელი. იღვმებოდა პიესები: „ციმბირელი ძმები“, „საშშობლო“ და სხვა.

1950 წლიდან კულტურის სახლში შეიქმნა მოყვარულთა თეატრი, რომლის რეჟისორი იყო ნ. დეისაძე – ლაგოდეხზე შეყვარებული რეჟისორი, რომელიც მას პატარა პარიზს უწოდებდა. ნ. დეისაძის მოღვაწეობის პერიოდი განსაკუთრებით გამორჩეული იყო. ლაგოდეხის თეატრში მისი მოსვლის შემდეგ საგრძნობლად გაიზარდა იმ დროს შემცირებული დასის შემადგენლობა.

რეჟისორი თვითონ დადიოდა სკოლებსა და სხვა ორგანიზაცია-დაწესებულებებში და ეძებდა ტალანტებს. მრავალი თეატრალური ნიჭით დაჯილდოებული ადამიანი აღმოაჩინა მან ჩვენს ქალაქში, რომლებიც მრავალი წლის მანძილზე ემსახურებოდნენ თეატრს. ნოდარ დეისაძის აღმოჩენილ ნიჭიერთა შორისაა დღესაც ჩვენი სახალხო თეატრის რეჟისორი გივი ჯიბლაძე. დიდხანს ხიბლავდნენ მაყურებლებს თავიანთი მსახიობური ნიჭით მის მიერ თეატრში მოყვანილი ახალგაზრდები: თენგიზ მესხიშვილი, იზოლდა ქარსელაძე, ციცო კახიძე, ნაზი დარბაიძე, ფატი მირიანაშვილი, 15 წელი სცენის მსახური იყო ლიანა კურსმანაშვილი, სცენისადმი სიყვარული სწორედ რეჟისორმა ნოდარ დეისაძემ გაუღვივა თეატრის შემდეგ ცეკვით გატაცებულ, დღეს ლაგოდეხის საამაყო ქორეოგრაფს, სახელგანთქმული ხალხური ცეკვების სტუდიის „ლაკვასტას“ ხელმძღვანელს ამირან არჩვაძეს და მრავალ სხვას.

დღი წარმატებით დაიდგა ნოდარ დეისაძის პირველი პრემიერა „ჩაძირული ქვები“, მას მოჰყვა „გლახის ნაამბობი“, „მაია წყნეთელი“, „ბაში აჩუკი“, „კარგი ამხანაგი“, „ხვევისბერი გოჩა“, „ანდროს ოცნება“, „ღირსეული მეუღლე“ „ნაცარქექია“ და სხვა.

1967 წელს თეატრმა მიიღო სახალხო თეატრის წოდება. რეჟისორმა ვ. თანდაშვილმა. დადგა „მე, ბებია, ილიკო და ილარიონი“, „ჩემი შვილი“ „სიმონია“, „გზაბნეული შვილები“.

1970 წელს თეატრის რეჟისორად დაინიშნა გ. ჯობლაძე. დაიდგა პიესები: „ძველი ვოდველები“, „დარაბებს მიღმა გაზაფხულია“, „ჯერ დაიხოცნენ, მერე იქორწინეს“, „დარისპანის გასაჭირი“, „კუკარაჩა“, „თეთრი ბაირაგები“, „პელოუ ჯორჯია“, „ათვინიერებენ მიძინოს“ და სხვა.

2012 წელს ლ. წიქვაძის რეჟისორობით დაიდგა „ბარიერი“, „მეცამეტე შეხვედრა“, „სტოპ რაშა“, „სულიკო“.

2015 წელს დაიდგა ანტონ ჩეხოვის პიესა „დათვი“. რეჟ. ნინო რეხვიაშვილი და გიგლა გელაშვილი.

2016 წელს – სანდრო კაკულიას პიესა „სეანსი“ რეჟ. მ. შუბითიძე და ნ. რეხვიაშვილი.

ლაგოდების თეატრი მრავალი გზის ფესტივალის ლაურეატია, დაჯილდოებულია სიგელებითა და დიპლომებით.

1959 წელს ლაგოდებში შეიქმნა თოჯინების მოყვარულთა თეატრი. 1991 წელს მას მიენიჭა სახალხო თეატრის წოდება.

დაიდგა სპექტაკლები: „ქაჯანა“, „ზარმაცი გოგო“ და სხვა.

ლაგოდების დაცული ტერიტორიები. ლაგოდები

საქართველოს ერთ-ერთი მარგალიტია, რომელიც ფლორისა და ფაუნის ენდემებით ბუნების საოცრებას წარმოადგენს. მისი ბუნება ჭეშმარიტად ღვთისგან ბოძებული საუნჯეა – რბილი ჰავა, სასიამოვნო სასმელი წყაროები, მთის მშფოთვარე მდინარეები, კლდეებზე ვარდნილი ჩანჩქერები, იშვიათი მცენარეები და ცხოველები არა მარტო ჩვენთან, არამედ მთელს ბუნების სამყაროში მუდამ იზიდავდა და იზიდავს ჩვეულებრივ ადამიანებს თუ ბუნების შემსწავლელ მეცნიერებს. ცნობის წადილს იწვევს მისი ბუნების თავისთავადობა თითოეულ მათგანში.

ლაგოდების დაცული ტერიტორიები წარმოდგენილია ლაგოდების ნაკრძალისა (19749 ჰა) და აღკვეთილის სახით (4702 ჰა),

რომლებიც კავკასიონის მთავარი ქედის სამხრეთ კალთებზეა განფენილი. მისი სიმაღლე ზღვის დონიდან 400-დან 3500 მ-მდე მერყეობს. 2850 მ-ზეა „შავი კლდეების ტბები“, რომლებიც მყინვარის დადნობის შედეგად წარმოიშვა.

ლაგოდეხის სახელმწიფო ნაკრძალი პირველია საქართველოში. ის 1912 წელს შეიქმნა, ხოლო აღკვეთილი შეიქმნა 2003 წელს.

ბიომრავალფეროვნების თვალსაზრისით ლაგოდეხის დაცული ტერიტორიები ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანესი ადგილია არა მარტო საქართველოში, არამედ მთელი კავკასიის რეგიონში. იგი ბუნების დაცვის მსოფლიო ფონდის (WWF) მიერ აღიარებულია, როგორც ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი გლობალური ეკო-რეგიონი (კავკასიური შერეული ტყეების ეკო-რეგიონი), ძირითადი ორნიტოლოგიური ტერიტორია Important Bird Area (GE024) და საერთაშორისო კონსერვაციის (Conservation International) მიერ – როგორც ბიომრავალფეროვნების ცხელი წერტილი. ლაგოდეხის დაცული ტერიტორიები მიჩნეულია „ზურმუხტის ქსელის“ პოტენციურ კანდიდატად.

ლაგოდეხის დაცულ ტერიტორიებზე 1.100 სახეობის მცენარეა, მათ შორის დენდროფლორა 130-მდე სახეობითაა წარმოდგენილი. აქ ფლორის 121 სახეობა კავკასიის, ხოლო 9 საქართველოს ენდემია, საიდანაც 7 მხოლოდ ლაგოდეხში გვხვდება. ენდემური სახეობებია: მრგვალი წამალა, იულიას ფურისულა, ლაგოდეხის ნაღველა, მლოკოსევიჩის იორდასალამი, კეცხოველისა და ლაგოდეხის თეთრყვავილა.

საქართველოს „წითელი ნუსხის“ სახეობებიდან აქ გვხვდება კაკალი, წაბლი, მაღალმთის მუხა, ლაფანი, უთხოვარი, კავკასიური ხურმა. ლაგოდეხი გამორჩეულია წიფლისა და რცხილას კარგად შემონახული – ხელუხლებელი ტყეებით. ფრინველებიდან კავკასიის ენდემური სახეობებია: საქართველოს წითელ ნუსხაში შეყვანილი კავკასიური როჭო და კავკასიური შერთხი. აქ ბინადრობს კრავიჭამია ანუ ბატკანბერი, მთის არწივი, შევარდენი, მთის და ველის არწივი, ბექობის არწივი. ბევრია კირკიტა და კაკაჩა, არის რამდენიმე სახეობის ბუ, ნიბლიები, კოდალები, გუგულები, ჭინჭრაქები, წყლის

შაშვეები, ხეცოციები, ყვითელგულა მოლალურები, წინწყანები და სხვა. ლაგოდების ნაკრძალში ბინადრობს გლობალურ საფრთხეში მყოფი ამფიბია – ჩვეულებრივი ვასაკა. ძუძუმწოვრებიდან – საქართველოს ნუსხაში შეყვანილია აღმოსავლური კავკასიური ჯიხვი, კავკასიური კეთილშობილი ირემი, არჩვი, დათვი, ფოცხვერი, აგრეთვე ევროპული შველი, გარეული ღორი, თეთრგულა და ყვითელგულა კვერნა, ამიერკავკასიური მაჩვი, კავკასიური ტყის კატა და სხვა. საქართველოში გაერცელებული ძუძუმწოვრების 40% ლაგოდების დაცულ ტერიტორიაზე ბინადრობს.

პავა. ლაგოდების დაცული ტერიტორიებისათვის დამახასიათებელია ზომიერად ტენიანი, სუბტროპიკული კლიმატი. აქ უდაბლეს და უმაღლეს წერტილებს შორის სიმაღლე ზღვის დონიდან 400-დან 3500 მ-მდე მერყეობს. სიმაღლეთა შორის ასეთი დიდი განსხვავების გამო კლიმატური პირობების მკვეთრი სხვადასხვაობაა.

მაღალ სიმაღლეზე კლიმატი ზომიერად ტენიანია, დამახასიათებელია ცივი ზამთარი და ხანგრძლივი, მაგრამ გრილი ზაფხული. ქვედა ზონებში კი შედარებით რბილი კლიმატია ცივი ზამთრითა და ხანგრძლივი ცხელი ზაფხულით.

ამჟამად ლაგოდების აღკვეთილში მოწყობილია ხუთი ულამაზესი, უსაფრთხო და ინფორმაციული ტურისტული მარშრუტი: როჭის ჩანჩქერი, ნინოს ხევის ჩანჩქერი, მაჭის ციხე, შავი კლდეების ტბა, ბუნების შემეცნებითი ბილიკი.

ლაგოდების სახელმწიფო ნაკრძალი დაჯილდოებულია „საპატიო ნიშნის“ ორდენით (1972 წ.) ნაკრძალში მოწყობილია ფლორისა და ფაუნის მუზეუმი, მაღალმთის მეტეოროლოგიური სადგური.

ლაგოდების ნაკრძალის შექმნა დაკავშირებულია პოლონელი მოყვარული ნატურალისტის – ლუდვიგ მლოკოსევიჩის სახელთან.

ფასდაუდებელია მისი ღვაწლი ლაგოდებულებისთვის და საერთოდ ბუნების შესწავლის საქმეში. იგი პოლონეთის 1852 წლის აჯანყების ერთ-ერთი მეთაური იყო, რის გამოც სრულიად ახალგაზრდას

უმკაცრესი სასჯელი ელოდა ნიკოლოზ I-ის დამსჯელი პოლიტიკისგან. მხოლოდ მამის — გენერლის ავტორიტეტისა და დედის წარმომავლობის გამო შეიწყალა რუსეთის იმპერატორმა და სასიკდილო განაჩენი კავკასიაში, კერძოდ საქართველოში გადასახლებით შეუცვალეს. იგი ლაგოდეხში მდგარი რუსული ჯარის მთავარ პოლკში გადმოგზავნეს მოსამსახურედ, მაგრამ სამხედრო სამსახურით დიდად არ ყოფილა დაინტერესებული. ლაგოდეხის იშვიათი ბუნებით მოხიბლულმა დაიწყო მისი ფლორისა და ფაუნის შესწავლა. ბევრი სიახლეც აღმოაჩინა — 60-მდე ენდემური სახეობა.

მან შეამჩნია, რომ ლაგოდეხის მთებში მობინადრე როჭო განსხვავდებოდა ევროპულისაგან. ამის შესახებ აუწყა ევროპელ მოწინავე ბიოლოგებს, რამდენიმე ინდივიდიც გაუგზავნა გამოსაკვლევად. მისი მოსაზრება დადასტურდა.

1889 წელს მლოკოსევიჩმა რუსეთის საიმპერატორო მეცნიერებათა აკადემიის წინაშე დააყენა ლაგოდეხის ხეობის ნაკრძალად გამოცხადების საკითხი. ამ მიზნით რუსეთიდან ჩამოვიდა იურიევის (ტარტუს) უნივერსიტეტის პროფესორი ნიკოლოზ ივანეს ძე კუზნეცოვი, რომელმაც ლაგოდეხში რამდენიმე ექსპედიცია მოაწყო. დადგინდა, რომ ლაგოდეხის ხეობაში მცენარეული საფარი შედგებოდა უძველესი მესამეული პერიოდის ფლორის იშვიათი სახეობებისაგან. მათი უმრავლესობა ადგილობრივ ენდემს წარმოადგენდა.

1912 წელს გეოგრაფიული საზოგადოებისა და მეცნიერებათა აკადემიის შუამდგომლობით ლაგოდეხის ხეობა გამოცხადდა ნაკრძალად.

მლოკოსევიჩმა ლაგოდეხში მდგარი ჯარისათვის გააშენა ზღაპრული „პოლკის ბაღი“, რაც იშვიათ დასასვენებელ ადგილს წარმოადგენდა ვაზის თაღრებით, ბუჩქებისა და ალუბლების ხეივანებით, მარადმწვანე ხეებით, ლამაზი ყვავილებიანი ბილიკებით, რუებითა და ჩანჩქერებით. იმავე ბაღში დარგო გინგკოს ხეები, რომელთაგან ერთიღა შემორჩა — მღელრი გინგკო, მამრი სახლობს მლოკოსევიჩის დენდროპარკში.

მლოკოსევიჩმა გააშენა ლაგოდეხში ციტრუსების ბაღი, კორპის ხეების კორომი, რომელთაგან მხოლოდ თითო-ოროლა ხელაა

შემორჩენილი. ასევე ადამიანებმა გაანადგურეს მის მიერ გაშენებული გამბუკის კორომი.

მლოკოსევიჩი თავის სიცოცხლეში დარაჯად ედგა ლაგოდების ხეობის ბუნებას. მაგრამ მისი დაცვა თანდათან გაძნელდა. მაღლა მთაში ლექ მწყემსებს საძოვრად შემოჰყავდათ ცხვრის ფარები, საქონელი, ამავე დროს ჭრიდნენ ხეებს. ლაგოდების ადგილობრივმა მოსახლეობამაც ხელი მიჰყო ბრაკონიერობას, ტყის ჩეხვას. იმისათვის, რომ ტყე დაეცვა, მლოკოსევიჩმა ლაგოდების ტყეებისა და მთების მეპატრონესთან, რუსეთის შუშის ქარხნების მფლობელთან დემიდოვთან ტყის მცველად დაიწყო მუშაობა. დემიდოვი მტკიცედ იცავდა ბუნებას, სასტიკად სჯიდა ბრაკონიერებს.

მაგრამ, როცა ტყეების დაცვა გაძნელდა, მლოკოსევიჩმა აქაური იშვიათი ბუნების შენარჩუნების მიზნით სხვადასხვა უწყებებს მიმართა იმის თაობაზე, რომ ლაგოდების ხეობა გამოცხადებულიყო ნაკრძალად. მის სიცოცხლეში ეს ვერ მოხერხდა, იგი ტრაგიკულად დაიღუპა 1909 წელს დაღესტანში მოგზაურობის დროს. მხოლოდ 1912 წელს პროფესორ კუზნეცოვის, მლოკოსევიჩის ქალიშვილის ანას და საქართველოს ბუნების დამცველთა დიდი მცდელობით ლაგოდების მთები გამოცხადდა ნაკრძალად.

ლუდვიგ მლოკოსევიჩის წყალობით ლაგოდების ბუნების უნიკალურობით მრავალი მეცნიერი, ტურისტი თუ შთაბეჭდილების მაძიებელი ჩამოდიოდა ლაგოდებში მის სიცოცხლეშივე. მლოკოსევიჩი ლაგოდებს „სამყაროს სილამაზის ცენტრს“ უწოდებდა და ოცნებობდა მის კიდევ უფრო მეტად გამშვენიერებაზე: „ლაგოდებში მე შევქმნი სილამაზის იშვიათ ოაზისს“ - ამბობდა იგი, რაც აღარ დასცალდა. ჩვენი ბუნების სიყვარულმა სამუდამო განსასვენებელი მას ლაგოდებში აპოვნინა. სამშობლოში დაბრუნების ნებართვის პერეც არ ისურვა მან ლაგოდების დატოვება.

აღსანიშნავია, რომ მლოკოსევიჩი ლაგოდებელთა განათლებაზე სერიოზულად ზრუნავდა. თბილისში გამომაგალ ჟურნალ „ნოვოე ობოზრენიეში“ მან გამოაქვეყნა სტატია „ლაგოდებელთა იმედი“,

რომელიც სწორედ ამ საკითხს ეხებოდა. მასში საინტერესო წინადადება წამოაყენა, რომ მისი ჯარიდან გასვლის შემდეგ გაჩანაგებული პოლკის ბაღის ტერიტორიაზე აშენებულიყო სასოფლო-სამეურნეო სკოლა, სადაც ქართველი ახალგაზრდობა მიიღებდა თეორიულ ცოდნას, „პრაქტიკული ცოდნა კი აქაურ გლეხებს საკმაოდ გააჩნიათ“, - წერდა იგი.

მლოკოსევიჩი შეურიგებელი იყო მცირე ერების ჩაგერის პოლიტიკისადმი, საერთოდ, ეროვნული ღირსების შელახვისადმი. იგი ქართველთა ღირსებისა და მათი ინტერესების დიდი დამცველიც იყო იმ უკუღმართ პერიოდში.

საინგილო. საინგილო ულამაზესი და უმშვენიერესი მხარეა, დაბურული ტყეებითა და ზვიადი მაღალი მთებით, გაშლილი ველ-მინდვრებით, ნოყიერი, ბარაქიანი მიწებით. მიჰყვები მის მიდამოებს და თითქოს კითხულობ ერთ დიდ წიგნს, რომელიც ამ მხარის ტრაგიკულ წარსულსა და დღევანდელ დღეებზე მოგითხრობს...

საინგილო — საქართველოს, მართლაც და, ეს უმშვენიერესი მარგალიტი, მისი სხეულის ერთ-ერთი ულამაზესი ნაწილი, უწინ ჰერეთად იწოდებოდა. ამჟამად მოიცავს კახის, ზაქათალისა და ბელაქნის რაიონების ტერიტორიას, რომელიც მრავალეროვან მხარეს წარმოადგენს.

მთელი თავისი არსებობის მანძილზე XV საუკუნემდე იგი ან საქართველოს ერთიანი სახელმწიფოს შემადგენლობაში შედიოდა, ანდა ცალკე სამთავროს სახით არსებობდა და იწოდებოდა ჰერეთად. XV საუკუნიდან გიშის წყლამდე იგი კახეთის შემადგენლობაშია და მოიხსენება კახეთად.

ეს ტერიტორია საქართველოს შაჰ-აბასმა ჩამოაშორა XVII საუკუნეში და მისი წყალობით აქ გაბატონდნენ დაღესტნიდან ჩამოსახლებული ლეკები. გატარებული პოლიტიკის შედეგად აქაური ქართველები გაამაჰმადიანეს ირანელებისა და თურქების დახმარებით. გაამაჰმადიანებულ ქართველებს უწოდეს ახლადმოქცეული, მორჯულე-

ბული ანუ ინგილო, რაც თურქული სიტყვიდან წარმოიშვა. ინგილო არ არის ცალკე ერი, ინგილოები ქართველები არიან. საუკუნეების მანძილზე დიდმა ნაწილმა საიდუმლოდ ატარა ქრისტიანობა და შეინარჩუნა ქართულ ენასთან ერთად. დღეისათვის მუსულმანური სარწმუნოების მიმდევრებად დარჩნენ სოფლების – ალიაბადის, მოსულისა და ითითალის ქართველები, რომლებსაც შენარჩუნებული აქვთ ბევრი ქართული წეს-ჩვეულება.

ლეკების ბატონობისაგან საინგილო განთავისუფლდა XIX საუკუნეში, საქართველოს რუსეთთან შეერთების შემდეგ. მეფის რუსეთის დროს 1803-1830 წლებში ეს მხარე საქართველოს მოხარკე იყო. 1832-1845 წლებში იგი საქართველოს უშუალო ნაწილია. 1844-1860 წლებში ჭარ-ბელაქნის სამხედრო ოლქად იწოდება, რომელსაც შემოუერთეს ელისუს სასულთნო – თანამედროვე კახი და წახურის ხეობა. 1860-1917 წლებში იგი ზაქათალის ოლქია და საქართველოს შემადგენლობაში შედის. 1921 წლიდან კი იგი აზერბაიჯანის კუთვნილებაა...

დაუსრულებლად მინდა საქართველოდან ერთი ხელის გაწვედენაზე დამორებულ, საქართველოს სხეულიდან მოწყვეტილი ამ კუთხეს მოვეფერო, სიყვარულით ვილაპარაკო მასზე.

ჩვენი ლაგოდები კი უმშვენერეს ბუნებაში ჩაფლული, მყუდრო და თავისი შორეული წარსულით, თავისი ზღაპრული სამყაროთი განუწყვეტლივ გვახსენებს თავს სადაც უნდა ვიყოთ, აქ – საქართველოში, თუ მისგან ათასობით კილომეტრის მოშორებით, და წინაპართა ღირსეულ მემკვიდრეებად ყოფნას გვავალებს.

ჯ რეკომენდირებული ლიტერატურა

აფაქიძე ა. ქალაქები და საქალაქო ცხოვრება ძველ საქართველოში.
წიგნი I. თბ. 1963 წ.

ამინარანაშვილი შ. ქართული ხელოვნების ისტორია. თბ. 1961 წ.

ამინარანაშვილი შ. საქართველოდან სხვადასხვა დროს გატანილი
სამუხეუმო განძეულობა და მისი დაბრუნება. თბ. 1968 წ.

ბერძენიშვილი ნ. საქართველოს ისტორია. ტომი I და II. თბ., 1958-
1962 წ.

ბერძენიშვილი ნ. საქართველოს ისტორიის საკითხები. ტომი I-V.

ბარამიძე ა. შოთა რუსთაველი და მისი პოემა. თბ. 1966 წ.

ბერიძე ვ. ძველი ქართული ხუროთმოძღვრება. თბ. 1974 წ.

ბერიძე ვ. სამცხის ხუროთმოძღვრული ძეგლები. თბ. 1970 წ.

ბერიძე ვ. ადრექრისტიანული ხანის ქართული ხუროთმოძღვრება. თბ.
1971 წ.

ბერიძე ვ. ქართული ხუროთმოძღვრება 1865-1921 წწ. თბ. 1967 წ.

ბიზანტიური მწერლობის ცნობები საქართველოს შესახებ. თბ. 1952 წ.

გელოვანი ა. მითოლოგიური ლექსიკონი. თბ. 1983 წ.

გვრიტიშვილი დ., მესხია შ. თბილისის ისტორია. თბ. 1952 წ.

გრძელიშვილი ი., ტყეშელაშვილი ი. თბილისის მატერიალური
კულტურის ძეგლები. თბ. 1961 წ.

გუგუნივა ალ. მოგზაურობა ისტორიულ სამხრეთ საქართველოში. თბ.
1996 წ.

ვანი III. არქეოლოგიური გათხრები. 1972 წ.

ზაქარაია პ. ქართული ციხე-ქალაქები, ციხე-სიმაგრეები, ციხე-
დარბაზები, ციხე-გალავნები, კოშკები. თბ. 2001 წ.

ინგოროყვა პ. ახალი ქართული ლიტერატურის ფუძემდებელნი ნ.
ბარათაშვილი, იჭავჭავაძე, ა. წერეთელი. თბ. 1973 წ.

კეკელიძე კ., ბარამიძე ა. ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორია.
თბ. 1969 წ.

კიკნაძე ზ. ქართულ მითოლოგიურ გამოცემათა სისტემა. თსუ 1985 წ.

კულტუროლოგია, მეორე გამოცემა. გამოცემ. „სამართლიანი საქართველო“, თბ. 2016.

თბილისის ისტორია. მეცნიერება 1990 წ.

ლომოური ნ. ეგრისის სამეფოს ისტორია. თბ. 1968 წ.

ლორთქიფანიძე ო. არგონავტიკა და ძველი კოლხეთი. თბ. 1986 წ.

მენაბდე ლ. ქართული კულტურის კერა ათონზე. თბ. 1982 წ.

მეტრეველი ე. მასალები იერუსალიმის ქართული კოლონიის ისტორიისათვის. თბ. 1962 წ.

ნუცუბიძე შ. ქართული ფილოსოფიის ისტორია. ტომი I, თბ. 1956 წ.

ნოქალაქევი-არქეოპოლისი. არქეოლოგიური გათხრები 1978-1982 წ. თბ. 1987 წ.

ჟორდანიას გ. დაბრუნებული საუნჯე. თბ. 1983 წ.

რადიანი შ. XX საუკუნის ქართული ლიტერატურა. თბ. 1959 წ.

საძგოთა საქართველოს თეატრალური ხელოვნების ღირსშესანიშნავი თარიღები. თბ. 1946 წ.

საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. I-VIII ტომი. თბ. 1980 წ.

სურგულაძე ა. ექვთიმე თაყაიშვილი. თბ. 1977 წ.

ფილმოგრაფია. თბ. 1978 წ.

ქართული მითოლოგია. თბ. 1992 წ.

შანიძე ა. ქართველთა მონასტერი ბულგარეთში. თბ. 1971 წ.

ჩუბინაშვილი გ. ქართული ხელოვნების ისტორია. თბ. 1936 წ.

ჩუბინაშვილი გ. ქართული ოქრომჭედლობა VIII-XVIII სს. თბ. 1957 წ.

ჩხარტიშვილი ა. ბექა და ბექშენ ოპიზრები. 1982 წ.

ჩხეიძე ჟ. „ლაგოდებზე შეყვარებული მღუმარე რეჟისორი“. გაზეთი „ერისეული“ - 2013 წელი, აპრილი-მაისი, №3(8).

ჩხეიძე ჟ. „წმინდა არჩილის სული – პერეთის მცველი“. გაზეთი „ერისეული“ - 2012 წელი, დეკემბერი, №5.

ციციშვილი ი. ქართული არქიტექტურის ისტორია. თბ. 1955 წ.

ცინცაძე ვ. ბაგრატის ტაძარი. თბ. 1964 წ.

წერეთელი გ. უძველესი ქართული წარწერები პალესტინიდან. თბ. 1960 წ.

მკითხველისადმი	4
თავი 1. კულტუროლოგია: საგანი, არსი, ძირითადი ფუნქციები ...	6
თავი 2. ქართული კულტურა უძველესი დროიდან ქრისტიანობის ხანამდე	11
თავი 3. IV-X საუკუნეების ქრისტიანული ქართული კულტურა	33
თავი 4. XI-XII საუკუნეები – საქართველოში კულტურული ცხოვრების აღორძინების ხანა	55
თავი 5. ქართული კულტურა XIII-XV საუკუნეებში	79
თავი 6. აღორძინების ეპოქა	88
თავი 7. ქართული კულტურა XVIII საუკუნეში	96
თავი 8. საქართველოს კულტურა XIX საუკუნეში	103
თავი 9. XX საუკუნის ქართული კულტურა	115
ჩემი კუთხე. ჩემი ლაგოდები	141
რეკომენდებული ლიტერატურა	156
სარჩევი	159

ერიაშვილი ნ.დ. - ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატი, იურიდიულ მეცნიერებათა კანდიდატი, ეკონომიკურ მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი, რ.ფ. მთავრობის პრემიის ლაურეატი მეცნიერებისა და ტექნიკის დარგში

სულხანიშვილი მ.გ. - უმაღლესი კატეგორიის მასწავლებელი.

კულტუროლოგია **(მშობლიური კულტურა)**

გამომცემლობა „სამართლიანი საქართველო“

მისამართი: ქ. თბილისი 0186, ალ. ყაზბეგის გამზ. №44
ტელეფონი: (+995 32) 242-12-07 / (+995 32) 242-12-08

მთავარი რედაქტორი სერგო ბარამიძე

რედაქტორი: ანა კლდესელი

მხატვრ. გაფორმება: ნათია გოგრიჭიანი

(+995 597) 65-74-25

გამომცემლობა „იუნიტი-დანა“

გენერალური დირექტორი ვ.ნ. ზაქაიძე

Эриашвили Н. Д. - доктор экономических наук, кандидат юридических наук, профессор, лауреат премии Правительства РФ в области науки и техники

Сулханишвили М. Г. - педагог высшей категории

КУЛЬТУРОЛОГИЯ **(История Грузинской культуры)**

ИЗДАТЕЛЬСТВО «СПРАВЕДЛИВАЯ ГРУЗИЯ»

Адрес: г. Тбилиси 0186, пр. Ал. Казбеги №44

Т/Факс: (+995 32) 242-12-07 / (+995 32) 242-12-08

Главный редактор **С. И. Барамидзе**

Редактор: **А. З. Клдесели**

Худ. оформление: **Н.Д. Гогричiani**

(+995 597) 65-74-25

ИЗДАТЕЛЬСТВО «ЮНИТИ-ДАНА»

генеральный директор **В.Н. Закаидзе**